

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EBÜ'L HÜSEYİN EL-BASRÎ'NİN İMÂMET ANLAYIŞI

Hüseyin ŞENLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi İlhan BARAN

Bingöl - 2024

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

EBÜ'L HÜSEYİN EL-BASRÎ'NİN İMÂMET ANLAYIŞI

Hüseyin ŞENLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İlhan BARAN

Bingöl - 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	V
TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
A- Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	1
B- İslam Düşünce Tarihinde İmâmet	2
1. Hâricîler.....	3
2. Mu'tezile	4
3. Mürcie	5
4. Ehl-i Sünnet.....	6
5. Şîa.....	6
C- Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin Yaşadığı Dönem	7
1. Siyasî Hayat	8
2. Sosyal Hayat	11
3. İktisadî Hayat	15
4. İlmî ve Kültürel Hayat	17
D- Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin Hayatı ve Entelektüel Kişiliği	20
1. Hayatı	20
2. İlmî Kişiliği	20
3. Mezhebî Eğilimi.....	22
4. Eserleri	24

BİRİNCİ BÖLÜM.....	28
BASRÎ'NİN İMÂMET ANLAYIŞI.....	28
1.1. İmâmet'in Tanımı	28
1.2. İmâmetin Vücûbiyeti ve Kaynağı	29
1.2.1. Sem'î Deliller	30
1.2.2. Aklî Deliller.....	32
1.3. İmamda Aranılan Özellikler.....	34
1.3.1. İttifak Edilen Özellikler.....	35
1.3.1.1. Akıl, Müslümanlık, Hürriyet ve Erkeklik.....	35
1.3.1.2. İlim.....	37
1.3.1.3. Feraset ve Basiret.....	37
1.3.1.4. Cesaret ve Metanet.....	38
1.3.1.5. Adâlet.....	38
1.3.2. İhtilaf Edilen Özellikler.....	39
1.3.2.1. Kureyşîlik.....	39
1.3.2.2. Efdaliyet.....	41
1.3.2.3. Masumiyet	43
1.4. İmamın Görevden Azledilmesi	57
1.5. İmamın Belirlenme Yolu ve İlk Dört Halifenin Meşruiyeti	59
1.5.1. İmamın Belirlenme Yöntemleri.....	59
1.5.1.1. Nass Yoluyla Tayin	59
1.5.1.1.1. Nass-ı Hafî	60
1.5.1.1.2. Nass-ı Celî.....	61
1.5.1.2. Davet.....	61
1.5.1.3. Seçim	62
1.6. İlk Dört Halife'nin Meşruiyeti	64
1.6.1. Hz. Ebû Bekir'in İmâmeti	65

1.6.2. Hz. Ömer'in İmâmeti	67
1.6.3. Hz. Osman'ın İmâmeti	68
1.6.4. Hz. Ali'nin İmâmeti	69
İKİNCİ BÖLÜM	73
İMÂMET NAZARİYESİ BAĞLAMINDA ŞÎA'NIN İDDİALARINA CEVAPLAR	73
2.1. İmâmet/İmamın Nasla tayin Edildiğine Dair İddiaların Değerlendirilmesi	73
2.2. Basrî'nin Seçimin Geçerli Olmadığını İddia Edenlere Yönelik Cevapları	83
2.3. Basrî'nin Ehlü'l-Hal ve'l-Akd/Seçici Kurul ile İlgili Görüşleri	88
2.3.1. Nicelik Açısından Ehlü'l-Hal ve'l-Akd	88
2.3.2. Nitelik Açısından Ehlü'l-Hal ve'l-Akd	89
2.4. Şiîlerin Sahâbeye Bakışı ve Basrî'nin Sahâbe Müdafaası	90
2.5. el- Basrî'nin “Birinci İmam'ın Kim Olduğu” Hakkındaki Değerlendirmeleri.....	95
2.5.1. Hz. Ebû Bekir'e Dair Değerlendirmeleri	96
2.5.1.1. Hz. Ebû Bekir'in İmam olduğuna Dair Deliller	96
2.5.1.2. Hz. Ebû Bekir'in İmâmetinin Geçersizliği İddiaları.....	108
2.5.2. Hz. Ali'ye Dair Değerlendirmeleri.....	113
2.5.2.1. Hz. Ali'nin İmâmetine Dair Şiî İddiaların Değerlendirilmesi	114
2.5.2.1.1. Velayet Ayeti	114
2.5.2.1.2. Menzile Hadisi	125
2.5.2.1.3. Gadîr-i Hum Hadisi	135
2.5.2.1.4. Ziyafet Hadisi.....	144
2.5.2.1.5. Hz. Peygamber'in Halef Tayininin Zorunluluğu	149
2.5.2.2. Hz. Ali'nin İmâmetine Dair Şii İddialara Cevaplar	150

SONUÇ.....	158
KAYNAKÇA	161
EK-1.....	172
EK-2.....	173
ÖZGEÇMİŞ.....	174

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak hazırladığım [*Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin İmâmet Anlayışı*] adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

08 / 02 / 2024

Hüseyin ŞENLİK

İmza

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Hüseyin ŞENLİK] tarafından hazırlanan [Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin İmâmet Anlayışı] başlıklı bu çalışma, [08.02.2024] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliğiyle] başarılı bulunarak jürimiz tarafından [Temel İslam Bilimleri] Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ARCA	İmza:
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi İlhan BARAN	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Erkan BAYSAL	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 08/02/2024 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi boyunca toplumlar yönetenler ve yönetilenler şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Krallar, sultanlar, padişahlar, peygamberler ve komutanlar yönetici konumunda iken; halklar ise her zaman yönetilen konumunda olmuştur. Zaman zaman insanlar hak yoldan saptıklarında ise yüce Allah kendilerini irşat eden peygamberler göndermiştir. Bu peygamberlerin sonuncusu Hz. Peygamber olup kendisinden sonra bir daha peygamber gönderilmeyeceğine dair Kur'an'da Ahzap süresi 40. ayette "hâtemü'n-nebiyyîn" ifadesi kullanılmıştır.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında birtakım ihtilaflar tezahür etmiştir. En önemli ihtilaflardan bir tanesi de tarih boyunca etkisi süre gelen imâmet tartışmalarıdır. Hız. Peygamber'in vefatıyla başlayan imamın yani ümmetin başına geçecek kişinin kim olacağı hususunda hem naslara başvurulmuş hem de aklî çıkarımlar yapılmıştır. Bundan ötürü âlimler yaşadıkları bölgenin etkisinde kalarak imâmete dair farklı düşünceler serdetmiştir. Bu farklı düşünceler hicri ikinci asırdan itibaren özellikle Abbasîler (750-1258) ve Büveyhîler (932-1062) zamanında keskin hatlar kazanmış ve imâmet eksenli mezhepleşmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Mezheplerin oluşum döneminde mezhep kurucu şahsiyetlerin eserleri, daha sonraki asırlara damgasını vurmuştur. Mu'tezilî olan Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin (ö. 436/1044) kaleme aldığı *Şerhu usûl'i-hamse* adlı eseri de hem Mu'tezile mezhebinin hem de Şîa mezhebinin gelişiminde etkili olmuştur. Nitekim Basrî'nin eseri, Mu'tezilî düşüncüyü ortaya koyarken Şîa'nın da imâmete dair iddialarına cevaplar vermektedir.

Bu çalışma da Basrî'nin Mu'tezilî gelenek içerisinde imâmete dair farklı düşünceleri ortaya çıkarılmaya gayret gösterilmiştir. Bu çalışma giriş ve iki kısımdan oluşmuştur. Giriş kısmında imâmet ile ilgili genel tanımlamalara, Basrî'nin yaşadığı döneme ve hayatına temas edilerek araştırmmanın birinci derece asıl kaynağı olan Basrî'nin *Şerhu Usûli'l-Hamse* adlı eseri hakkında malumatlara yer verilmiştir.

Araştırmmanın birinci bölümünde imâmetin vücûbiyeti, imamda aranan özellikler, imamın belirlenme yolu ve ilk dört halifenin meşruluğuna dair başlıklara

yer verilmiş ve Basrî'nin konu ile ilgili düşünceleri paylaşarak bu bölüm tamamlanmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise Şîa'nın imâmete dair bütün iddialarına ve Basrî'nin verdiği cevaplara değinilmiştir. Ayrıca Basrî'nin sahâbeyi zem edici iddialara yönelik yaptığı müdafaa paylaşılmıştır. Bununla birlikte araştırmanın odak noktası olan birinci imamın kim olduğu tartışmalarına, ortaya atılan iddialara ve sunulan delillere yer verilerek Basrî'nin Şîilere sunduğu reddiyeler bu bölümde ele alınmıştır.

Bu çalışmada İSNAD Atıf Sisteminin ikinci edisyonu kullanılmıştır. Tezin yazım aşamasında Zotero programı kullanılarak dipnotlar verilmiştir. Çalışmadaki hatalar imkanlar ölçüsünde giderilmiştir, ancak insani zaafılar sebebiyle bazı hataların olması tabiidir. Nitekim mükemmel olmak sadece yüce Allah'ın sıfatlarından bir tanesidir. Ayrıca çalışma hakkında gelecek her türlü yapıcı eleştiriye açık olduğumuzun bilinmesini isterim.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İlhan BARAN'a, tezin yazım aşamasında ve tashihinde katkılarını esirgemeyen ağabeyim Dr. Öğr. Üyesi Osman ŞENLİK'e, katkılarından ötürü Arş. Gör. Özkan ŞİMŞEK'e ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan bütün hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu en üst düzeyde tutmama yardımcı olan annem, babam ve eşime şükranlarımı sunarım.

08/02/2024

Hüseyin ŞENLİK

ÖZET

Tezin Başlığı	: Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin İmâmet Anlayışı
Tezin Yazarı	: Hüseyin ŞENLİK
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi İlhan BARAN
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Mezhepleri Tarihi
Kabul Tarihi	: 08.02.2024
Sayfa Sayısı	: 174
Bu çalışmada Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin sadece usul-i fıkıh alanında değil aynı zamanda kelam alanında da eserler veren Mu'tezîli bir alim olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra Basrî'nin yaşadığı döneme ışık tutularak ilmî kişiliği ortaya konulmuştur. Ardından imâmet ile ilgili tartışmaların yaşandığı Büveyhîler döneminde yaşayan Basrî'nin imâmete dair görüşleri ele alınmıştır. Basrî'nin imâmete dair düşünceleri, Şerhu Usûli'l-Hamse adlı eseri bağlamında değerlendirilmiştir. Çünkü Basrî'nin bu eseri dışında imâmet ile ilgili diğer eserleri günümüze ulaşmamıştır. Nitekim Basrî, imâmet ile ilgili tanımlamalara yer vererek imâmetin vücûbiyetinin hem aklî hem de naklî olduğunu savunmaktadır. İmamın masumiyetini şart koşmayan Basrî, imamın belirlenme yöntemi olarak seçimi ele almaktadır. Bunun yanında sahâbe müdafaasını gerçekleştirerek ilk dört halifenin meşruiyetini de ispatlamaktadır. Son olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra meşru birinci imamın Hz. Ebû Bekir olduğunu ifade ederek Şiîlerin karşıt iddialarına cevaplar vermektedir.	
Anahtar Kelimeler: Ebü'l Hüseyin el-Basrî, Büveyhîler, Mu'tezile, Şîa, Şîilik, İmâmet, Hilâfet.	

ABSTRACT

Title of the Thesis: Ebü'l Hüseyin el-Basrî's Understanding of Imamate	
Author	: Hüseyin ŞENLİK
Supervisor	: Dr. Öğr. Üyesi İlhan BARAN
Department	: Basic Islamic Sciences
Sub-field	: History of Islamic Sects
Date	: 08.02.2024
Number of pages : 174	
In this study, it has been determined that Ebü'l Hüseyin el-Basrî is a Mu'tazili scholar who produced works not only in the field of Islamic jurisprudence but also in the field of kalam. Later, by shedding light on the period in which Basri lived, his scientific personality was revealed. Then, the views of Basri, who lived in the Buwayhid period, when there were discussions about the imamate, were discussed. Basrî's thoughts on the imamate were evaluated in the context of his work Şerhu Usûli'l-Hamse. Because, apart from this work, Basri's other works about the imamate have not survived to the present day. As a matter of fact, Basrî, by including definitions about the imamate, argues that the necessity of the imamate is both rational and transmitted. Basri, who does not stipulate the innocence of the imam, considers election as the method of determining the imam. In addition, he proves the legitimacy of the first four caliphs by defending the companions. Finally, he answers the opposing claims of Shiites by stating that the first legitimate imam after the death of the Prophet was Abu Bakr.	
Keywords: Abu'l Husayn al-Basrî, Buwayhids, Mu'tazila, Shia, Shiism, Imamate, Caliphate.	

KISALTMALAR

AİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin (oğlu)
b.y.	: Basım Yeri
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
g.	: Gaybeti
h.	: Hicri
hlf:	: Halifelik Yılları
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
No:	: Numara
ö.	: Ölüm Tarihi
slt.	: Sultanlık Yılları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
USAD	: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi
Yay.	: Yayınları
v. dğr.	: ve diğerleri
y.	: Yıl
y.y.	: Yayın yeri yok
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

A- Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Şiîliğin oluşum teşekkülü imâmet merkezli olup dinî ve siyasi meseleler genellikle imâmet eksenli ele alınmıştır. Zaman içerisinde imâmete dair yeni fikirlerin tezahür etmesi Şîa içerisinde değişim veya bazı gelişmelerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Şîa dışındaki diğer mezheplerin de imâmet meselesini ele alarak bu konuda eserler vermesi Şiîlerin imâmeti yeniden değerlendirmelerine ve imâmet tasavvurlarının yeniden şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Bu çalışmada Mu'tezile'nin Behşemiyye ekolünün kurucusu olarak kabul edilen Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin imâmete dair görüşlerine ve Şiîlere sunduğu reddiyelere yer verilmektedir. Basrî'nin yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda konunun önemi daha iyi anlaşılabilecektir. Çünkü Basrî Şîî bir devlet olan Büveyhî topraklarında ikamet ederken Şiîliği eleştirme cesaretinde bulunmaktadır.

Araştırmacılar gerçekleştirdikleri çalışmalar sırasında bağımsız bir tutum sergileyerek tarafsız kalmak durumundadırlar. Mezhepler ve mezheplerin düşünceleri ele alınırken betimleyici yöntem kullanılmalıdır. Ön yargılardan uzak bir şekilde meseleler değerlendirilmelidir.¹ Bundan dolayı bu çalışmada da hem Mu'tezilî olan Basrî hem de Şiîlerin iddiaları tarafsız bir şekilde irdelenmiştir.

Bu araştırma esnasında ayetlerin tespiti yapılırken ayetlerin süre ve ayet numaralarına yer verilmiş, tüm ayetlerin tespiti esnasında Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'nın *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* adlı eserinden istifade edilmiştir.

Hadislerin tahriri yapılırken Basrî'nin rivayet ettiği hadislerin metni aynen tespit edilerek verilmeye çalışılmış, ancak hadis kaynaklarında olmayan hadislerin en yakın versiyonu paylaşılmıştır. Buhârî (ö. 256/870), İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) hadis kitaplarında rivayet edilen hadislerin tahriri yapılırken bab ve hadis numarasına yer verilmiş; Muslim (ö. 261/875) ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) hadis kitaplarından rivayet edilen hadislerde ise sadece kitap adı ve hadis numaralarına yer verilmiştir.

¹ Metin Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru* (Ankara: İlâhiyât, 2007), 12-14.

Beyhakî (ö. 458/1066), Suyutî (ö. 911/1505), Muttakî el-Hindî (ö. 975/1567) gibi diğer hadis kaynaklarından rivayet edilen hadislerin tahriri esnasında ise cilt, sayfa ve hadis numaralarına yer verilmekle yetinilmiştir.

Basrî'nin aktardığı tarihi rivayetler temel tarih ve tabakat kaynaklarından tespit edilerek verilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda İbn İshâk (ö. 151/768), Vâkıdî (ö. 207/823), İbn Hişâm (ö. 218/833), İbn Sa'd (ö. 230/845), Taberî (ö. 310/923), İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), İbn Âsakîr (ö. 571/1176), İbn Cevzî (ö. 597/1201), İbn Esîr (ö. 630/1233), İbn Hallikân (ö. 681/1282), Zehebî (ö. 748/1348), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve İbn Haldun (ö. 808/1406) gibi âlimlerin eserlerinden istifade edilmiştir. Ancak bazen ikincil kaynaklara da başvuru yapılmıştır. Bununla birlikte Basrî'nin rivayet ettiği bazı tarihi olaylar kaynaklarda tespit edilememiş, bu durum Basrî'nin *Şerhu Usûli'l-Hamse* adlı eserinin birincil kaynaklar arasında değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir.

Ayrıca Basrî'nin aktardığı Şîi iddialar Şîi kaynaklardan tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda *Kitâbu Süleym b. Kays*, *Bihârü'l Envâr*, *el-İ'tikâdât*, *Âkâidü'l-İmâmiyye el-İsna Aşeriyye*, *Tefsîru'l Ayyâşî*, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Huceillâhi alâ'l-İbâd*, *el-İktisâd fî mâ Yeteallaku bi'l İ'tikâd* ve *Nehcü'l Belâga* gibi Şîi kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Mefhumi kapalı olan ibareler için dipnotta TDV İslam Ansiklopedisi'nin maddelerine başvuru yapılarak ilgili bölüme yönlendirme yapılmıştır. Şahıs isimlerinin ölüm tarihleri belirlenerek hemen akabinde yazılmış, ancak sahâbe isimleri yazılırken hadis senedi içerisinde karışıklıkların oluşabileceği ön görüldüğünden bu kural sahâbe için uygulanmamıştır. Bununla birlikte halife ve sultanların hükümdarlık yılları da ölüm tarihlerinden hemen sonra belirtilmiştir.

B- İslam Düşünce Tarihinde İmâmet

İnsanoğlu sosyal bir varlık olup diğer varlıklar ile etkileşim halindedir. Bu sosyal birliktelikler zaman içerisinde bir takım hak ve sorumlulukları peyda etmiştir. Bu durum, bir sistemin varlığını zorunlu kılmış ve liderlik müessesesinin de oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Eski çağlardan beri toplumlara her daim liderlik yapan birileri bulunmuştur. Bu durum Hz. Peygamber'in Müslümanlara liderlik yapmasıyla devam etmiş, akabinde de Hz. Peygamber'in vefatıyla ümmete liderlik yapacak kişinin kim

olacağı tartışmaları başlamıştır.² Hiç şüphesiz ki Şîî düşünürlerin olaya yaklaşım tarzları meseleyi daha girift ve derin bir hale sokmuştur. Çünkü imâmet; muamelat ile ilgili bir konu iken Şîîler meseleyi itikadî bir noktaya çekmişlerdir. Bundan dolayı diğer mezhep düşünürleri de Şîîlere reddiye bağlamında eserler telif etmişlerdir.³ Basrî'nin kaleme aldığı *Şerhu Usûli'l-Hamse* adlı eserinin imâmet bölümü de bu tip eserlerden bir tanesidir.⁴

Halife, Emîrül Mümin'in, Huccet gibi isimlerle de zikredilen imâmet; sözlükte öne geçme, kast etme, kılavuzluk yapma ve komutanlık yapma gibi manalara gelmektedir.⁵ Istılahî anlamda ise imâmet, Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerek dinî gerek uhrevî meselelerde ümmete liderlik yapmak şeklinde tanımlanmaktadır.⁶ Önceleri siyasî makamı ifade etmek için halife ve türevleri kullanılırken zaman içerisinde mezheplerin oluşması ve farklılaşmasıyla bu kelimelerin yerini imâmet kelimesi almıştır. Böylece siyasî makamı ifade edebilmek için imâmet kelimesi kullanıla gelmiştir.⁷ Ayrıca kelâm ve fıkıh alimleri siyasî meseleler için imâmet kelimesini kullanırken tarihçiler ise hilâfet kelimesini kullanmışlardır. Her iki kavram da aynı şeyi ifade etmekte olup birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.⁸

1. Hâricîler

İslam düşünce tarihinde birçok mezhep imâmet hakkında çeşitli fikirler öne sürmüştür. Bunlardan biri olan Hâricîler'in imâmeti zorunlu gördüğüne dair bilgiler bulunsa da bazı kaynaklarda bir imamın atanmasının gerekli olmadığı yönünde bir

² Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997), 2/187-189; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993), 3/5-6; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Su'ayb el-Arnâvut (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985), "Râşidûn", 21.

³ M. Ziyaeddin Rayyis, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Sarmış (İstanbul: Nehir Yayınları, 1995), 85.

⁴ İbrahim Halil Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/1 (2021), 111-201.

⁵ Ebû'l-Faql Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 12/24.

⁶ Mustafa Öz - Avni İlhan, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

⁷ Osman Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 23-25.

⁸ Veysi Ünverdi, *Mu'tezile ve İmamet* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 27.

görüşleri olduğu şeklinde bilgiler de vardır.⁹ Onlara göre insanlar kendi aralarında adâlet ile hükmedebiliyorlarsa bir imama ihtiyaç yoktur. Ancak adâletten bahsetmek mümkün değilse bir imam seçmek elzemdir.¹⁰

Hâricîler'e göre imam şûra ile seçilmelidir ve imamın masum olmasına gerek yoktur. Hâricîler bununla birlikte imamın Kureyş soyundan gelmesini kabul etmezler ve bu nedenle bir kölenin dahi imam olabileceğini savunurlar.¹¹

Yine onlara göre imamın şeriatın hükümlerine uyduğu sürece imâmeti meşrudur. Aksi halde azledilmesi hatta öldürülmesi gerekir.¹² Nitekim onlar, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imâmetini meşru kabul ederken Hz. Osman'ın son altı yılını ve Hz. Ali'nin imâmetini ise gayrimeşru görmekteyler.¹³

2. Mu'tezile

İmâmeti en fazla gündemine alarak eleştiren ve tartışma konusu yapan mezhep Mu'tezile'dir. Mu'tezilî alimler arasında imâmetin semî mi yoksa aklî mi olduğu hususunda ihtilaflar mevcuttur.¹⁴ Mu'tezile'ye göre imam seçim ile belirlenmelidir ve imama biat edildiğinde bu seçim meşru olmaktadır.¹⁵ Mu'tezilî alimler arasında imamın efdaliyeti hakkında ihtilaf vardır.¹⁶ Amr b. Ubeyd (ö. 144/761), Ebû'l Huzeyl el-Allâf (ö. 227/841) ve İbrahim Nazzâm (ö. 221/815) gibi alimler efdaliyeti şart koşarken Vâsıl b. Âta (ö. 131/ 748) ve Birr el-Mu'temir (ö. 210/ 825) gibi alimler ise mefdulun imâmetini caiz görmüşlerdir.¹⁷ Yeri gelmişken şunu da belirtmekte fayda vardır ki Mu'tezilî alimlere göre ümmetin en faziletlisi Hz. Ebû Bekir'dir.¹⁸

⁹ Abdulkâhir Tâhir b. Muhammed Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn* (İstanbul: Matba'âtü Devle, 1928), 271.

¹⁰ Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdu'l-Kerîm eş-Şehristânî eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl* (b.y.: Muessesetu'l-Halebî, ts.), 1/122-125.

¹¹ Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, 275.

¹² Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, 332.

¹³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 117-118; Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, 286.

¹⁴ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l İmâme ve Muktetafât mine'l Kitâbi'l Evsât fi'l Makâlat (Usûlu'n Nihâl)*, ed. Josef van Ess (Beyrut: Francis Stanier, 1971), 49; Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, 271.

¹⁵ Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, 279.

¹⁶ Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 43.

¹⁷ el-Ekber, *Mesâilu'l İmâme ve Muktetafât mine'l Kitâbi'l Evsât fi'l Makâlat (Usûlu'n Nihâl)*, 451.

¹⁸ el-Ekber, *Mesâilu'l İmâme ve Muktetafât mine'l Kitâbi'l Evsât fi'l Makâlat (Usûlu'n Nihâl)*, 52.

Mu'tezilî alimler de Hâricîler gibi imamın Kureyş soyundan gelmesine karşı çıkmaktadırlar. Ancak Belhî el-Ka'bî (ö. 319/931) imam adayları arasında eşitlik varsa Kureyş'ten birisinin imâmetinin daha evla olacağını ifade etmektedir.¹⁹

3. Mürcie

Mürcie; sözlükte geciktirenler, tehîr edenler gibi anlamlara gelir. Büyük günah işleyenlerin durumu hakkında hükmü yüce Allah'a tehîr ettiklerinden dolayı bu isim ile anılmışlardır.²⁰

İslam düşünce tarihinde hem teorik hem de pratik açıdan gücünü halktan alan yönetim anlayışını savunan ilk mezhep Mürcie'dir.²¹ Mürcie imâmet hususunda Şîa'ya karşı çıkarak kendi düşünce özgürlüğünü ortaya koyan bir mezheptir. Onlara göre ülke yönetimini elinde bulunduran her kim olursa olsun ona biat edilir. Bu anlamda yönetimleri eleştirmekten çekinerek ılımlı bir yol tutmuşlardır.²²

Mürcie'nin bir kısmı imâmetin vücûbiyeti hakkında bir imamın varlığını zorunlu görse de diğer bir kısmı halkın kendi kendini yönetebilmesi durumunda bunu zorunlu kabul etmemektedirler.²³ Mürcie'ye göre imam efdal olmalı ve danışma meclisi tarafından da atanabilmesi mümkün olmalıdır.²⁴

Mürcie içerisinde imamın Kureyş'ten olmasını savunanlar olduğu gibi Kureyşîlik şartını koşmayan Mürcîler de bulunmaktadır.²⁵ Bununla birlikte Mürcie'ye göre ilk dört halifenin hilâfeti meşrudur ve bu sıralama fazilet sırasına göredir. Ancak Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında yaşanan iç problemlerden ötürü hükmün icra edilmesi gerekmektedir.²⁶

¹⁹ Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, 275.

²⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 139.

²¹ Sönmez Kutlu, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 196.

²² el-Ekber, *Mesâilu'l İmâme ve Muktetafât mine'l Kitâbi'l Evsât fi'l Makâlat (Usûlu'n Nihâl)*, 66.

²³ Neşvân b. Sa'îd el-Yemenî Neşvân el-Hîmyerî, *el-Hûru'l- İyn*, thk. Kemâl Muştafâ (Kahire: y.y., 1948), 150.

²⁴ Neşvân el-Hîmyerî, *el-Hûru'l- İyn*, 150.

²⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 143.

²⁶ Kutlu, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları", 195.

4. Ehl-i Sünnet

Ehl-i Sünnet, imâmeti inanç alanının dışında tutmuş ve fûrûattan kabul etmiştir.²⁷ Ehl-i Sünnete göre imâmetin vücûbiyeti sem'î delillere dayanmaktadır.²⁸

Ehl-i Sünnet imamın belirlenme yolu olarak seçimi veya seçici kurulun biatini kabul etmiştir.²⁹ Onlara göre imam olacak kişinin fazilet sahibi olması gerekir. Bununla birlikte ilk dört halife, fazilet sıralamasına göre hilâfet görevini yerine getirmişlerdir.³⁰

Ehl-i sünnet içerisinde istisnaî olarak İmam Şafî (ö. 204/820) gibi imâmette Kureyşîlik şartını³¹ koşanlar olduğu gibi genel olarak Kureyşîlik şartı koşulmamıştır.³²

Ehl-i Sünnet, Şîa'nın iddia ettiği şekliyle imâmet düşüncesini kabul etmemektedir. Çünkü onlar birçok şerî ve aklî delil öne sürerek imâmetin nass ve tayin ile oluşmadığını ispatlamaya çalışmaktadırlar.³³ Ayrıca imamın masumiyeti hususunda da sert eleştiriler getirmektedirler. Bununla birlikte imamda efdaliyet şartını aramayarak mefdulün imâmetini caiz görmüşlerdir.³⁴

5. Şîa

Şîa, imâmet doktrinini Hz. Ali üzerine bina ederek imâmeti kıyamete dek Ali soyuna has kılmıştır. Bununla birlikte Ehl-i Sünnetin aksine onlar imâmeti bir inanç esası olarak yani usûlü'd-dîn olarak kabul etmişlerdir.³⁵

Şîa içerisinde İsmailiyye ve İmamiyye'ye göre imam, yüce Allah'ın tayin etmesiyle bilinir. Ancak yüce Allah'a bunun vacip olup olmaması meselesinde ise farklı düşünmektedirler. İsmailiyye yüce Allah'ın bir imam tayin etmesini vacip kabul ederken İmamiyye ise bunu yüce Allah'ın bir lütfu olarak kabul etmektedir.³⁶

²⁷ Andurrahman b. Ahmed el-İcî, *el-Mevakif fi ilmi'l Kelam* (Beyrut: Âlemu'l Kutub, ts.), 411.

²⁸ el-İcî, *el-Mevakif fi ilmi'l Kelam*, 395.

²⁹ Muhammed b. el-Huseyn İbnu'l-Ferra' Ebû Ya'la el-Ferrâ', *el-Âhkâmu's-Sulţâniyye* (Beyrut: y.y., 1421/2000), 23.

³⁰ Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, 281.

³¹ Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, 275.

³² Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, 25.

³³ Osman Aydın, *Mutezile'de İmamet ve Siyaset* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 45.

³⁴ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, 25-26.

³⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 146.

³⁶ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, 28.

Şîa'ya göre on iki imam vardır ve bu imamların sonuncusu Muhammed Mehdî (g. 261/874)'dir. Muhammed Mehdî m. 874 yılından 940 yılına kadar sefirler/elçiler ile görüşmüş ve emirlerini halka sefirler ile ulaştırmıştır. Bu dönem Gaybet-i Suğra dönemi olarak isimlendirilmektedir. 940 yılından itibaren ise Gaybet-i Kübra dönemi başlamıştır. Şîa itikadına göre İmam Muhammed Mehdi el-Muntazar halen hayatta olup zamanı geldiğinde gaybetten dönecek ve yeryüzünde adâleti tesis edecektir.³⁷

Şîî gelenekte imâmet, nass ve tayin ile gerçekleşir.³⁸ Bununla birlikte imamın masum olması ve imamların kutsal görülmesi dikkat çeken unsurlardandır.³⁹ Ancak Şîa içerisinde sadece Zeydîler imamın seçim ile belirlenebileceğini ve mefdulün imametinin caiz olabileceğini söylemişlerdir.⁴⁰

Şîa'ya göre sahabiler içerisinde en faziletli olan kişi Hz. Ali'dir. Hz. Ali varken başka birinin imam olması caiz değildir. Bundan dolayı ilk üç halifenin hilâfetini kabul etmemektedirler.⁴¹ Sadece Zeydîler ilk dört halifenin hilâfetini meşru görmektedir.⁴²

Görüldüğü üzere İslam düşünce tarihinde sadece Şîîler imâmeti bir akîdevi görev olarak kabul etmişlerdir. Diğer mezhepler ise bunu fûrûat olarak görmüşlerdir. Bu hususta mezhepler arasında ittifak söz konusu değildir. Ayrıca imamın seçimle mi yoksa nass ve tayin ile mi belirleneceği hususunda da ihtilaf mevcuttur. Bununla birlikte mezheplerin çoğunluğu zararların def edilmesi, dinin ihya edilmesi ve cezaların uygulanması gibi sebeplerden ötürü imâmetin varlığını vacip kabul etmişlerdir.

C- Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin Yaşadığı Dönem

Ebü'l Hüseyin el-Basrî, Büveyhîler döneminde Bağdat'ta yaşamış bir İslam âlimidir. Bu bölümde Basrî'nin yaşadığı dönemin bir fotoğrafı çekilerek yazarın hayatına uzanan bölümlere ışık tutulacaktır. Ayrıca dönemin (m. 932-1062) siyasî

³⁷ Ethem Ruhi Fıçlalı, *İmamiyye Şiası* (Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008), 174-180.

³⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 162.

³⁹ Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, 278; Aydın, *Mutezile'de İmamet ve Siyaset*, 37.

⁴⁰ Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Haldûn İbn Haldûn, *Dîvânü'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Târîhi'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'Âsarahum min Zevî'sh-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halil Şehâde (Beyrut: y.y., 1408/1988), 3/450.

⁴¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 163-172.

⁴² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 155.

atmosferi, sosyal hayatı, iktisadî durumu, ilmî ve kültürel durumu ele alınarak yazarın yaşadığı ortam hakkında daha belirgin veriler sunulacaktır.

Büveyhîler aslen Deylemî kabilesine mensup olup daha çok askeri alanda faaliyet gösteren Şîî bir devlettir.⁴³ Deylemîler'in asıllarının nereye dayandığı hususunda net bir bilgi yoktur. Ancak kimi tarihçiler Deylemîler'in Arap asıllı olduklarını; kimileri ise İran bölgesinde yaşayan, Farisî olmayan ve hangi asla sahip oldukları net olarak bilinmeyen bir topluluk olarak nitelemişlerdir. Bununla birlikte onların Türk, Farisî ve Arap melezi olabileceklerini de aktarmışlardır.⁴⁴ Büveyhîler Hazar Denizi'nin güney batı kısmı ile Kuzey İran'ı kapsayan küçük ve dağlık bir bölge olan "Deylem"de yaşayan bir ailedir.⁴⁵

Büveyhîler önceleri Putperest-Mecusi bir kavim iken Müslümanların fetih hareketlerine karşı direnmişler ve kendilerini korumaya çalışmışlardır. Öyle ki Müslümanlar 12 bin kişilik Azerî, Deylemî ve Reyî orduya karşılık savaşmış ve savaşı kazanmalarına rağmen Deylem bölgesini ele geçirememişlerdir.⁴⁶ Daha sonra 10. yy.'da Hz. Ali'nin çocuklarından Hasan el-Utrûş'un (ö. 304/917) büyük çaba ve gayretleri neticesinde Müslüman olmuşlar ve Şîa'nın Zeydiyye koluna tabi olmuşlardır.⁴⁷ Büveyhîleri tarih sahnesinde esas değerli kılan şey, kendilerinin Abbasî topraklarında hüküm sürerek hilâfetin başkenti olan Bağdat'ı ele geçirmeleri ve Şîî bir devlet olarak Sünnî Abbasî hilâfetini denetimleri altına almalarıdır.⁴⁸

1. Siyasî Hayat

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Raşit Halifeler dönemi başlamış ardından Emevîler (661-750) daha sonra Abbasîler dönemi ile İslam siyaset tarihi devam etmiştir.⁴⁹ Abbasîler döneminde yaşanan iç çalkantılar, idarî problemler ve malî

⁴³ Muharrem Akoğlu, "Büveyhîlerin Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine", *Bilimname* 17 (2009), 125.

⁴⁴ Murat Erkoç, "Büveyhîler Devleti'nin Kuruluşu ve Bağdat'a Hâkim Olma Süreci (933-945)", *Küllîye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2020), 216.

⁴⁵ Edip Akyol, "Büveyhîler'in Bağdat Hâkimiyeti", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 120; Hassan Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, çev. Tarık Akarsu (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 73-74.

⁴⁶ Erkoç, "Büveyhîler Devleti'nin Kuruluşu ve Bağdat'a Hâkim Olma Süreci (933-945)", 216.

⁴⁷ Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/496; Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 77.

⁴⁸ Akyol, "Büveyhîler'in Bağdat Hâkimiyeti", 120.

⁴⁹ Ahmet Emin, *Fecru'l İslam* (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 2009), 89-100.

krizler neticesinde ülkenin geleceğini koruma altına almak isteyen Abbasî Halifesi Müstekfî Billâh (ö. 338/949 - hlf. 944/946) Bağdat'a doğru yaklaşmakta olan Ahmet b. Büveyhî'yi (ö. 356/967 - hlf. 945/967) Bağdat'a davet ederek kendisine ülkenin yönetimini devretmek ister.⁵⁰ Büveyhî kardeşlerin en küçüğü olan Ahmet b. Büveyhî, kardeşleri ile yaptığı istişare neticesinde hiçbir zorluk ile karşılaşmadan ekonomik ve idarî sıkıntılar yaşayan Abbasîler'in Hilâfet merkezi olan Bağdat'a 334/945 yılında hâkim olarak ülkenin yönetimini ele geçirir.⁵¹

Ahmet b. Büveyhî Bağdat'a girdikten sonra Halife tarafından kendisine Emîru'l-Umera unvanı verilir.⁵² Akabinde Halife Müstekfî Billâh, Büveyhî kardeşlerden Ahmed'e "Muizzüddевle", ağabeyi Ali'ye "İmadüddевle" (ö. 338/949 - hlf. 932/949) ve diğer ağabeyi Hasan'a da "Rüknüddевle" (ö. 366/976 - hlf. 943/976) lakaplarını verir.⁵³ Hilâfet topraklarını kendi aralarında paylaştıran üç Büveyhî kardeşten birincisi olan Muizzüddевle Irak topraklarının hakimiyetini ele alır. Rüknüddевle Fars bölgesinin hakimiyetini, İmadüddевle ise Rey bölgesinin hakimiyetini ele geçirir.⁵⁴

Ülkenin geleceği için devletin yönetimini Büveyhî kardeşlere bırakan Halife Müstekfî Billâh'ın gözlerine Muizzüddевle tarafından mil çektilmiş,⁵⁵ halifelikten azledilmiş ve yeni halife tayin edilen el-Muti' Lillâh'ın (ö. 364/974 - hlf. 946/974) huzuruna çıkarılarak kendisine biat ettirilmesi sağlanmıştır.⁵⁶ Kötü gidişata son vermek isteyen Abbasî Halifesi Müstekfî Billâh, sonraları daha kötü bir gidişata doğru gidildiğini geç de olsa anlamıştır.⁵⁷

⁵⁰ Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem* (Kahire: Daru Kitabi'l-İslâmiyye, ts.), 2/84.

⁵¹ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, thk. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997), 7/157; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 2/84.

⁵² Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târihi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ - Muştafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1412/1992), 14/42.

⁵³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târihi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 13/341; Abdurrahman b. İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981), 3/521.

⁵⁴ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, 7/188.

⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 2/85.

⁵⁶ Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşķî İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 15/168.

⁵⁷ Akyol, "Büveyhiler'in Bağdat Hâkimiyeti", 123; Mneymneh, *Büveyhiler Devleti Tarihi*, 41-42.

Muizzüddeve daha önce hiçbir devlet yöneticisinin yapmadığı bir şeyi yaparak hutbelerde halifenin adının yanında kendi adının da okutulmasını emretmiştir. Böylece halifelik makamını tamamen değersiz bir konuma getirerek kendi kontrolü altına alarak halifeye her istediğini yaptırmış; devletin hiçbir işine müdahale edemeyen sadece onaylama makamı görevi gören, cüz'î bir maaş ile geçinen, kimseye faydası dokunmayan bir halifelik makamı oluşturmuştur.⁵⁸ Yüzyılı aşkın bir süre boyunca Fars, Huzistân, Kirman, Cibâl ve Irak bölgesinde aktif rol oynayan Şîi Büveyhîler sayesinde Abbasî hilâfet merkezi tarihinin en kötü yıllarını geçirmiştir.

Şîi bir devlet olan Büveyhîler siyâsî sebeplerden ve kendi menfaatlerine herhangi bir zarar gelmesini istememelerinden dolayı Sünnî hilâfet makamının devam etmesine müsaade etmişlerdir.⁵⁹ Çünkü onlar halifeliğin devamını gerek kendi hükümlerlerini sağlamlaştırmak adına gerekse diğer Müslüman bölgeleri tahakküm altına alabilmek için kendi lehlerine kullanmak istiyorlardı.⁶⁰ Böylece 110 yıllık hakimiyetleri müddetince Büveyhîler kendi mezhebî düşüncelerine ters olduğu halde yani Şîa akidesi gereğince Ali oğullarından birinin halife olması gerektiğini bildikleri halde şahsî ve nefsî menfaatlerinden ötürü Sünnî-Abbasî halifeliğine izin vermişlerdir. Daha sonra bunu kendi kontrolleri altına almışlar ve iş yürütemez bir konuma getirmişlerdir.⁶¹

Şîi olan Büveyhîler, Sünnî-Abbasî halifeliğine izin vermişlerse de kimi zaman gizlice kimi zaman da alenen Şîa propagandası yapmışlardır. Nitekim Muizzüddeve gulât-ı Şîa gruplarından biri olan Karakiriyye mezhebi mensuplarını serbest bırakmıştır. Ayrıca Muizzüddeve döneminde en sivri Şîi fikirlere müsaade edildiği için sahabilere açıkça hakaretler ve lanetler edilmiştir.⁶²

Üç Büveyhî kardeşin vefatından sonra kuzenler arasında yaşanan taht kavgaları neticesinde ayrılıklar yaşanmış,⁶³ Büveyhîler dağılmaya yüz tutmuştur. 450/1055 yılında Tuğrul Bey (ö. 455/1063 – slt. 1040-1063), Büveyhî

⁵⁸ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/168.

⁵⁹ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/168-169.

⁶⁰ Merçil, “Büveyhîler”, 6/496.

⁶¹ İbn Haldun, *Tarihu ibn Haldun*, 3/522; Merçil, “Büveyhîler”, 6/496; İlhan Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünnî Faaliyetler* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 35-36.

⁶² İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/239; Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünnî Faaliyetler*, 36-37.

⁶³ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/545; İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/445.

hakimiyetindeki Bağdat'a düzenlediği sefer sırasında kendi adına hutbe okutmaya başlamıştı.⁶⁴ Tuğrul Bey'in 450/1055 yılında Bağdat'a yaptığı sefer sonucu 110 yıllık Büveyhî hakimiyeti sona ermiştir.⁶⁵

2. Sosyal Hayat

Büveyhîler 110 yıllık Abbasî topraklarındaki hakimiyetleri boyunca sosyal sınıfları da etkilemişlerdir. Hz. Peygamber dönemi ve Raşit Halifeler dönemi boyunca İslam'ın hâkim olduğu her yerde sosyal sınıf; inananlar ve inanmayanlar diye iki kısma ayrılmış bulunmaktaydı. İnananlar Müslümanlardı; inanmayanlar ise Müşrikler, Ehli Kitap (Yahudi ve Hristiyanlar) ve Sabîiler diye tasnif edilmişti.⁶⁶ Hicret ile birlikte Müslümanlar Mûahât Yasası⁶⁷ gereğince ensar ve muhacir olarak iki kısma ayrılmışlardı.⁶⁸

Emevîler döneminde ise sosyal yapı içerisinde mevâlî denilen bir grup türedi. Mevâlîler, Müslüman olup Arap olmayan kişilerdir.⁶⁹ Emevîler döneminde mevâlîler, Arap Müslümanlardan daha aşağı bir statüde bulunmaktaydılar. Hatta Ümeyyeoğulları, kendilerini diğer Müslüman Arap kabilelerden bile üstün tutuyorlardı. Cahiliye döneminden kalma kölelik sistemine karşı büyük mücadele veren Hz. Peygamber ve Raşit Halifeler yakın zamanda kölelik sistemine karşı tam anlamıyla net bir tavır geliştirmişlerdi ki⁷⁰ Emevîler dönemiyle sosyal statülerde iyileşme beklenirken aksi bir durum yaşanıp problemler ve sıkıntılar oluşmaya başlamıştı. Bu durum zamanla Emevî yönetimine karşı büyük bir tepkiye neden

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/122.

⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/730; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/157-158; Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 140.

⁶⁶ Emin, *Fecru'l İslam*, 89-96.

⁶⁷ Bkz. Mustafa Arslan, *Sözleşme Kültürü ve İlk Müslüman Toplum* (Pınar Yayınları, 2016).

⁶⁸ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Siretu'n-Nebeviyye ve Âhbâru'l-Hulefâ*, thk. 'Azîz Bey v.dğr. (Beyrut: el-Kutubu's-Şekâfiyye, 1417/1996), 108; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 3/70; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/36.; Mustafa Önder, "Hz. Peygamber'in Kardeşlik (Muahat) Uygulamaları ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (2014), 232-233.

⁶⁹ İsmail Yiğit, "Mevâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/424; Mehmet Nadir Özdemir, "Emevîler Döneminde 'Mevâlî'", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 191-192.

⁷⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyân Yayınları, 2004), 574.

olmuş ve Abbasîler'in kurulmasında başlıca etkenlerden biri olarak rol oynamıştır.⁷¹

Abbasîler döneminde mevâlilere karşı yapılan sosyal ayrımcılık bir nebze azalmış olsa da tamamen ortadan kalkmış değildi. Yaşanan iç çalkantılar ve ekonomik krizlerden ötürü Abbasî Halifesi Müstekfî Billâh, devletin idaresini Büveyhîler'e bırakmıştı.⁷² Büveyhîler Sünnî topraklarda hüküm sürdükleri için sosyal tabakalaşma mezhepsel bir boyuta geçmiş ve insanlar Şîî-Sünnî olarak bölümlere ayrılmışlardır.⁷³ Öyle ki Şîî-Sünnî çatışması büyük boyutlara varmıştı. İsfahan, Kum, Basra ve Hemedan gibi yerlerde birçok insan öldürülmüştü. Nitekim Bağdat ve çevresinde evler ve işyerleri yakılmış, büyük çatışmalar ve fitneler hız kazanmıştı.⁷⁴

Şîî-Sünnî çatışmalarından dolayı halk, gereksiz kabile taassubuna ve mezhepsel taassuba kapılarak birçok tâli gruplara ayrılmıştı. Nitekim fitneciler ortamı daha fazla kızıştırmaya devam etmiş, anlaşmazlıkları körüklemiş, insanları birbirine düşürerek kan akıtmış ve halkın malını istîlâ etmişlerdi.⁷⁵ Özellikle Bağdat'ın Kerh bölgesinde Şîîlerin toplandığı merkez tamamen ateşe verilmiş, bundan dolayı da kimi gruplar ile düşmanları arasında şiddetli çarpışmalar meydana gelmiştir.⁷⁶

Büveyhîler'in hâkim oldukları bütün topraklarda özellikle Bağdat içerisinde sosyal yapı, gittikçe girift bir hal alıyordu. Dönemin idarecilerinin takındıkları tutum bunu gözler önüne sermekteydi. Muizzüddeve 351/959 yılında Bağdat'ta yaşayan Şîî gruplara bütün mescitlerin duvarına şu satırların yazılması tâlimatını vermişti; “*Muâviye'ye, Fatma'dan fedek arazisini alana,*⁷⁷ *Abbâs'ı Ğuradan çıkarana,*⁷⁸ *Ebû Zerr'i Medine'den sürgün edene*⁷⁹ *ve Hasan'ın, dedesinin yanına*

⁷¹ Murat Erkoç, “İlk Dönem Arap Toplumunda Mevali Anlayışı”, *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 25 (2020), 175-179.

⁷² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 2/84; İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/54-55; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umam*, 14/42; İbn Haldun, *Tarihu ibn Haldun*, 3/521.

⁷³ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/239; Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünni Faaliyetler*, 37.

⁷⁴ İbn Haldun, *Tarihu ibn Haldun*, 3/527; Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*; 55-59; İbrahim Agah Çubukçu, “Hicri 5./Miladi 11. Yüzyılda İslâm'da Siyasî ve Dinî Durum”, *AÜİFD* 13/1 (1965), 41.

⁷⁵ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/239.

⁷⁶ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/303.

⁷⁷ Hz. Ebubekir

⁷⁸ Hz. Ömer

*defnine engel olana*⁸⁰ *lanet olsun.*⁸¹ Abbasî Halifesi el-Muti' Lillâh, Muizzüddeve tarafından atanmış; ancak eli kolu bağlanmış olduğundan yapılanlara karşı hiçbir yaptırım uygulayamamaktaydı.⁸² Sünnî Müslümanlar gece karanlığında yazılan bu tür yazıları silmiş, Muizzüddeve ise yeniden yazılmasını emretmişti. Muizzüddeve'nin veziri Ebû Muhammed el-Muhallebî'nin (ö. 352/963) yazılan bu ifadelerin yumuşatılması hususunda kendisini uarması sonucunda Muizzüddeve bazı ifadeleri sildirmiş ve sadece "*Ehl-i beyt'e zulmedenlere ve Muâviye'ye lanet olsun*" şeklinde yazdırmıştı.⁸³ Görüldüğü üzere devlet yöneticileri bilinçli bir şekilde halkı kışkırtarak mezhepçilik taassubunu artırmış ve sosyal sınıflar arasındaki durumu daha girift bir hale getirmişlerdir.

Sosyal yapıyı farklı kılan bir diğer şey ise düzenlenen törenlerdi. Muizzüddeve döneminde Şîî düşüncenin siyasallaştırılması için Sebbü's-Sahâbe (sahâbeye dil uzatılması), Âşûra Mâtemi ve Gadîr-i Hum Bayramı gibi uygulamalar kutlanmış ve devlet tarafından desteklenerek finanse edilmiştir.⁸⁴

Muizzüddeve 353/963 yılında ilk kez Âşûra Günü'nün kutlanmasını emretmiş ve birçok aşırı uygulamaların yapılmasına müsaade etmiştir. Yapılan yas merasimlerinden dolayı dükkanlar kapatılmış, alış-veriş yasaklanmış, yas elbiseleri giyilmesi emredilmiş, bir çeşit ulusal yas ilan edilmiştir.⁸⁵ Ayrıca bu günlerde kadınların ağıt yakmaları, saçlarını açmaları, yüzlerini karaya boyamaları, kendi bedenlerine fiziksel işkence yapmaları gibi uygulamalar Bağdat sokaklarında uygulanmıştır.⁸⁶

⁷⁹ Hz. Osman

⁸⁰ Mervan b. Hakem

⁸¹ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/239; İbn Haldun, *Tarihu ibn Haldun*, 3/527; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 14/140.

⁸² İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/158.

⁸³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 15/255; İbn Haldun, *Tarihu ibn Haldun*, 4/585; Ahmet Güner, "Büveyhîler Devrinde Bağdat'ta Kerbelâ /Aşure Gadîr-i Hum ve Benzeri Şîî Uygulamalar", *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Tarih Bilimleri) 1*, ed. Âlim Yıldız (Sivas: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010), 328-329.

⁸⁴ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/253; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 14/162; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/261; Akoğlu, "Büveyhîlerin Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine", 124.

⁸⁵ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/253; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/337; İbn Haldun, *Tarihu ibn Haldun*, 3/527.

⁸⁶ İbn Haldun, *Tarihu ibn Haldun*, 3/527; Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünni Faaliyetler*, 38.

Muizzüddeve zamanında yas merasimleri düzenlenirken; Ehl-i Beyte yönelik menkıbelerin anlatılması ve ütopik bazı varsayımların abartılarak anlatılması Şiîlerin trans haline geçmesine neden olmuştur. Aşırıya kaçan bu uygulamalara Şiî âlimler tarafından da dinî bir hüviyet kazandırılıyordu. Örneğin Büveyhîler devri büyük Şiî âlimlerden İbn Babeveyh el-Kummi'nin (ö. 381/991) Âşûra ve Kerbela matemi hakkındaki sözleri dikkat çekicidir: “*Kim Âşûra Günü ihtiyaçları için çalışmayı bırakırsa Allah da onun Dünya ve Ahiretteki ihtiyaçlarını karşılar. Kim Âşûra Günü'nü kendisine musibet, hüzn ve ağlama günü yaparsa Allah da Kıyamet Günü'nü kendisi için sevinç ve genişlik günü yapar...*”⁸⁷ Muizzüddeve'nin en sivri Şiî fikirlere müsaade etmesi Şiî grupları cesaretlendirmiş ve onların cüretkâr davranmalarına sebebiyet vermiştir. Açıkça okunan lanetler, cami duvarlarına yazılan yazılar ve kutlanan törenlerde ifrat derecesinde yapılan uygulamalar Şiîleri her geçen gün daha da şımartıyordu.⁸⁸ Nitekim Muizzüddeve Şiîlerin kutsadığı günleri ihya etmek için gerekli tüm izinleri ve kolaylığı sağlamış, ileride dökülecek olan kanları görememişti.⁸⁹

Muizzüddeve'nin 356/967 yılında vefatından sonra bu yaslar ve merasimler uygulanmaya devam etmiştir. Ancak Muizzüddeve'nin vefatından sonraki Büveyhî sultanları onun kadar sert olmadıklarından Hanbelîler cesaretlenmiş ve sonraki yıl düzenlenen Âşûra merasiminde Bağdat'ın Kerh mahallesini yakarak Şiîleri diri diri yakmışlardır.⁹⁰ Nitekim 363/973 yılında bir grup aşırıya kaçan Hanbelî, Âşûra merasimleri düzenlenirken kadınlardan birini deveye bindirmiş ve Âişe diye isimlendirmişlerdi. Bir diğer Hanbelî grup ise kendilerine Talha ve Zübeyr isimleri vererek “Hz. Ali yandaşlarıyla savaşa gidiyoruz.” diyerek büyük bir kavganın çıkmasına sebep olmuşlardır.⁹¹

Yaşanan bütün bu olaylar dönemin sosyal yapısını ciddi anlamda tahrib etmiş, huzur ve selameti yok etmiştir. Ekonomik ve idarî sıkıntılardan kurtulmak

⁸⁷ Güner, “Büveyhîler Devrinde Bağdat'ta Kerbelâ /Aşure Gadîr-i Hum ve Benzeri Şiî Uygulamalar”, 335.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 14/140; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/239; Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî İbn Hallikân, *Veftiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1391/1971-1415/1994), 1/407; İbn Haldun, *Tarihu ibn Haldun*, 3/527.

⁸⁹ Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünni Faaliyetler*, 38-40.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/310-311; Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünni Faaliyetler*, 40.

⁹¹ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/344.

isteyen Abbâsî yönetimi ve etba'sı, iktidarı Büveyhîler'e bırakarak ülkenin geleceğini hayli zor duruma sokmuşlardı. Yaşanan iç çatışmalar, kabileler arası rekabetler,⁹² mezhepsel tartışmalar,⁹³ uygulanan baskılar, halifenin siyasî yönetime tabi olması⁹⁴ ve diğer sebepler sosyal hayatı yaşanılmaz bir duruma sokmuştu.⁹⁵

3. İktisadî Hayat

Hız. Peygamber döneminde Müslümanların ekonomik kalkınmaları ticaret ve ganimet mallarına dayanmaktaydı. Raşit Halifeler döneminde ülke sınırları hayli bir genişlemiş ve ganimetlerden elde edilen gelir bayağı artmıştı. Bu dönemde tarım ve hayvancılık yapılmaktaydı. Ancak başlıca gelir kaynakları ganimetlerden elde edilen humus, Müslümanlardan toplanan zekât, gayrimüslimlerden alınan cizye, haraç ve öşürdü.⁹⁶

Emevîler döneminde tarım hayli bir gelişmiş, sulama kanalları oluşturulmuş, bataklıklar kurutulmuş, göletler yapılmış ve tarımdan elde edilen gelirler artmıştı.⁹⁷ Emevîler döneminde tarımın geliştirilmesine ek olarak Raşit Halifeler döneminde olduğu gibi gelir kaynakları aynıydı. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705 – hlf. 685-705) tarafından ilk İslâm parasının bastırılmasıdır. Daha önce Bizans ve İran parası kullanılıyordu. Hız. Ömer para hususunda tevhit ilkesini baz alarak ıslaha gitmiş ise de tam anlamıyla inkılap Abdülmelik b. Mervân tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹⁸

Abbâsîler döneminde aynı şekilde tarımsal destek sürmüş, çevre ülkelerden ziraat mühendisleri getirilerek toprağın yapısına uygun ekinler ekilmiş ve toprak hayli ıslah edilerek daha gelişmiş tarım tekniklerine başvurulmuştu. Ülkenin yer altı zenginliklerine sahip olması ve maden yataklarının keşfedilmesi, sanayi alanında birçok yeniliği de beraberinde getirmişti. Demirin, bakırın, çeliğin işlenmesi, kâğıdın kullanılması, marangozculuğun ileri bir boyut kazanması,

⁹² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 14/235; İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 8/336; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/730.

⁹³ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/261.

⁹⁴ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/350; İbn Haldun, *Tarihu ibn Haldun*, 3/525.

⁹⁵ Cennet, *Şii/Usulî Geleneğin Kur'an Yorumu (Şerif Murtaza Örneği)*, 26-31.

⁹⁶ Muhammed Yasin Mazhar Sadıki, *el-Hecemâtu'l Muğrîdetu a'lâ Târîhi'l İslâm*, çev. Semir Abdulhamit İbrahim (Daru Sahveti, 1988), 91.

⁹⁷ İsmail Yiğit, "Emevîler (Siyasî Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/103-104.

⁹⁸ İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 3/452.

dokuma alanının genişlemesi, laboratuvar ve rasathanelerin kurulması ile ülke ekonomisi daha fazla rahatlatmış ve bu ilerlemeler uluslararası ticaretin gelişmesine sebebiyet vermişti. Bu dönemde Müslümanlar dünya ticaretine hükmetmişlerdir.⁹⁹

İlk zamanlardaki ekonomik istikrarın aksine son zamanlarda Abbasîler’de ekonomik krizler ve idarî problemler yaşanması ülkenin çöküşünü hızlandırmıştı. Nitekim Abbasî yönetimi ülke ekonomisini rahatlatmak adına yönetimi Büveyhîler’e bırakmıştı.¹⁰⁰

Büveyhîler döneminde ise yaşanan iç çatışmalar, ilmî ve fikrî tartışmalar, mezhebî kavgalar, siyasî kargaşalar ve mevâlî sorunları gibi problemler ülkenin ekonomisini zor duruma sokmuştu. Her ne kadar ilk zamanlar ülke rahat bir nefes almış olsa da ileriki zamanlarda iktisadî hayat bayağı zor hale gelmiş, halk ciddi anlamda ekonomik sıkıntılar yaşamış ve kendi başının çaresini aramaya koyulmuştu.¹⁰¹

Büveyhîler’in kuruluş yıllarında ülkede geniş bir kıtlık baş göstermiş ve halk açlıktan çeşitli hastalıklara yakalanarak vefat etmiştir. Kıtlık, hayat pahalılığı ve savaşlar; üretimi ciddi oranda düşürerek halkı ölü eti ve leşleri yemeye mecbur bırakmıştı. Bazı insanlar açlıktan ne yapacağını bilemez bir halde yamyamlığa yönelerek kimsesiz çocukları kaçırıp boğazlıyor ve pişirdikten sonra yiyorlardı. İnsanlar farklı farklı mekanlara göç etmek istemiş, kimileri yollarda ölerək kurda kuşa yem olmuş kimileri de evlerini ve eşyalarını satarak başka ülkelere ve şehirlere göç etmişlerdi.¹⁰²

Rüknüddeve’nin oğlu olan Adudüddeve (ö. 372/983) zamanında ülke yeniden imar edilmiş; yıkılan yerler, mescitler ve pazarlar yeniden restore edilmiş, hastaneler açılarak kimsesizlerin ve hastaların gerekli bakımları ve tedavileri sağlanmıştır. Ticaret yolları ve tarım arazileri ıslah edilerek bir müddet üretime ve ticarete canlılık kazandırılabilmiştir.¹⁰³

⁹⁹ S. B. Samadî, “Abbâsî Hâkimiyeti Dönemi’nde Bağdat’ın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler”, çev. Ahmet Turan Yüksel, *İstem Dergisi* 12 (2008), 241-249.

¹⁰⁰ İbnü’l-Eşîr, *el-Kâmil fî t-Târîh*, 7/157; İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 2/84.

¹⁰¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 2/84.

¹⁰² İbnü’l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi’l-Mulûk ve’l-’Umem*, 14/302; İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 2/95.

¹⁰³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 6/453.

Adudüddevle'nin vefatından sonra ülke yeniden eski haline dönmüş ve Selçukluların Büveyhî yönetimine son vermesine kadar da ekonomik istikrarsızlık aynen devam etmiştir.¹⁰⁴ Sonuç olarak Abbasîler'in kuruluşundan beri devam eden iktisadî istikrarsızlık Abbasîler'in son dönemleriyle birlikte hız kazanmış ve Büveyhîler ile de devam etmiştir. Bununla birlikte Büveyhîler zamanında iktisadî düzensizlik, sosyal tabakalaşma ve siyasî iktidarsızlık devam ederken tüm bunların aksine ilmî ve kültürel hayatta olumlu gelişmeler yaşanmaktaydı.

4. İlmî ve Kültürel Hayat

Hız. Peygamber ve Raşit Halifeler dönemi boyunca ilmî ve kültürel hayat; cami eksenli ve dini eğitim odaklı olmuştur. Abbasîler döneminde ise tercüme faaliyetlerinin etkisiyle İskenderiye, Cundişapur, Harran ve Bağdat gibi yerler ilim merkezleri haline gelmişti.¹⁰⁵ Abbasî halifelerinin ilim ve ilim adamlarına verdiği önemden ötürü çok sayıda ilim adamı Bağdat'a akın akın gitmekteydi. Öyle ki Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809 – hlf. 786-809) âlimlere karşı takındığı tavır şöhret bulmuş ve kendisinin ilim adamlarına yönelik yemekten sonra ellerini yıkamaları için su hazırladığı bile rivayet edilmektedir.¹⁰⁶

Büveyhîler dönemine gelindiğinde ise bir taraftan Bağdat ilim merkezi olmaya devam ederken diğer taraftan Şii-Sünnî çatışmaları da devam etmiştir. Büveyhî emirlerinden ilim meclislerine en büyük desteği sağlayan Adudüddevle ve Bahâüddevle (ö. 403/1012 – hlf. 989-1012) devlet başkanı olmak ile birlikte aynı zamanda edip ve şair olarak da nam salmışlardı.¹⁰⁷ Edip ve şair olmalarından ötürü ilim adamları da Büveyhî emirlerine değer ve kıymet vermişlerdir.¹⁰⁸

Adudüddevle ilim adamlarına çok değer ve kıymet verir, farklı mezhepten de olsa fikir özgürlüğüne müsaade ederek ilmî münazaraları desteklerdi. Bununla birlikte Adudüddevle ilim sahibi tebaaya ekonomik anlamda destek sağlamış ve birçok alanda faaliyet yürüten kişilere maaş bağlamıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁴ İbn Haldun, *Tarihu ibn Haldun*, 3/724; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/730; Cennet, *Şii/Usulî Geleneğin Kur'an Yorumu (Şerif Murtaza Örneği)*, 31-35.

¹⁰⁵ Gazi Erdem, "İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l-Hikme", *Dini Araştırmalar Dergisi* 16/42 (2013), 59.

¹⁰⁶ İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 4/74.

¹⁰⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 2/405.

¹⁰⁸ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/608; Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 271-274.

¹⁰⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 2/405.

Büveyhî Hanedanlığı askeri alanda güçlü oldukları kadar dil, edebiyat, şiir gibi alanlarda da donanımlıydılar. Adudüddевle, Ebû Ali el-Fârisî'den (ö. 377/987) nahiv dersi aldığını ifade etmiştir.¹¹⁰ el-Mütenebbî (ö. 354/965) gibi kimi ünlü Arap şairler Büveyhî Hanedanlığına hizmet etmişlerdir.¹¹¹

Büveyhîler döneminde ilmî münazaraların yapılmasının yanında telif çalışmalarına da hız verilmiştir. Abbasîler döneminde Beytû'l Hikme ile hız kazanan tercüme faaliyetleri Büveyhîler döneminde sınırlı bir düzeyde de olsa devam etmiştir. Düşünce özgürlüğünün serbest olduğu bu dönemde gelecek nesillere ufuk açıcı eserler bırakılmıştır. Şîa'nın temel doktrinleri bu dönemde oluşup yazılmıştır. Sünnî âlimler pek çok alanda yeni eserleri ilim dünyasının istifadesine sunmuştur. Mu'tezilî âlimler de gerek fikrî bir beyan olsun gerek reddiye niteliğinde olsun ilmî çalışmalar yürütmüşlerdir.¹¹²

İlim ve ilim adamlarına çokça değer atfeden ve zıt fikirlere sahip insanların bir araya gelerek münazara etmelerine müsaade eden, mezhep mutaassıplığına bağlı kişilere dahi fikir özgürlüğü sunan Büveyhîler birçok kütüphane inşa etmişlerdir. Bu kütüphaneler Büveyhî emirleri tarafından Bağdat, Şiraz ve Rey'de inşa ettirilmişti.¹¹³

Nitekim Ebû Bekir el-Bâkillânî (ö. 403/1013), el-Mâverdî (ö. 450/1058), Cessâs (ö. 370/981), Râğıb el-İsfahânî (ö. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği) ve Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer Dârekutnî (ö. 385/995) gibi âlimler Sünnî tebaanın yetiştirdiği âlimlerdi. Aynı zamanda Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), Ebû'l Hüseyin el-Basrî, el-Mütenebbî (ö. 354/965), Ebû Ali el-Fârisî, İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), İbn Sina (ö. 428/1037), Farabi (ö. 339/950), Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Şerîf el-Murtazâ, Ebû Ca'fer Tûsî (ö. 460/1067) gibi nice İslam bilgini bu dönemde yaşamış ve önemli eserler telif etmişlerdir.¹¹⁴

İşte bunca değerli İslam âliminin telif ettiği eserlerin bir araya getirilerek kütüphanelerin inşa edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bir yandan tercüme faaliyetlerine devam edilirken, diğer yandan reddiyeler yazılarak ilim arenalarında

¹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 14/325.

¹¹¹ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/482.

¹¹² Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 259-268.

¹¹³ İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/469.

¹¹⁴ Cennet, *Şîi/Usulî Geleneğin Kur'an Yorumu (Şerif Murtaza Örneği)*, 38-41.

münazaralar yapılyordu. Bununla birlikte bir yandan da müstakil ilmî eserler telif edilmekteydi. Bunca ilmî birikimin doğal olarak gelecek nesillere aktarılması için bir araya getirilmesi icap ederdi.

Bundan ötürü devlet tarafından genel kütüphaneler kurulduğı gibi şahıslar tarafından özel kütüphaneler de inşa edilmekteydi. Emevîler, Abbasîler, Endülüs Emevîleri (756/1031), Sâmânîler (819-1005) ve Fatımîler (909-1171) tarafından da birçok kütüphane tesis edilmiş ve bunlardan bir kısmı saray kütüphanesi olarak oluşturulmuştur.¹¹⁵ Büveyhîler döneminde de Bağdat, Şiraz ve Rey bölgelerinde birçok kütüphane, rasathane ve hastane inşa edilmiştir.¹¹⁶ Büveyhî emirlerden Sâhib b. Abbâd'ın (ö. 385/995) Rey'de kataloğı 10 ciltlik olan ve 400 devenin taşıyamayacağı kadar fazla kitabı bir araya getirerek bir kütüphane oluşturduğu rivayet edilir.¹¹⁷ Şerefüddeve (ö. 478/1085 – slt. 1061-1085) ve Bahâüddeve'nin vezirlerinden Sâbûr b. Erdeşîr'in (ö. 416/1025 – slt. 991-992) kurduğu kütüphanenin maliyetinin iki yüz bin dinar olduğu aktarılmaktadır.¹¹⁸

Bunca ilmî araştırma, tercüme ve telif çalışmaları Büveyhîler'de ilmî ve kültürel hayatın çok dinamik olduğunu gözler önüne sermektedir. Zayıflayıp yıkılan Abbasîler'den sonra ilim dünyasında bir durağanlık düşünülse de aksine bu dönemde ilmî hareketlilik oldukça fazlaşmış ve daha canlı bir hale gelmiştir.

İşte Ebü'l Hüseyin el-Basrî de böyle bir ilim dünyası içerisinde yaşamıştır. Hem öğrencilik yıllarını hem öğretmenlik yıllarını bu dönemde geçirmiştir. Kaleme aldığı eserlerini bu dönem içerisinde telif etmiştir. Büveyhîler siyasî ve sosyal açıdan karmaşık bir hal içerisinde olsalar da ilim bakımından bilgiyi her zaman desteklemişlerdir. İlim alanında faaliyet yürüten insanların önünü açmışlardır. İstisnai durumlar olmakla birlikte ilmî çalışmalar bu dönemde hız kazanmış, sosyal ve siyasî meseleler ilmî çalışmaları sekteye uğratmamıştır. Bu dönemde birçok önemli âlim yetişmiş ve önemli eserler kaleme alınmıştır. İşte bu âlimlerden biri de Ebü'l Hüseyin el-Basrî olup çeşitli alanlarda eserler vermiştir.

¹¹⁵ İsmail E. Erünsal, “Kütüphane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/11-15.

¹¹⁶ Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 269.

¹¹⁷ İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 7/469.

¹¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi 'l-Mulûk ve 'l-'Umem*, 16/49.

D- Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin Hayatı ve Entelektüel Kişiliği

Büveyhîler döneminin ünlü âlimlerinden biri olarak kabul edilen Ebü'l Hüseyin el-Basrî hakkında bu bölümde bazı bilgiler sunulacaktır. Basrî'nin hayatı, ilmî kişiliği, mezhebî eğilimi gibi unsurlar hakkında kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi olsa da bu konuda eldeki verilerle genel bir tablo oluşturulacaktır.

1. Hayatı

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin tam adı Ebü'l Hüseyin Muhammed b. Ali b. Tayyib Basrî'dir.¹¹⁹ Doğum tarihi olarak kaynaklarda net bir bilgiye rastlanılmamaktadır.¹²⁰ Bu hususta sadece Thomas David kendisinin 370/980 yılı öncesi doğmuş olabileceğini iddia etmiştir.¹²¹ Nesebinin Basrî olması hasebiyle Basra'da doğduğu ve Farisî olduğu kabul edilmektedir.¹²² Ölüm tarihi hususunda ise kaynaklarda herhangi bir muamma söz konusu değildir. Nitekim Mu'tezile'nin öncü âlimlerinden biri olarak kabul edilen Ebü'l Hüseyin el-Basrî h. 5 Rebiyülahir 436 – m. 30 Ekim 1044 yılında salı günü 65 yaşında iken Bağdat'ta vefat etmiştir.¹²³ Hanefî fakihi Kâdî Hüseyin b. Ali es-Saymerî (ö. 436/1045) tarafından cenaze namazı kıldırılmış ve Sunuziyye Mezarlığına defnedilmiştir.¹²⁴

2. İlmî Kişiliği

İlim tahsilini ve ilmî faaliyetlerinin büyük bir çoğunluğunu Bağdat'ta geçiren Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin ilmî hayatı yine burada sonlanmıştır. Çeşitli hocalardan farklı farklı dersler okumuştur.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin Basra Mu'tezile'sinin öncü âlimlerinden kabul edilen Kâdî Abdülcebbâr'ın öğrencisi olduğu ve pek fazla tanınmayan Tahir b.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 17/587.

¹²⁰ İbn Hâlikân, *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, 4/271.

¹²¹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 115.

¹²² Ali Duman - Şükrü Ayran, “Ebu'l Hüseyin el Basrî'nin el Mu'temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 10/20 (2017), 98.

¹²³ İbn Hâlikân, *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, 4/271; Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Haîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 4/168.

¹²⁴ İbn Hâlikân, *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, 4/271; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 15/300; Ebü'l-Muzafer Yûsuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vdğr. (Dimaşk: y.y., 1434/2013), 18/458; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/54.

Lebü'e'den (ö. 10. yy.) de bir süre hadis okuduğu rivayet edilmektedir.¹²⁵ Ancak Hatîp el-Bâğdadî (ö. 463/1071), Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin sadece bir hadis rivayet ettiğini söylemektedir.¹²⁶ Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin bir diğer hocası Yahya b. Adî'dir (ö. 364/975). Yahya b. Adî, ünlü filozof Aristoteles'in eserlerine yaptığı tercüme ve şerhler ile tanınmaktadır.¹²⁷

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin hocalarından biri de ünlü Hristiyan filozofu İbnü's Semh'dir (ö. 426/1035). Bu hocasından da felsefe, matematik, astronomi ve kimya okuduğu bilinmektedir.¹²⁸ Son olarak Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'ten de (ö. 435/1044) tıp ve felsefe eğitimi almıştır.¹²⁹ Hatta tıp eğitimi almak için Bağdat'a gittiği ardından ise felsefeye merak sararak Bağdat'ta kalmaya devam ettiği rivayet edilmektedir.¹³⁰

Bütün bunlar, Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin fakih ve kelamcı olmasının yanında yaşadığı dönemde birçok hocadan çeşitli ilimleri öğrenerek çok yönlü bir ilmî birikime sahip olduğunu göstermektedir. Bunların yanında Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin başka hocalardan da çeşitli dersler okuduğu tahmin edilmektedir.

Diğer taraftan Ebû Reşîd en-Nîsâbü'rî (ö. hicrî V. yüzyılın ortaları), İbn Metteveyh (ö. V./XI. yüzyılın ortaları), Şerîf el-Murtaza, Kivâmüddin Mankdîm (ö. 425/1034) gibi döneminin önemli ilim adamlarıyla birlikte Kâdî Abdülcebbar'ın ders halkasında bulunmuş olması ve bu ilim adamlarıyla birlikte sürekli ilmî münazaralar yapması, Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin ilmî gelişimi ve kelamcılığı üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Ayrıca Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin arkadaşlarıyla birlikte Mu'tezile'nin 12. tabakasını oluşturduğu rivayet edilmektedir.¹³¹

¹²⁵ Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin Basrî", 10/326.

¹²⁶ إِنَّ بِنَا أَذْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْإَوَّلَى: إِذَا لَمْ تَسْتَحْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ / İnsanların peygamberlerden öğrene geldikleri sözlerden biri de: Utanmadıktan sonra dilediğini yap! sözüdür." İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/695; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 15/300; Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, 19/399.

¹²⁷ Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin Basrî", 10/327.

¹²⁸ Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin Basrî", 10/326.

¹²⁹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 116.

¹³⁰ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 115.

¹³¹ Duman - Ayran, "Ebu'l Hüseyin el Basrî'nin el Mu'temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi", 98.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin birçok talebe yetiştirdiği bilinmektedir. Bu talebeleri arasından Mahmud b. Muhammed el-Melâhimî (ö. 536/1141) ve Ebü Ali Muhammed b. Ahmed b. Velîd el-Kerhi (ö. 11. yy.) gibi öğrencileri tarafından kelama dair birtakım görüşleri aktarılmıştır. Öğrencilerinin aktardığına göre kelama dair görüşleri Zeydiyye ve İmamîyye etrafında şekillenmektedir.¹³² Basrî'nin Ebü'l-Kâsım b. Berhân (ö. ?) adında başka bir öğrencisi daha olduğu rivayet edilir.¹³³ Bilinen bu üç öğrencisi dışında günümüzce tanınan başka bir öğrencisi bulunmamaktadır.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'yi zeki, akıllı ve ilmî üretkenliğe sahip bir usulü'l-fıkıhçı ve kelamcı olarak tanıtan tabakat yazarları Basrî'nin eserlerinden övgü ile bahsetmekte ve birçok kimsenin onun eserlerinden faydalandığını ifade etmektedirler.¹³⁴ Ali Duman ve Şükrü Ayran'ın kaleme aldıkları makalede Basrî şöyle değerlendirilmiştir: *“Yaşadığı dönemin şartları çerçevesinde düşüncesini özgürce ifade etmekten çekinmeyen bağımsız bir ilim adamı olan Basrî, fikrî asalet ve ilmî cesaret timsali olarak nitelenebilir.”*¹³⁵

Ayrıca Duman, Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin dinî ilimlerle birlikte felsefe, matematik, astronomi ve kimya gibi pozitif bilimlerde de çağının öncü âlimlerinden dersler aldığını aktarmaktadır. Ancak Basrî daha çok bir kelamcı ve usul-i fıkıhçı olarak tanınmaktadır.¹³⁶ Ebü'l Hüseyin el-Basrî hakkında yapılan çalışmaların çoğunluğu onun fakih olması hasebiyle fıkıh etrafında şekillense de Basrî, Büveyhîler döneminin en büyük kelamcılarında da biridir.

3. Mezhebî Eğilimi

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin, hocası Kâdî Abdülcebâr'a nispetle ve Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ile Ebû Haşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) etkisinde kalması

¹³² Akgündüz, “Ebü'l-Hüseyin Basrî”, 10/327.

¹³³ Ahmet Temel - Ayşe Nur Yazıcı, “Ebü'l-Hüseyin Basrî”, *İslam Düşünce Atlası*, ed. İbrahim Halil Üçer (İstanbul: İLEM İlmî Etütler Derneği, 2017).

¹³⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 29/440.; Duman - Ayran, “Ebu'l Hüseyin el Basrî'nin el Mu'temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi”, 99.

¹³⁵ Duman - Ayran, “Ebu'l Hüseyin el Basrî'nin el Mu'temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi”, 99.

¹³⁶ Duman - Ayran, “Ebu'l Hüseyin el Basrî'nin el Mu'temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi”, 98.

hasebiyle Mu'tezile mezhebine mensup olduğu kabul edilmektedir.¹³⁷ Ayrıca Mu'tezilî tabakat kitaplarında isminin geçmesine rağmen Mu'tezile'nin Behşemiyye¹³⁸ koluna yönelttiği eleştirileri sebebiyle Behşemîler tarafından tenkit edilmiş ve bunun sonucunda Mu'tezile içerisinde yeni bir ekol oluşturarak kendisine nispetle adına Hüseyiniyye¹³⁹ denilmiştir.¹⁴⁰ Nitekim Fahreddin er-Râzî *Er-Riyazu'l-Munika fi Arai Ehli'l-İlm* adlı eserinde 48 madde ile Basrî'nin hangi hususlarda farklı düşündüğünü aktarmaktadır.¹⁴¹

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin Behşemîler'i eleştirmesinde bazı hocalarından aldığı felsefe ve tıp eğitimi etkili olmuştur. Basrî kaleme aldığı *Tasaffuhu'l edille fi usûli'd-dîn* eserinden dolayı Ebû Yakûb Yusuf el-Basîr (ö. 431/1040) tarafından kendisine bir reddiye yazılmış ve kimi kelamcılar ve Behşemîler Basrî'yi tekfir etmiştir.¹⁴² Ayrıca İbn Murtaza (ö. 840/1437) gibi kimi âlimler Basrî'nin Ehli Sünnet âlimlerini etkilediğini söyleyerek Fahreddin er-Râzî'yi (ö. 606/1210) örnek göstermişlerdir.¹⁴³

Basrî'nin İmam Şâfiî'den, Bâkılânî'den (ö. 403/1013), İbn Sînâ'dan (ö. 428/1037) etkilendiği rivayet edilmektedir. Ayrıca Basrî kaleme aldığı el-Mu'temed adlı eserinden dolayı fıkhi açıdan Kelvezânî (ö. 510/1116), Üsmendî (ö. 552/1157), Hasan b. Muhammed er-Rassâs (ö. 584/1188), İbnü'l-Murtazâ (ö. 840/1437), Mansûr-Billâh (ö. 614/1217), Sarimüddîn el-Vezîr (ö. 914/1508),

¹³⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 29/440; Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fi Tevârihi'l-A'yân*, 18/458; Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin Basrî", 10/327.

¹³⁸ Ebu'l Hâşim El-Cübbâî'nin görüşlerini benimseyen Mu'tezilî fırkadır. Bkz. Avni İlhan, "Ebû Hâşim el-Cübbâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

¹³⁹ Mu'tezile mezhebi Basra ve Bağdat ekolü olarak ikiye ayrılmaktadır. Basra ekolü Ebû Ali el-Cübbâ-î, Ebû Hâşim el-Cübbâ-î ve Kâdî Abdülcebbar tarafından sistemleştirilmiştir. Basra ekolü zaman içerisinde Behşemiyye olarak anılmıştır. Kâdî Abdülcebbar'ın öğrencisi olan Ebü'l Hüseyin el-Basrî, aldığı felsefe eğitiminin etkisiyle farklı bir metot benimsemiş ve bazı hususlarda Mu'tezilî âlimleri eleştirmiştir. Bunun sonucunda Behşemî anlayıştan farklı Hüseyiniyye ekolü oluşmuştur. Bkz. Mehmet Fatih Özerol, "Behşemiyye ile Hüseyiniyye Ekolleri Arasındaki Görüş Ayrılıkları", *Kilitbahir* 16 (Mart 2020), 121.

¹⁴⁰ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 116.

¹⁴¹ Fahreddin er-Râzî, *Er-Riyazu'l-Munika fi Arai Ehli'l-İlm* (Kayrevan: Kulliyatü'l-Âdab ve Ūlûmu'l İnsâniyye, 2004), 287-295.

¹⁴² Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 116.

¹⁴³ Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî", 10/327-328.

Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370) ve Seyfeddin Âmidî'yi (ö. 630/1233) etkilediği rivayet edilmektedir.¹⁴⁴

Ebü Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), Nasîrüddin Tûsî (ö. 672/1274), Cüveynî (ö. 478/1085) gibi kimi alimlerde Basrî'den etkilenmişlerdir.¹⁴⁵ Ancak kelama dair Basrî'nin kendisinden sonrası için sadece öğrencisi olan İbnü'l-Melâhimî'yi etkilediği söylenebilir. Nitekim İbnü'l-Melâhimî'nin Kitâbu'l Fâik adlı eseri incelendiğinde farklılıklar olmak ile birlikte Basrî ile birçok konuda mutabık olduğu görülmektedir. Örneğin İbnü'l-Melâhimî de Basrî gibi imâmetin vücûbiyetinin hem aklî hem de naklî olduğunu beyan etmektedir.¹⁴⁶ Ayrıca İbnü'l-Melâhimî açıkça Basrî'nin ismini zikrederek kendisinden alıntılar yapmaktadır.¹⁴⁷ Bundan dolayı Basrî Mutezîli kişileri kalamî açıdan etkilediği söylenilebilir. Çünkü İbnü'l-Melâhimî Hüseyiniye ekolünün temsilcilerinden biri olup kimi yerlerde Behşemîler ile aynı tutumu takınsa da Basrî'nin etkisinde oldukça fazla kaldığı söylenilebilir.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî itikadî olarak Mu'tezile mezhebine mensup olup Hüseyiniye ekolünün kurucusudur.¹⁴⁸ Fıkhi olarak yani amelde ise Hanefî mezhebine mensup olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁹ Kendisinin Şafîî olduğunu söyleyenlerde vardır. Ancak cenaze namazını bir Hanefî fakihin kıldırması onunda Hanefî olduğunu dair delilleri güçlendirmektedir.¹⁵⁰

4. Eserleri

Araştırmacılar Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin onlarca eseri olduğunu aktarmaktadır.¹⁵¹ Bu eserlerden bir kısmı günümüze ulaşmış iken bir kısmı ise

¹⁴⁴ Temel - Yazıcı, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî".

¹⁴⁵ Temel - Yazıcı, "Ebü'l-Hüseyin Basrî".

¹⁴⁶ Rükneddîn Mahmûd b. Muhammed el-Harezmi İbnü'l-Melâhimî, *Kitâbü'l-Fâik fî Usûli'd-Dîn*, ed. Wilferd Madelung - Martin McDermott (Tahran: Iranian Institute of Philosophy - Institûte of Islamic Studies, 2007), 548.

¹⁴⁷ İbnü'l-Melâhimî, *Kitâbü'l-Fâik fî Usûli'd-Dîn*, 553.

¹⁴⁸ Mohamed Ahmed Abdelrahman Eissa, "Abü al-Husayn al-Basrî's Use of Reason in 'İlm al-Kalâm and Uşûl al-Fiqh", *Al-Shajarah Uluslararası İslam Düşüncesi ve Medeniyeti Enstitüsü Dergisi*, (2010), 2-3.

¹⁴⁹ Eissa, "Abü al-Husayn al-Basrî's Use of Reason in 'İlm al-Kalâm and Uşûl al-Fiqh", 2.

¹⁵⁰ Hamidullah, "Mu'tezile Fıkıh Usûlü ve Basrî'nin 'el-Mu'temed' Adlı Eseri", 94-95.

¹⁵¹ Ahmet Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/327.

kaybolmuştur.¹⁵² Bu eserlerin bazıları usûl-i fıkıh, bazıları kelam, diğerleri ise felsefe ile ilgilidir.¹⁵³

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin eserlerindeki dilin tatlı, anlaşılır, zengin bir üsluba sahip olduğu ve dili yerli yerinde kullandığı söylenmektedir.¹⁵⁴ Basrî'nin günümüze ulaşmayan birçok eseri bulunmaktadır. Bu eserler şunlardır: *Kitâbu Ğururi'l-edille* (Müşkilâtü'l-gurer), *Fâ'itü'l-'ayn 'alâ Kitâbi'l-'Ayn*, *Nakzü'l Mukanna fi'l-ğaybe* (Nakzü'l Mukni fi'l-ğaybe), *el-İntişâr fi'r-red 'alâ İbni'r-Râvendî*, *Risâle fi Cevâzi zuhûri'l-mu'ciz 'ala's-sâlihîn* ve *'ala'l-kezzâbîn*, *Mes'eletün fi Teallüki'd-delil bi'l-medlûl*, *Cevâbâtü Mesâil-i Davud b. Ebî Sehl*, *Cevâbâtü Mesâil Davud b. Süleyman el-Mısrî*.¹⁵⁵

Basrî'nin günümüze ulaşan eserlerine gelince bu eserler şunlardır: *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, *Ziyâdâtü'l-Mu'temed*, *Kitâbü'l-Kıyâsi's-şer'î*, *Şerhu's-Semâ'i't-tabî'î*,¹⁵⁶ *Kitâbü'l-İmâme* (Nakddü'l-İmâme/Nakdü's-Şâfi fi'l-İmâme),¹⁵⁷ *Şerhu'l-'Umed*,¹⁵⁸ *Tasaffuhu'l edille fi usûli'd-dîn* ve *Şerhu Usûli'l-Hamse*.

Özellikle çalışmamıza kaynaklık eden Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin imâmete dair görüşleri *Şerhu Usûli'l-Hamse* adlı eserinin son kısmında ele aldığı konu hakkındaki beyanlarına dayanmaktadır. Halil İbrahim Delen, Özkan Şimşek ve Yusuf Arıkaner'e göre, Basrî'nin bu eseri günümüze ulaşmamış sadece imâmet ile

¹⁵² Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 117.

¹⁵³ Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî", 10/327; Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 117.

¹⁵⁴ Duman - Ayran, "Ebu'l Hüseyin el Basrî'nin el Mu'temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi", 99.

¹⁵⁵ Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî", 10/328; Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 117-118.

¹⁵⁶ Ziyâdâtü'l-Mu'temed, Kitâbü'l-Kıyâsi's-şer'î, bu eserler Muhammed Hamidullah (ö. 1908/2002) tarafından el-Mu'temed fi usûli'l-fikh adlı eserin sonuna zeyl olarak eklenmiştir. Bkz. Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin Basrî", 10/328.

¹⁵⁷ Kimi kaynaklarda bu eserin günümüze ulaştığı kabul edilirken, kimi kaynaklara göre ise bu eser günümüze ulaşmamıştır. Eserin müstakil bir eser mi yoksa başka bir eserin zeyli olup olmadığı hakkında ihtilaf vardır. Ancak eserin günümüze ulaştığını iddia eden Halil İbrahim Delen, Özkan Şimşek ve Yusuf Arıkaner'e göre bu eser Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse adlı eserinin bir bölümüdür. Ayrıca Şerîf el-Murtazâ'nın kaleme aldığı Kitâbü's-Şâfi fi'l-imâme adlı eserine Basrî'nin cevaben yazdığı belirtilen Nakzü's-Şâfi fi'l-imâme adlı reddiyesinin de bu eser olması muhtemel bir durumdur. Bkz. Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî", 10/328; Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 117.

¹⁵⁸ Bu eser hakkında da ihtilaf olup Ahmet Akgündüz eserin Vatikan Kütüphanesi'nde olduğunu rivayet ederken, Fâris ez-Zirikli ise eserin günümüze ulaşmadığını aktarmaktadır. Bkz. Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî", 10/328; Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 117.

ilgili kısmı günümüze ulaşmıştır.¹⁵⁹ Ancak Basrî'nin imâmete dair günümüze ulaşan eserinin *Şerhu Usûli'l-Hamse* olmadığı, *Şerhi'l-Usûl fi'l-imâme* adında müstakil ayrı bir eser olduğu aktarılmaktadır. *Şerhi'l-Usûl fi'l-imâme* adlı eserin Rafizilere reddiye niteliğinde kaleme alındığı da rivayet edilmektedir.¹⁶⁰

Bu eserin tahkikini yapan ve eserin bir kısmının günümüze ulaştığını söyleyen araştırmacılar, Ansarî'den rivayetle Basrî'nin bu eseri kendi döneminin Şîî âlimlerinden Şeyh Müfid (ö. 413/1022) ve Şerif Murtazâ'nın (ö. 436/1044) imâmet ile ilgili düşüncelerine cevaben yazdığını aktarmaktadırlar.¹⁶¹

Araştırmacılar yaptıkları tahkik ve inceleme metinlerini 2021 yılında Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi'nin 4. cildinin 1. sayısında "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme" adıyla yayımlamışlardır. Bu çalışma içerisinde Basrî'nin imâmet düşüncesi değerlendirilirken yapılmış olan tahkikli metin incelemesinden büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Eserin tahkik ve incelemesini gerçekleştirenler, çok kıymetli bir eseri gün yüzüne çıkardıkları açıktır. Nitekim bu metnin imâmet tartışmalarına yeni bir boyut kazandıracak olması Mu'tezilî gelenek ve Şîî gelenek içerisinde imâmete dair yeni bir bakış açısı ve yeni bir boyut oluşturacağı kanaatindeyiz.

Ancak eserin nüshasındaki eksiklikler ve tahkik esnasında yapılan okuma hataları mefhumu oldukça zorlaştırmıştır. Nitekim araştırmacılar tahkik ve inceleme yaparken eserin her sayfasında 25 satırın olduğunu, ayrıca 13. ve 16. satırlarında ise kararmaların olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁶²

Bu hataları kaçınılmaz yapan bir durumda şudur: Tahkik çalışmalarında eserlerin en az iki farklı nüshasının karşılaştırılması gerekmektedir. Ancak araştırmacılar Basrî'nin *Şerhu Usûli'l-Hamse* adlı eserinin sadece, Viyana'da bulunan Avusturya Milli Kütüphanesindeki 6/13. yüzyıla ait Glaser koleksiyonunda

¹⁵⁹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 128.

¹⁶⁰ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), "13/227.

¹⁶¹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 128.

¹⁶² Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 128.

114 numarasıyla kayıtlı olduğunu aktarmışlardır.¹⁶³ Bunun dışında eserin başka bir nüshasına ulaşamadığından eserin karşılaştırmalı tam bir tahkiki gerçekleştirilememiş ve bu nedenle okuma hatalarının oldukça fazla olması normal karşılanmıştır.

Araştırmacılar tahkikte kullanılan eserin Yemenli bir âlim olan el-Mansûr-Billâh Abdullâh b. Hamza b. Süleymânî'ye (ö. 614/1217) ait olduğunu aktarmışlardır. Daha sonra Avusturyalı kâşif olan Eduard Glaser (ö. 1908) tarafından Basrî'nin *Şerhu Usûli'l-Hamse* adlı eseri de dahil olmak üzere toplamda 265 adet Zeydî eserin Berlin Müzesine satıldığı aktarılmıştır.¹⁶⁴ Eser hala Avusturya Milli Kütüphanesi'nde Glaser koleksiyonunda bulunmakta olup web ortamında da yayınlanmıştır. Eserin sayfalarının toplamda 116 adet resmi çekilerek web ortamına aktarılmış ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.¹⁶⁵

Basrî'nin Arapça yazımına dikkat edilirse kendisinin bir Arap üslubuna sahip olmadığı ve üslup açısından Farisîlere daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Muhammed Hamidullah el-Mu'temedi neşr ederken Basrî'nin birçok gramer hatası yaptığından bahsetmektedir.¹⁶⁶ Bununla birlikte tahkiki metin incelemesi yapılan metnin nüshası incelendiğinde de kimi yerlerde Basrî'nin gramer hatası yaptığı kimi yerlerde ise müstensihlerin hata yaptığı düşünülmektedir. Yapılan bazı hatalar ek 1 ve ek 2 de tablo halinde bir araya getirilerek sunulmuştur.

Sonuç olarak yapılmış olan tahkiki metin incelemesi, yukarıda değinildiği gibi bir takım eksik ve hatalar barındırsa da bizim çalışmamız ve gelecek daha başka çalışmalar için kaynak metin oluşturması hasebiyle kıymetli bir hizmet teşkil etmektedir.

¹⁶³ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 128.

¹⁶⁴ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 129.

¹⁶⁵ Bkz. <https://www.vhmm.org/readingRoom/view/140446>

¹⁶⁶ Muhammed Hamidullah, “Mu'tezile Fıkıh Usûlü ve Basrî'nin 'el-Mu'temed' Adlı Eseri”, çev. Ömer Aslan, *Bilimname* 4 (Ocak 2004), 96-97.

BİRİNCİ BÖLÜM

BASRÎ'NİN İMÂMET ANLAYIŞI

1.1. İmâmet'in Tanımı

Hız. Peygamber'in vefatı akabinde imâmet tartışmaları başlamış ve bu ekseninde itikadî ve siyasî mezhepler teşekkül etmiştir. İlk dönem kelam âlimlerinden günümüze dek imâmetin ne olduğu hususunda çeşitli tanımlamalar ve tartışmalar yapılmıştır. Yapılan birçok çeşitli tanım içerisinde Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden Ebü'l Hüseyin el-Basrî de imâmeti tanımlamış ve bu husustaki fikirlerini beyan etmiştir.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî imâmeti “Herhangi bir şahsın dinî ve dünyevî hususlarda yaptığı genel bir başkanlıktır/riyasettir/idareciliktir.” şeklinde tanımlamıştır. Basrî tanım içerisinde imamın din ve dünya işleri hakkında siyaset yürüttüğünü ifade ederek “dinî ve dünyevî” tabirini kullandığını ifade eder. Basrî'nin dinî ve dünyevî hususlarda yapılan genel bir başkanlık şeklindeki ifadesi yönetimi ifade eder. Din ve dünya işlerini yürüten ümmet değil imamın kendisidir. Çünkü yönetim işini ümmet değil, imam yapar. Ayrıca tanım içerisinde bulunan “herhangi bir şahsın yürüttüğü riyaset” ifadesi de ümmeti değil ümmet içerisinde bulunan bir kişiyi temsil etmektedir.¹⁶⁷

Basrî “genel” ifadesini kullanarak da “emirlik” ile “imâmet” arasındaki farkı ortaya koymaya çalışır. Çünkü ona göre emirlik bölgesel bir başkanlık iken imâmet genel bir başkanlıktır. Ayrıca emirler imamların hükmü altına girerken imamlar emirlerin buyruğu altına girmezler.¹⁶⁸

İmâmeti bu şekilde tanımlayan Basrî imamı “Sadece imam olduğu hususlarda kendisine tabi olunması gereken kişidir.” şeklinde tanımlar. Yani imama, imâmet görevi dışındaki hususlarda da tabi olunması gerekmez. Bununla birlikte namaz

¹⁶⁷ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 136.

¹⁶⁸ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 136.

kıldırın kişilere de “imam” adı verildiğini; bu şahısların cemaatle kılınan namazı idare ettiklerini yani cemaati yönettiklerini ifade etmektedir.¹⁶⁹

1.2. İmâmetin Vücûbiyeti ve Kaynağı

Ebü'l Hüseyin el-Basrî ümmetin imâmeti vacip olarak kabul ettiğini ancak Hâricîler ve Ebû Bekir el-Esam'ın (ö. 201/816) bu konuda farklı düşündüklerini aktarmaktadır. Ebû Bekir el-Esam'a göre eğer insanlar kendi aralarında âdil bir düzen oluşturup adâlet ile hükmederlerse ve insanlar kendilerine zulüm edilmesinden emin olurlarsa yani kendilerini güven içerisinde hissederlerse imâmet zorunlu değildir.¹⁷⁰ Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki bu farazi bir durum olduğundan hayal ürünü olarak kabul edilebilir. Nitekim tarih boyunca böyle bir düzen hiçbir zaman mümkün olmamış, her zaman savaşlar ve kargaşalar meydana gelmiştir.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî bir imamın atanmasındaki amaçları şu şekilde sıralar: İmam; din ve dünya işlerini idare etmeli, yoldan sapanı irşat etmeli, fetva isteyeneye fetva vermeli, davalı ve davacı arasında hüküm vermelidir.¹⁷¹

Ayrıca Basrî imam atamadaki amaçlar arasında imam tarafından insanların dini öğretilere bağlı kalması gerektiğine, insanların can ve mal güvenliğinin sağlanmasına, imamın zulme ve zâlîme mâni olmasına, düşman ile mücadele etmesine, cezaları yani hadleri yerine getirmesine, ganimeti toplamasına ve yerli yerinde sarf etmesine değinmektedir.¹⁷² Bütün bu sorumlulukların yerine getirilebilmesi için bir imamın olması gerekmektedir.

Basrî'ye göre ümmet, imâmeti vacip olarak kabul etmiş; ancak imâmetin vacip olma yönü bakımından ise ihtilaf etmiştir. İmâmetin vacip olması aklı midir yoksa sem'i¹⁷³ midir? hususunda ihtilaf vardır. Ebû Osman el-Câhiz (ö. 255/869)

¹⁶⁹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 136.

¹⁷⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 137.

¹⁷¹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 140.

¹⁷² Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 140.

¹⁷³ Sem'i: Kur'an ve Hadise dayanan yani nassa dayanan delil demektir. Bir diğer ifadeyle bütün öncülleri ile nakle dayanan delil demektir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Delil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

ve Ebû Kasım Abdullah el-Kâ'bî'ye (ö. 319/931) göre imâmetin vacip olması hem aklî hem de sem'îdir. Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Haşim el-Cübbâî ve bir grup Zeydîler'e göre ise imâmetin vücûbiyeti sadece sem'îdir. İmâmîler'e göre imâmetin vücûbiyeti sadece aklî olup tayini ise sem'îdir.¹⁷⁴

Basrî kendi döneminde yaşayan İmâmîler'in çoğunluğunun imâmetin vücûbiyeti hususunda sem'î delilleri kabul etmediklerini sadece aklî delilleri kabul ettiklerini öne sürmektedir. İmâmetin vücûbiyetinin sadece aklî olduğunu söyleyen İmâmîler; düzen bozulduğunda durumu düzenleyecek, dağınıklığı toparlayacak, mazlumlara için adâleti sağlayacak bir reisin atanması gerektiğinin aklen zorunlu olduğunu ifade etmektedirler.¹⁷⁵

1.2.1. Sem'î Deliller

Ebü'l Hüseyin el-Basrî ilk olarak sem'î delilleri zikreder ve sem'î delillerin bir değerlendirmesini yapar. Sem'î delilleri kabul edenler ilk olarak Mâide Süresi 38. ayeti delil olarak kabul ederler. Buna göre; “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا” / *Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin.*¹⁷⁶

Basrî bu ayet hakkında Mu'tezilî ulemeden şunları aktarır. Onlara göre; yüce Allah bu ayet ile hırsızlık yapan kişilerin ellerinin kesilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ümmet ise el kesme görevini sadece imamın yapması gerektiği hakkında icma etmiştir. Öyleyse imâmete uygun olan kişinin imâmeti kabul edip imam olmaya girişmesi gerekmektedir. Çünkü bir şey genel olarak emredildiğinde o şeyin gerçekleşmesi için şartların da emredildiği anlaşılmaktadır. “فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا” / *Hırsızın elini kesin.*” emri imam olmadan gerçekleşmiyorsa bu emir imam atanması emrini

¹⁷⁴ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 137.

¹⁷⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 137.

¹⁷⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), el-Mâide 5/38.

de içinde barındırmaktadır. Tıpkı Arefe’de vakfe yapmaya dair emir, Arefe’ye yolculuk yapma emrini içinde barındırdığı gibi.¹⁷⁷

Basrî bu ayetin diğer bir açıdan daha sem’î delil olabileceğinin altını çizmektedir. Ona göre bu ayette emredilen “فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمْ / Hırsızın elini kesin.” emri bizlere el kesme emrini yerine getirmemizi emretmektedir. Basrî burada şöyle bir izahat yapmaktadır: “Bazen bir topluluk bir işi bir imama havale ettiğinde ve imam olacak kişi de bu işi yerine getirdiği vakit her ne kadar o topluluk bu işi bil-fiil yerine getirmemiş olsa da bu topluluğun o işi yerine getirdiği kabul edilir.”¹⁷⁸ Yani “فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمْ / Hırsızın elini kesin.” emri ümmete yapılmıştır. Ümmet bir imam seçer ve el kesme işini imama havale eder ve imam da hırsızın elini keserse imam ümmet adına el kesme işini yapmış olur. Ümmet hadleri ikame edecek kişinin imam olduğu hususunda icma etmiştir. Öyleyse ümmet el kesme ile emrolunduğunda ümmetin yapması gereken ilk şey, el kesecek bir imamı tayin etmektir.

El kesme cezasını kişiler değil devlet uygular. Fertler şahsî olarak bunu yapamayacaklarına göre devletin reisi yani imamı bunu yapmalıdır. Basrî’ye göre bu ayet, imam atamanın gerekli olduğunu ifade ettiği gibi aynı zamanda imamı seçme yolunun seçim olduğunu da göstermektedir.¹⁷⁹

Sem’î delillerin ikincisi olarak ise Basrî, Mu’tezilî âlimlerin; sahâbîlerin kendi dönemlerinde yaşanan çatışmalar ve savaşlara rağmen asla imâmet akdi yapmaktan geri durmadıklarına dair rivayetlerini zikretmektedir. Sahâbîler hiçbir zaman imâmetin terkine dair ruhsat vermemişlerdir. Aksine sahâbîler her zaman imam atamanın farziyetine inanmaktaydılar. Öyle ki onlar savaşılar yaşanırken dahi “Yüce Allah imâmeti farz kılmamıştır. O halde neden savaşıp kan döküyorsunuz, niçin kavga ediyorsunuz?” dememişlerdir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 137.

¹⁷⁸ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 137-138.

¹⁷⁹ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 138.

¹⁸⁰ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 138.

Basrî, farklı ihtimalleri de dile getirerek; sahâbîlerin imâmete sıkı sıkıya sarılmalarının nedeni olarak onların zulüm ve fesattan korkmaları ve güven ortamını tesis edilip, kaos ortamından uzak kalındığında imâmetin vacip olamayacağı şeklinde yapılabilecek bir itiraza cevap vermeye bile gerek olmadığını düşünür.¹⁸¹ Ancak şunu belirtmekte fayda vardır ki her ne kadar imâmetin zorunlu olmadığına inanan bir topluluk olsa da fesat ve kargaşanın olmadığı bir topluluk ancak ütöpik bir şeydir. Basrî'ye göre söz konusu ifadeler yani “Fesat olmadığına ve emniyet sağlandığında imama gerek yoktur.” düşüncesi hakkında tartışmaya gerek bile yoktur.¹⁸² Nitekim insanlık tarihi savaşlar ve kaoslar ile doludur.

Basrî had cezalarının uygulanmasına dair Mâide Süresi 38. Ayeti delil olarak getirmiştir. Ancak Kur'an'da geçen diğer had cezalarının uygulanmasına dair ayetler de sem'î delil olarak kabul edilebilir. Örneğin; “الرَّائِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا” / Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun.”¹⁸³ ayeti gibi ayetler de örnek olarak verilebilir. Nitekim bu ayeti Kâdî Abdülcebâr *el-Muğni* adlı eserinde zikretmiştir.¹⁸⁴ Ancak Basrî sem'î deliller arasında bu ayete yer vermemiştir.

1.2.2. Akfî Deliller

Ebü'l Hüseyin el-Basrî, Mu'tezilî âlimlerin imâmetin vücûbunun akfî olmadığını söylediklerini ifade eder. Onların iddialarını “lütuf ve temkin” olmak üzere iki açıdan uzunca ele alır. Fakat söz konusu iddiaları ve buna dair ileri sürdükleri argümanları kabul etmez. O, bu konuda Ebû Osman el-Câhız'ın (ö. 255/869) tespitlerinin daha doğru olduğu kanaatindedir.¹⁸⁵

el-Câhız'a göre “*Farklı yönelimleri ve amaçları yanı sıra birbirlerine düşmanlıklarını müşahade ettiğimiz insanlar gerek günümüzde gerek insanlık tarihi boyunca toplum düzenini ancak başlarında bir reisin bulunmasıyla*

¹⁸¹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 138.

¹⁸² Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 138.

¹⁸³ el-Nûr 24/2.

¹⁸⁴ Ünverdi, *Mu'tezile ve İmamet*, 46.

¹⁸⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 138.

gerçekleştirebilmişlerdir. Bu reis sayesinde düşmanla ve zâlimle mücadele edilmiş, insanların can ve mal güvenliği sağlanmıştır. Yine bu sayede insanlar güven ortamından istifade ederek diğer dünyevî işlerini yürütebilmişlerdir. Zira güven ortamının bulunmadığı ortamlarda can güvenliğini sağlamak amaç olacağından diğer hiçbir medenî iş gerçekleştirilemeyecektir. Nitekim sultanın gücünün zayıfladığı ve adî insanların güçlü olduğu zaman diliminde insanlar arasındaki ihtilaf, zulüm ve fesat çok artmıştır. Sultanın etkili olmadığı kısa bir dönemde bile hal böyle iken sultanın hiç olmadığı dönemlerde durumun çok daha kötü bir hal alacağı açıktır.” el-Câhız bu gibi ifadelerle imâmetin vücûbiyetine dair aklî argümanlar ileri sürmektedir.¹⁸⁶

Basrî'nin “Meşayihimiz” ifadesinden Mu'tezilî âlimleri kast ettiği açık olmakla birlikte tam olarak kimleri kast ettiği anlaşılmamaktadır. Fakat onlara muhalif görüşler serdeden Câhız'ın görüşlerine ayrıca yer vermekle söz konusu iddiaların yani imâmetin vücûbunun aklî olmadığı söyleminin Mu'tezile'nin genel kanaati olduğu hususunda birtakım izlenimler vermektedir. Buna rağmen Basrî'nin genel kanaatin aksine el-Câhız'ın fikirlerini benimseyerek imâmetin aklen de vacip olduğunu savunduğu anlaşılmaktadır.

Kâdî Abdülcebbar, Ebû Ali el-Cübbâî, Hişâm b. el-Hâkem (ö. 179/795), Ebû İsa el-Verrak (ö. 247/861), Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874) ve İbn Raverdî (ö. 298/911)¹⁸⁷ gibi kimi Mu'tezilî âlimler imâmetin sem'î olarak vacip olduğunu ancak aklen vacip olmadığını ifade etmişlerdir. Basrî'nin hocası olan Kâdî Abcülcebbâr sem'î delilleri fikhî kaideler içerisinde değerlendirmiştir. Kâdî imâmetin aklen vacip olduğunu savunanlara sert eleştiriler getirmiş bu anlamda özellikle Şîîlerle mücadele etmiştir.¹⁸⁸ Kâdî'nin öğrencisi olan Basrî ise hocasının aksine imâmetin hem sem'î hem de aklî olduğunu savunmuş İmamîlere yakın bir tutum sergilemiştir. Kâdî Abcülcebbâr ayrıca imâmetin vücûbiyeti üzerine icma delilini savunmuş ve bu delile göre; sāhabîlerin Hz. Peygamber'in vefatından

¹⁸⁶ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 138-140.

¹⁸⁷ İlk zamanlar Mu'tezilî olan İbn Ravendî daha sonra Râfizî olmuştur. Bkz. İlhan Kutluer, “İbnü'r-Râvendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/179-180.

¹⁸⁸ Nisa Gecekuşu, *Kadî Abdülcebbar'ın İmamet Anlayışı* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012), 33-34. Ünverdi, *Mu'tezile ve İmamet*, 46-48.

hemen sonra Hz. Ebû Bekir'i halife seçerek bu konu üzerinde icma ettiklerini ifade etmiştir.¹⁸⁹

Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Haşim el-Cübbâî imâmetin vücûbiyetine dair aklî delilleri kabul etmese de Câhiz, Ebû Kasım el-Kâbî (ö. 319/913) ve Ebû'l Hüseyin el-Basrî gibi kimi âlimler imâmetin vücûbiyetine dair hem aklî hem sem'i delilleri kabul etmektedirler.¹⁹⁰

Basrî imâmetin vücûbiyetini ortaya koyduktan sonra, bu vücûbiyeti inkâr edenlerin iddialarını ele alır. Ona göre söz konusu fikir sahiplerinin "İnsanlar arasında öyle insanlar vardır ki başlarında bir reis/emir oldu mu o insanlar düzgün tutumlar sergilemezler. Bu insanların tutum ve davranışları ifrat ve tefrit boyutunda olur. Bundan ötürü imâmet gerekli değildir." iddiasının boş ve asılsız bir iddia olduğunu dile getirmektedir. Basrî'ye göre insanların ezici bir çoğunluğunun cezalar ve yaptırımlar karşısında geri adım atıp daha ıslah edici hal ve hareketler sergiledikleri herkesçe bilinen bir durumdur. Ayrıca ona göre bu iddia doğru olsa bile bu durum ferdî bir tutumdur. İnsanların çoğunluğu bir emirin hakimiyeti altında yaşamaya daha meyillidir. Eğer insanların çoğunluğu reis/emir ile birlikte daha düzgün tutumlarda bulunuyor ve insanların azınlığı düzgün tutumlarda bulunmuyorsa bu durum reislerin/emirlerin varlığında aslahın¹⁹¹ olduğunu gösterir.¹⁹²

1.3. İmamda Aranacak Özellikler

Ebû'l Hüseyin el-Basrî imam olacak kişide belli başlı bazı özelliklerin bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre imâmetin temelde iki şartı vardır. İmâmetin şartları ya şeriat ile bilinir ya da şeriat dışında harici bir sebeple yani akıl ile bilinir.

¹⁸⁹ Ünverdi, *Mu'tezile ve İmamet*, 44-73.

¹⁹⁰ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 137.

¹⁹¹ Aslah: Yüce Allah'ın kulları için en faydalı, en iyi ve en uygun şeyleri yapması anlamına gelen bir terimdir. Bkz. Avni İlhan, "Aslah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

¹⁹² Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 140.

İmâmetin şartlarının şeriat ile bilinmesine gelince; Basrî'ye göre imamın Kureyş Kabilesine mensup biri olması şer'î¹⁹³ bir durumdur. Eğer Kureyş Kabilesi içerisinde imâmete uygun biri varsa o kişi imam olur. Kureyşliler içerisinde imâmete uygun biri yoksa imâmet şartlarına haiz herhangi biri imam olabilir.¹⁹⁴

İmâmetin şartlarının akılla bilinmesine gelince; imamdaki birtakım özellikler bulunmadan amaç gerçekleşmiyor ya da gerçekleşeceğinden emin olunamıyorsa o vakit bu şartların akıl ile bilinmesi vacip olur.¹⁹⁵ Bu şartlar ise iki başlık altında değerlendirilebilir: Üzerinde ittifak edilen özellikler, ihtilaf edilen özellikler.

1.3.1. İttifak Edilen Özellikler

İslam düşünce tarihinde mezheplerin büyük bir çoğunluğu imamın akıllı, Müslüman, hür ve erkek olması üzerinde ittifak etmişlerdir. Ayrıca imamın ilminin derin, ferasetinin geniş, cesaretinin âli ve adâletinin kâim olmasının gerekliliği konusunda da genel bir kabul oluşmuştur. Basrî de üzerinde ittifak edilen ve kabul gören bu şartları birer birer ele alarak sebep ve hikmetlerini açıklamaktadır.

1.3.1.1. Akıl, Müslümanlık, Hürriyet ve Erkeklik

Ebü'l Hüseyin el-Basrî imamın akıllı ve Müslüman olma şartı üzerinde çok fazla durmamaktadır. Çünkü ona göre ümmete imamlık yapacak kişinin deli ya da gayrimüslim olması düşünülemez.¹⁹⁶

İmamın hür olmasına gelince; köle olan bir insan ümmete imamlık yapamaz. Çünkü köle başkasının tasarrufunu kullanarak tasarrufta bulunur. Köleler bütün vakitlerini efendileri için harcarlar ve bundan dolayı köle olan biri ümmetin işleri için vakit bulamaz. Ayrıca toplumda yaygın olan kanaate göre köleler alt sınıf tabakadandırlar. Gücsüz, zayıf, kıymetsiz ve değersizdirler. İnsanların

¹⁹³ الأئمة من قريش / İmamlar Kureyşten'dir." Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmet b. Hanbel, *el-Müsne'd* (Müessesetü Risale, 2001), 19/318 (No. 12307); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. 'Alî el-Hüsrevî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. 'Abdullâh et-Turkî (b.y.: Merkezu Hicr, 1432/2011), 6/81 (No. 5363).

¹⁹⁴ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 141.

¹⁹⁵ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 140.

¹⁹⁶ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 141.

kendilerinden korkup çekindikleri otorite sahibi kimseler değillerdir. Bütün bunlardan ötürü imam köle olmamalı, hür ve özgür olmalıdır.¹⁹⁷

İmamın erkek olması şartına gelince; Basrî'ye göre kadınların tabiatı erkekler gibi değildir. Kadınlardan heybet de hâsıl olmaz. Kadınların yaratılışları imâmet görevini yürütmeye müsait değildir. Ona göre kadılar kadın olamıyorsa kadınların imam olmaması da daha evladır. Nitekim kadıları atayan da imamın bizatihi kendisidir.¹⁹⁸ Ancak şunu belirtmek gerekir ki kadınların devlet başkanı veya vâli olabilmesi hakkında ihtilaf günümüz dünyasında halen devam etmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 141-142.

¹⁹⁸ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 142.

¹⁹⁹ وَأَسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا ۚ الْأُخْرَى

الأخرى / *Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar.*” (el-Bakara 2/282.) Basrî gibi düşünen âlimler bu ayete dayanarak kadınların yumuşak huylu ve psikolojik halleri göz önünde bulundurularak hassas insanlar olduklarını belirtmişlerdir. Faruk Beşer, *Kadının Çalışması Sosyal Güvenliği ve İslâm* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995), 70. Ancak bu durum onların özel insanlar olduklarını göstermekte ve ayet onların hata yapma ihtimallerine karşılık şahitlik meselesinde bir kadın yerine iki kadını şart koşturmaktadır. Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 7/95. Bundan dolayı kimi amelî ve itikadî mezhepler özellikle İmâmîler kadınların zor bir mesuliyet gerektiren devlet işlerini yürütmelerini caiz görmemişlerdir. İmam Şâfiî, İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İmam Ahmed b. Hanbel de (ö. 241/855) kadının kadılık yapamayacağını söyleyenlerdendir. Bekir Karadağ, “İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/2 (Mayıs 2018), 692. Ayrıca “الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ” / *Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar.*” en-Nisâ 4/34. ayetinde geçen “kavvâm” olma, kadınlara değil, akıl ve görüş yönünden erkeklere hasredilmiştir. Bu da kadının kadılık yapmasının caiz olmadığını göstermektedir. Karadağ, “İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği”, 693. Nitekim Hz. Peygamber'in ve Râşit Halifelerin hiçbir kadına yargıçlık veya vâililik görevi vermedikleri bilinmektedir.

Kadının yönetici olamayacağını söyleyenlerin en güçlü delili yukarıda zikredilen ayetin dışında; “لَنْ

يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَفْرَهُمْ امْرَأَةً / *Yönetimlerini kadına teslim eden bir toplum iflah olmaz.*” hadisidir. Buḥârî,

"Kisra ve Kayser", 77 (No. 4163); Muhammed b. 'Îsâ b. Şevre b. Mûsa b.ed-Ḍaḥḥâk et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fu'âd 'Abdûlbâkî-İbrâhîm Utve 'Avd (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Muṣṭafa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 5/"Ebvâbu'l Fiten", 75 (No. 2262). Ayet ve hadise dayanarak kadının yönetici olamayacağı çıkarımında bulunmuşlardır.

Kadınların çalışmaları ve devlet işlerinde görev almalarında bir beis görmeyen Hasan Basrî, (ö. 110/728) İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922) gibi kimi âlimler, Ebû'l Hüseyin el-Basrî ve İmamîler'in aksine kadının şahitliği caiz ise kadının hakimliğinin de caiz olduğu kanaatindedirler. Karadağ, “İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği”, 697. Nitekim bu âlimler, “لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَفْرَهُمْ امْرَأَةً” / *Yönetimlerini kadına teslim eden bir toplum iflah olmaz.*” hadisini

genel anlamda değil özel anlamda kabul etmişlerdir. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber, bu sözünü başkan bir kadın olan Sâsânî Devleti'nin kısa süre sonra yıkılacağını haber vermektedir. Nitekim bu devlet, kısa bir süre sonra yıkılmıştır. Buḥârî, “Kitabu'l Hams”, 8 (No. 2952); Tirmizî, “Ebvâbu'l Fiten”, 41 (No. 2216). Hz. Peygamber bu ifadesiyle bütün zamanları ve idarecileri kadın olan bütün

1.3.1.2. İlim

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre imam, ilim ile mücehhez bir kişi olmalıdır. Özellikle usûl-i dini yani inanç esaslarını iyi bilmelidir ki kalbinde şüphe taşıyan kişilerin şüphelerini gidersin ve hakikat yolundan uzak olanları irşat edebilsin. Bu yüzden İslam akidesini bilmeyen cahil birinin imam olması akla ve hikmete aykırıdır.²⁰⁰

İmam aynı zamanda usûl-i fıkıhı ve şeriatı bilmelidir ki içtihat yapabilsin, fetva isteyene fetva versin, davalı ve davacı arasında hüküm versin ve neyin had cezası gerektirdiğini bilip buna göre had cezalarını uygulayabilsin. Nasıl ki bir şehrin kadısının âlim olması gerekiyorsa imamının da âlim olması gerekmektedir. Hatta kimi zaman kadılar imamlardan fetva istemektedirler. Yani imam kadıların kadısı hükmündedir.²⁰¹

Basrî'ye göre sahâbîler bir imama biat edip akd yaptıklarında onun ilmine itibar edip ilmini ön plana çıkarırlardı. Nitekim Hz. Ali ile Muaviye arasında imâmet tartışmaları devam ederken Ali taraftarları Muaviye'ye karşı Hz. Ali'nin ilmini ve fıkıhtaki derinliğini ön plana çıkararak imâmetin Hz. Ali'nin hakkı olduğuna dair delil getirmişlerdir.²⁰²

1.3.1.3. Feraset ve Basiret

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre imam, ileri görüş ve tecrübe sahibi olup halkın nasıl yönetileceğini ve savaş siyasetini iyi bilen biri olmalıdır ki her işi yerli yerinde yapabilsin. İmam sert davranması gereken yerde sert, yumuşak davranması

devletleri kastetmemiştir. Bundan dolayı yöneticilik vasıflarına sahip, gerekli fitrî özelliklere haiz, liyakat sahibi kişilerin devlet yönetiminde görev almalarını caiz görmüşlerdir. Cevher Şulul, "İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/20 (Aralık 2008), 63-64.

Ayrıca Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 2002 yılında aldığı karara göre Kur'an'da Sebe' melikesi Belkis'tan bahsedilirken (en-Neml 27/20-44) herhangi bir olumsuz ifadeye yer verilmemiş olması, tarihte ve günümüzde devlet yönetiminde kadınların bulunması ve bu devletlerin güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmesi Hz. Peygamber'in bu sözünün genel hüküm içermediğini göstermektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı DİYKB, *Kadınların İş hayatında ve Yönetimde Yer Almaları* (Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, Ekim 2002). Bununla birlikte Mustafa Sıbâî (ö. 1964), Yusuf el-Karadavi (ö. 2022) gibi çağdaş İslam düşünürleri de kadının kadılık ve devlet yönetiminde bulunmasını caiz görmüşlerdir. Karadağ, "İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği", 697-700.

²⁰⁰ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 141.

²⁰¹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 141.

²⁰² Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 141.

gereken yerde ise yumuşak davranabilmelidir.²⁰³ Ferasetten yoksun, basireti dar bir insan, imâmet vasıflarına sahip olamaz.

1.3.1.4. Cesaret ve Metanet

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre imam cesur olmalı, korkak olmamalıdır. İmam cesur olmalıdır ki savaşlarda nefesine hâkim olabilsin ve metanet gösterebilsin. Had cezaları uygulanacağı vakit had cezalarını yerine getirmekten çekinmesin. Savaşmaktan geri duran, gerektiğinde zor kararlar almaktan çekinen, halka karşı had cezalarını uygulamaktan aciz bir insanın imâmeti hiç kimse tarafından kabule şayan değildir.²⁰⁴ Otoriter bir imam olabilmek için cesaret ve metanet olmazsa olmaz sıfatlardandır.

Basrî, imamın masum olup olmamasını Şiîler ile tartışırken onlara imamın gücünün neyden kaynaklandığını sormaktadır. Şiîlerin imamın gücünün kaynağı olarak şahsına ait özel güçlerin olduğu yönündeki bir cevaplarına karşılık Basrî, imamlarının neden korkup gaybette olduğunu sorgulamaktadır. Çünkü ona göre imam korkusuz olmalı ve metanet sahibi olmalıdır. İmamın korkup kaçması caiz değildir. Eğer imam hala ortaya çıkmıyor ise imamın özel güçlerinin olmadığı açıktır.²⁰⁵

1.3.1.5. Adâlet

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre imam, görünürde adâlet sahibi olmalıdır. Ona göre ganimetler toplanırken ve cezalar uygulanılırken gereksiz yere devletin malı heba olmasın diye ve hak sahibinin hakkı bir başkasına verilmesin diye imamın bu konularda ihanet etmeyeceğinden emin olunmalıdır ki imam adâlet ile hükmedebilsin. Kişinin âdil olacağı ancak büyük günahlardan uzak durması ile düşünülebilir.²⁰⁶

Hz. Ömer bu şartların tamamına ya da bir kısmına şu sözleriyle değinmiştir: *“Ümmetin maslahatı ancak ümmeti sevgi ve birlik üzere toparlamak, memleketin*

²⁰³ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 141.

²⁰⁴ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 141.

²⁰⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 145.

²⁰⁶ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 141.

her tarafını güven altına almak, can güvenliğini sağlamak ancak zayıflık göstermeden nezaket çerçevesiyle davranmak, sert olmadan (kabalık göstermeden) metin davranmak, israf yapmadan mal harcamak, gerektiği yerde vermek gerekmediği yerde ise vermemek ile olur.”²⁰⁷

Ayrıca konu ile ilgili Hz. Ömer yine şöyle demiştir: “*Bu iş ancak sağduyulu olmak, aldatılmamak, insanların bu işi yapacak kişinin kusurlarını bilmemesiyle ve yüce Allah’ın emirleri hususunda da hiçbir kınayıcının kınamasından korkmaması ile mümkün olur.”²⁰⁸*

1.3.2. İhtilaf Edilen Özellikler

Ebü’l Hüseyin el-Basrî’nin imâmet ile ilgili düşünceleri incelenirken imamın Kureyşî olması, imamında en faziletli kişi olması ve imamın masum olması hakkında ihtilafların olduğu görülmektedir. Bu hususta Basrî Mu’tezilî ulema ve Şîîlerin düşüncelerine genişçe yer vermekte ve bu hususların kritiğini gerçekleştirmektedir.

1.3.2.1. Kureyşîlik

Ebü’l Hüseyin el-Basrî; Ebû Osman el-Cahız’ın Mu’tezile’nin çoğunluğuna dayandırarak yaptığı bir rivayete göre Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Haşim el-Cübbâî’nin imamın Kureyş’ten olup olmamasına itibar etmediklerini aktarır. Basrî’ye göre imamın Kureyş’ten olması gerektiğini söyleyenler Hâricîlerdir. Hâricîler Hz. Ebû Bekir’in Sakîfe günü ensara yönelttiği konuşmaları buna delil olarak getirmişlerdir. Hz. Ebû Bekir Sakîfe günü Hz. Peygamber’den rivayetle “الولاة من قريش ما أطاعوا الله واستقاموا لأمره / Yöneticiler yüce Allah’a itaat edip Allah’ın emri üzere dosdoğru oldukları sürece Kureyş’tendir.”²⁰⁹ demiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in şöyle dediği de rivayet edilir; “الْأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ / İmamlar

²⁰⁷ İlgili rivayeti sadece Basrî aktarmaktadır. Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 141.

²⁰⁸ Basrî, ilgili rivayeti Hz. Ömer’in söylediğini aktarırken en-Numeyrî; Hz. Osman’ın Hz. Abbas’a söylediğini aktarmaktadır. Benzer ifadeler için bkz. Ebû Zeyd ‘Omer b. Şebbe en-Numeyrî ‘Omer b. Şebbe, *Târîhu’l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde: y.y., 1399), 3/881; Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 141.

²⁰⁹ Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, 16/511 (No. 16615); ‘Alâ’u’d-Dîn ‘Ali b. Hîsâmi’d-Dîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfü’rî el-Muttaķî el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî (b.y.: y.y., 1401/1981), 5/596 (No. 14059).

Kureyş'tendir."²¹⁰ Hâricîler bu rivayetleri delil olarak kullanmış, ensarın bu sözleri tasdik ettiğini söylemiş ve imâmetin ebediyen Kureyş'e ait olduğunu savunmuşlardır. Ancak Basrî, Mu'tezilî ulemanın yolunu takip etmiş ve kendisi de imâmet hususunda Kureyşîlik şartını koşmamıştır.²¹¹

Nitekim Basrî'ye göre Kureyş Kabilesi içerisinde imâmete uygun biri varsa o kişi imam olur. Ancak Kureyşliler içerisinde imâmete uygun biri yoksa o vakit imâmet şartlarına haiz herhangi biri imam olabilir.²¹²

Ancak Basrî el-Mu'temed adlı eserinde "الْإِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ / İmamlar *Kureyş'tendir.*" hadisine yer vererek bu cümleden hiç kimse imâmetin Kureyş dışında başka birine verilebileceği sonucuna varmadığını söylemektedir. Nitekim ona göre; Ebû Bekir ensara yönelik bu hadisi paylaşılarak ensarı imâmetten nefyetmiştir.²¹³

İmamın Kureyş'in bir alt koluna sahip olması meselesine gelince; İmamîler, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra imâmetin belli şahıslarda olacağını ve bu şahısların da Hz. Hüseyin'in evlatlarından olacağını ifade etmişlerdir. Yani İmamîler, imâmeti sadece Hüseyin soyuna has kılmışlardır. Kimi Zeydîler ise imâmetin Hz. Fatıma'nın soyundan olacağını söylemişlerdir. Râvendîyye fırkası ise imâmetin Abbas oğullarına ait olduğunu vurgulamıştır.²¹⁴

Yapılan bu iddialara dair herhangi bir delil mevcut değildir. Basrî birbiri ile çelişen ve hakkında bir delil olmayan bu rivayetleri şart koşmanın caiz olmadığını söylemiştir. Ayrıca Basrî'ye göre Hz. Peygamber'e yakın olan kişilerin Hz. Peygamber'e uzak olan kişilerden daha fazla imâmete layık oldukları ve daha evla

²¹⁰ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/318 (No. 12307); Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 6/81 (No. 5363).

²¹¹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 142.

²¹² Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 141.

²¹³ Muhammed b. 'Alî b. Tayyib Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fîkh*, thk. Halîl Muhyî'd-dîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 1/159.

²¹⁴ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 142.

oldukları kabul edilse bile bu hususta herhangi bir delil söz konusu olmadığından bu şart geçersizdir.²¹⁵

1.3.2.2. Efdaliyet

Ebü'l Hüseyin el-Basrî Mu'tezilî ulema arasında imamın faziletinin muteber olması hakkında bir ihtilaf olmadığını aktarır. Ancak imamın kendi zamanının en faziletli olması gerekliliği konusunda ise ihtilafın olduğunu söyler. Mu'tezilî kelmacılar Abbâd b. Süleyman (ö. 250/864) imamın kendi zamanının en faziletli kişisi olmasını vacip görmektedir. Mu'tezile'nin Bağdat ekolü Hz. Ebû Bekir'in imâmetini kabul etmek ile birlikte Hz. Ali'nin daha efdal olduğunu söyleyerek mefdulun imâmetini caiz görmüşlerdir. Basra ekolüne mensup olan Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Haşim el-Cübbâî mefdulun imâmetini caiz olarak kabul etmemektedirler. Onlara göre efdal varken mefdule tabi olunmaz. Eğer imâmete aday olan iki kişi de fazilet bakımından eşit iseler o vakit ümmetin herhangi birine biat etmesinin caiz olduğunu ifade etmişlerdir.²¹⁶

Mu'tezilî ulemanın bu husustaki görüşlerini aktaran Basrî, faziletten maksadın ne olduğu üzerinde durmuş ve bu konuda geniş açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre eğer faziletten maksat ibadatlara olan düşkünlük ise bu kişi siyaset ilmine vakıf olmayıp idarecilik hususunda da zaafları varsa imâmete uygun biri değildir. Ancak iki imam adayından ikisi de ilmî siyaseti iyi bilip amel bakımından da eşit oranda faziletli iseler o zaman hangisi daha iyi ekonomi ve savaş stratejilerini biliyorsa ona biat edilir.²¹⁷

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre; aynı dönem içerisinde bir imam varsa ve bu imamın kendinden sonrası için bıraktığı bir vekil bulunuyorsa ikinci bir imama biat edilemez. Nitekim Basrî'ye göre bir dönemde iki imamın olması kaosu yaşanmasına neden olur.²¹⁸

²¹⁵ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 142.

²¹⁶ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 142-143.

²¹⁷ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 143.

²¹⁸ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 162.

Bununla birlikte Sakîfetü Benî Sâide’de toplanan ensar ve muhacir, Hz. Peygamber’den sonra kimin imam olması gerektiğine dair istişareler yürütüyorken ensardan bir adamın “منا أمير ومنكم أمير / Bizden bir emir sizden bir emir”²¹⁹ önerisine Hz. Ebû Bekir şiddetle karşı çıkmış ve bu durumu “إذن لا يصلح أن أبدأ / Bir kında iki kılıç olmaz.”²²⁰ sözüyle ret etmiştir. Basrî bu rivayetlere yer vererek Hz. Peygamberin vefatından günümüze dek hiçbir zaman diliminde böyle bir şeyin olmadığını, olmasının da bir anlamının bulunmadığını vurgulamıştır.²²¹

Basrî; imamın özellikleri arasında ekonomik kalkınmayı sağlamayı ve komutanlık görevlerini iyi bir şekilde ifa etmeyi de saymaktadır. Savaş ve ekonomiden anlayan bir kişiye biat etmenin amel bakımından daha efdal olan kişiye biat etmekten daha hayırlı olduğunu belirtmektedir. Nitekim Basrî ümmetin ihtiyaç duyduğu şeyin imamın amel bakımından efdal olması değil teknik bakımdan efdal olması olduğunu vurgulamıştır.²²²

Basrî imâmet niteliklerine muttasıf iki kişiden birinin amel ve ibadet açısından daha efdal olduğunu varsayarak insanların mefdula biat etmelerini kötü bir seçim yapış olmaya bağlamaktadır. Ona göre bu kişilerin yaptıkları akd fasit bir akittir. Akdin fasit olmasının sebebi insanların kötü bir seçim yapmış olmaları değil, kendi heva ve heveslerine tabi olmalarındandır. Basrî insanların her iki kişinin imâmet özelliklerine vasıf olduklarını ve imâmete engel bir durumun söz konusu olmadığını bildikleri halde amel bakımından birisi daha efdal iken mefdul olana biat etmelerinin caiz olmadığını belirtmiştir.²²³

²¹⁹ Buḥârî, “Fedâilu’s Sahabe”, 5 (No. 3467).

²²⁰ İlgili rivayeti Basrî Hz. Ebû Bekir’in söylediğini aktarırken Beyhakî ve diğer hadis kitaplarında Hz. Ömer’in söylediği rivayet edilmektedir. Bkz. Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, 1432/2011, 16/517 (No.16626); Ebû’l-Faẓl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî es-Süyûtî, *Câmi’u’l-Eḥâdis* (b.y.: y.y., ts.), 24/334 (No. 27264); Muttakî el-Hindî, *Kenzu’l-‘Ummâl*, 5/648 (No. 14135).

²²¹ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 152.

²²² Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 143.

²²³ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 143.

Hiz. Ömer'den aktarılan Ŗu rivayete göre Hiz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye; “أَمْدُدْ يَدَكَ / Uzat elini sana biat edeyim.” demişti. Fakat Basrî'ye göre Hiz. Ebû Bekir varken Ebû Ubeyde daha faziletli biri değildir. Çünkü Hiz. Ömer bu sözü Ebû Ubeyde'ye söylediğinde Ebû Ubeyde, Hiz. Ömer'e şöyle cevap vermişti; “مَا لَكَ يَا / Senin Müslüman olduktan sonra söylediğin her şey isabetliydi ama bu sözün hariç. Ebû Bekir varken sen bu sözü bana mı söylüyorsun?”²²⁴ Görüldüğü zere Ebû Ubeyde Hiz. Ebû Bekir'i kendisinden daha faziletli görüp onun imâmete daha layık olduğunu ifade etmiştir.²²⁵

Basrî'ye göre imâmete engel bir durum söz konusu olmayınca bu rivayet “Efdaliyet şart değildir.” diyenler için bir delil olarak gösterilemez. Çünkü mefdul olan Ebû Ubeyde'ye imâmet akdi yapıldığında o Hiz. Ebû Bekir'in kendisinden daha efdal olduğunu ileri sürerek efdaliyetin şart olduğunu belirtmiştir.²²⁶

Nitekim Hiz. Ebû Bekir'in halife olduktan sonra “وَأَيُّكُمْ وَلَسْتُ بِخَيْرِكُمْ / Ben sizin başınıza getirildim ama ben sizin en hayırlınız / faziletliniz değilim.”²²⁷ demesini Hasan Basrî (. 110/728), “Allah'a yemin olsun ki Ebû Bekir onların en üstün olanıdır. Fakat Müslümanlar içerisinde O insanların en alçak gönüllü olanıdır.” şeklinde yorumlamıştır.²²⁸

1.3.2.3. Masumiyet

Ebû'l Hüseyin el-Basrî imamın masum olup olmamasını uzunca ele alıp irdeler. O; Mu'tezile'nin, Zeydiyye'nin, Ashâbü'l Hadis'in ve Hâricîler'in imamın masum olmadığını söylediklerini ifade ettikten sonra “İmam masumdur.” diyenlerin ise şiî olan İmamîler'in görüşü olduğunu belirtmiştir. İmamîler'in her

²²⁴ Sa'düddîn Mes'd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l Mekâsid* (Pakistan: Dâru'l Me'ârifî'n Nu'mâniyye, 1981), 2/281.

²²⁵ Olay tarih kitaplarından araştırılmış ancak böyle bir rivayete Basrî dışında hiçbir kaynakta rastlanılmamıştır. Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 143.

²²⁶ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 143.

²²⁷ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/90; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 14/292; Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-'Ummâl*, 5/636 (No. 14118).

²²⁸ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 143.

bir iddiasına cevap veren Basrî de imamın masum olmadığı görüşündedir.²²⁹ Basrî imâmetin özellikleri arasında masumiyeti kabul etmemektedir.

Basrî imamın görevlerini hatırlatıp bir emirden bu hususta ne bekleniliyorsa bir imamdan da aynı şeyin beklendiğini belirtmektedir. Yani her ikisi de davalı ve davacı arasında hüküm verir, had cezalarını tatbik eder, ganimeti toplar ve asıl hak sahiplerine ulaştırır, bunlar gibi diğer görevleri yerine getirirler. Bundan dolayı bir emirin masum olması gerekmediği gibi bir imamın da masum olması gerekmediği fikrindedir. Nasıl ki bir doktor zararları izole etmek için çabalıyorsa imam da zararları bertaraf etmek için mücadele eder. Doktorun masum olması gerekmediği gibi imamın da masum olması gerekmemektedir.²³⁰

Basrî imâmette masumiyetin şart olmadığına dair sahâbe icması olduğunu ifade edip şu rivayeti delil olarak göstermiştir: Hz. Ebû Bekir minbere çıkıp ashaba karşı şöyle demişti; “Hz. Peygamber (s.a.v.) vahiyle korunduğundan ötürü hata yapmazdı. Ancak benim nefsim olduğundan ve sürekli benimle birlikte olduğundan ben nefsimle yenik düşüp yanlış bir şey yapabilirim. Eğer ben istikamet üzere olursam bana destek olun, eğer ben hak yoldan saparsam bana mukavemet gösterip beni düzeltin.”²³¹ Hz. Ebû Bekir bu sözler ile masum olmadığını, peygamberler gibi günahattan korunmadığını, hata ve eksik bir şey yapabileceğini ifade etmiş, sahâbiler de sukûti icma ederek Hz. Ebû Bekir’i tasdik etmişlerdir.²³²

Burada imamın masumiyeti konusunda Ebü’l Hüseyin el-Basrî’nin Şîa’nın iddialarına verdiği cevaplar ortaya konacaktır. Basrî ilk olarak Şîa’nın imâmeti lütuf teorisine²³³ dayandırıldığını ve imâmetin aklen vacip olduğunu ifade ettikten

²²⁹ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 143-144.

²³⁰ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 144.

²³¹ Süyûtî, *Câmi’u’l-Ehâdîs*, 24/352 (No. 27294); Muttakî el-Hindî, *Kenzu’l-‘Ummâl*, 5/590 (No. 14050).

²³² Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 144.

²³³ Lütuf Teorisi: Şîa’ya göre insanlar Hz. Peygamber’in vefatından sonra hata yapmaya, günah işlemeye daha müsait bir hale gelmişlerdir. Yüce Allah insanlar hakkında iyiliği murat ettiğinden insanların hata yapmasına engel olabilecek, onları doğru yola sevk edebilecek masum bir imama ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim insanlar masum imam ile birlikte hatadan daha uzak, iyiliğe ve hayra daha yakın olabilmektedirler. Şîa’ya göre insanların hata yapabilmesi mümkün olduğundan masum imama ihtiyaç vardır. Eğer insanlar hata yapmıyor olsalardı yani bir nevi insanlar masum olsaydı hata yapmayan masum bir imama ihtiyaç kalmazdı. Bkz. Hasan Onat, “Şii İmamet Nazariyesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1-2 (Haziran 1992), 93-94.

sonra imamın yüce Allah'ın bir lütfu gereği masum olduğunu ileri sürdüklerini aktarmaktadır. Şiîlere göre imâmet yüce Allah'ın bir lütfu ise o zaman imam ya masum olmalıdır ya da masum olmamalıdır. Eğer imam masum olmaz ise bu imam, lütuf teorisi gereğince yine masum bir imama ihtiyaç duymaktadır. Bu da teselsüle sebebiyet verdiğinden diğer durum daha muteber kalmaktadır. İnsanlar masum olmayıp hata yapabilmeleri mümkün olduğundan hata yapmayan masum bir imama ihtiyaç hasıl olmaktadır. Neticede Şiîlere göre yüce Allah'ın bir lütfu olarak imam masumdur, günahlardan ve hatalardan beridir.²³⁴

Basrî bu iddiaya Mu'tezilî hocalarının verdiği cevaplar ile başlamaktadır. Basrî'nin hocalarım dedikleri kişiler bu konuda şöyle demektedir: "İnsanların hata yapma ihtimali caiz olduğu gibi imamın da hata yapma ihtimali caizdir. Nitekim imamlar hata yaptıklarında ümmetin kendilerini azledebilme hakkı vardır. İmam fasık olduğunda ümmet fasık olan imamı azleder ve ona hadd uygulayabilmesi için yeni bir imam seçer."²³⁵ Bu açıklamalardan Mu'tezile nezdinde imamın masum olması gerekmediği bir kez daha anlaşılmaktadır.

Basrî yukarıdaki iddiaya karşılık hocalarının verdiği cevabı aktardıktan sonra ikinci bir cevap da kendisi vermektedir. Basrî, Şîa'ya şöyle bir soru yöneltmektedir: "İnsanların ihtiyaç duyduğu imam otorite sahibi güçlü bir imam mıdır yoksa ümmetin kendisinden çekinmediği zayıf ve güçsüz bir imam mıdır?" Eğer Şîa zayıf ve güçsüz bir imam seçeneğini muteber kabul ederse Basrî o vakit imama hacet kalmadığını ifade eder. Çünkü halkın kendisinden çekinmediği bir imamı kimse dinlemeyeceğinden bu imam, ancak tabiri caiz ise bir tabela imamı olmaktadır. Böyle bir imama da ümmetin ihtiyacı yoktur. Korkan ve otorite sahibi olmayan bir imam ile insanlar doğruya ve hakka asla daha yakın olamazlar. Böyle bir durumda ümmet kendi içerisinde bulunan müminler ve salih insanlar ile kötülükten sakınmaya çalışır.²³⁶

Ancak Şîa "Otorite sahibi güçlü bir imama ihtiyaç vardır." derse o vakit Basrî imamın bu otoritesinin kaynağını sorgulamaktadır. "Bu güçlü otoritenin kaynağı

²³⁴ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 144.

²³⁵ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 144.

²³⁶ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 144.

imamın harikulade özel güçleri midir, yoksa imamın güçlü ve donanımlı büyük bir ordusunun olması mıdır?” diye bir soru daha sorar. Eğer imamın süper güçleri varsa ve imam bu süper güçler ile halkı otoritesi altına alıp onları baskı ile tahakküm altına alıyorsa o vakit şu an ğaybette olan imamın hemen ortaya çıkması gerekmektedir. Ona göre imamın metanet sahibi ve korkusuz olması gerekir. Korkması, ürkmesi ve ğaybete çekilmesi caiz değildir. “Öyleyse imam hala ğaybette ise ortaya çıkmıyor ise imamın süper güçleri yoktur.” der.²³⁷

Basrî’ye göre imamın gücü ve heybeti kendisinden değil de ordusundan kaynaklanmakta ise bu güçlü ordu ya masumdur ya da masum değildir. Eğer ordu masum ise ve imam bu masum ordu ile otoriter bir güce sahip oluyorsa o vakit imamın yeniden tezahür etmesi gerekir, yani ğaybette olmaması gerekir. Eğer ordu masum değilse o zaman ümmetin otoriter ve güçlü bir imama ihtiyaç duyması gibi ordu da otoriter ve güçlü bir imama ihtiyaç duyar. Bu durumda orduyu ıslah edip düzenleyecek olan imam ya ordu sayesinde otoriter ve güçlü olur ya da ordu dışında harici başka bir sebep ile otoriter olur. Eğer imam ordu dışında başka bir şey ile otoriter ve güç sahibi oluyorsa o vakit nasıl ordu masum olmalıysa bu harici sebebin de masum olması gerekmektedir.²³⁸ Yani söz başa dönerek teselsül gerçekleşir. Kısaca sonsuz imamlar ve sonsuz orduları, sonsuz ordular sonsuz imamları gerekli kılmaktadır.

Basrî devamında şöyle demektedir: “Ordunun hata yapma ihtimali caiz ise nasıl ki ümmet doğruya ve hakikate imam ile birlikte daha yakın oluyorsa, ordu da doğruya ve hakikate imam ile birlikte daha yakın olur. Ümmetin ve ordunun imamlarla birlikte doğruya ve hakikate daha yakın olmasının sebebi başka bir imam ve ordu ile mümkün olabilmektedir. Bu durum yine teselsüle sebebiyet vermektedir.” Devamında ise Şîa’nın “Ordunun hata yapması caizdir ama bu hatayı yine ordunun kendisi düzeltebilir.” şeklinde yapabileceği bir itiraza karşı ise Basrî “Ümmet hata yaparsa bu hatayı yine ümmetin kendisi düzeltir. Bundan dolayı da

²³⁷ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 145.

²³⁸ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 145.

ümmetin herhangi bir masum imama ihtiyacı yoktur.” şeklinde cevap vermektedir.²³⁹

Şîa’nın imamın masum olması gerektiğine dair getirdiği ikinci delil ise şudur: “Ümmetin hata yapabilmesi caizdir. Ümmet had cezası gerektiren bir suç işleyebilir. Bundan dolayı ümmetin had cezalarını uygulayacak masum bir imama ihtiyacı vardır. Bu imam gerektiğinde had cezalarını uygulayabilsin. Eğer imam masum olmaz ise bu sefer imamın kendisi başka bir masum imama ihtiyaç duyar. Bu da teselsüle sebebiyet verdiği için imamın masum olması gerekmektedir.”

Basrî yukarıdaki iddiaya şu şekilde değerlendirir; ümmetin hata yapabilmesi ve haddi gerektirecek bir şey yapabilmesi ümmeti hadleri uygulayacak birini atamaya yönlendirmektedir. Zira ümmetin imam ile birlikte hatadan ve günden uzak olup iyiliğe ve maslahata daha yakın olduğu bilinmeseydi aklen imam atamak vacip olmazdı. İmamın insanlar üzerindeki otoritesi imamın kendi gücü ve kuvvetinden kaynaklanmayıp ordunun gücü ve otoritesinden kaynaklanmaktadır. Otoriteyi sağlayan ordunun bizatihi kendisi ise ordu masum olmalıdır. Eğer ordu masum değilse orduyu denetleyecek başka bir imam ve imama bağlı masum bir ordu olmalıdır. Bu durum yeniden teselsülü gerekli kıldığından masum bir imama ihtiyaç olmamaktadır.²⁴⁰ Basrî birinci iddiaya verdiği cevabın bir benzerini burada yeniden zikretmektedir.

Şîa üçüncü delili olarak “İmam masum olmalıdır. Çünkü imam masum olmaz ise imamın hadleri uygulayıp uygulamamasından emin olunamaz. İmam hadleri zayi edebilir, hak etmeyene ceza verebilir, yüce Allah’ın indirmedığı bir şey ile de hüküm verebilir.”²⁴¹ Bundan ötürü imam masum olmalıdır ki kalplere gelebilecek şüphelerden beri kalabilelim.” şeklinde bir teori ileri sürmektedirler.

Basrî Şîilere hitaben bu iddiayı şu şekilde cevaplamaktadır: “Hadleri yerli yerinde uygulayabilmek, yüce Allah’ın indirdikleriyle hüküm verebilmek ve haram olan şeylerin helal yapılmasından emin olabilmek için emirlerin, kadıların ve

²³⁹ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 145.

²⁴⁰ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 145.

²⁴¹ Şîa şu ayete istinaden tekfir yoluna gitmektedir: “وَمَنْ لَّمْ يَخُذْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ” / Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.” el-Mâide 5/44.

şahitlerin de masum olması gerekmektedir. Hiçbir mezhep emirlerin, kadıların ve şahitlerin masum olması gerektiği hususunda bir iddiada bulunmamaktadır. Bunların masumiyeti şart olmadığı gibi imamın da masum olması şart değildir. Nitekim imam zahiren âdil görünen emirleri ve kadıları görevlendirir ve şahitleri tezkiye etmek ile vazifelendirir. Bunların zahiren âdil görünüp batınen âdil olmamaları mümkündür. Ümmete vacip olan şey ise zahiren âdil olanlara itaat etmektir. Nitekim bir imam kendisinden sonra bir imamı atarsa zahiren âdil ve takvalı olan kişiyi imâmet ile görevlendirir.”²⁴²

Şiîler bunun akabinde “Emirlerin, kadıların ve şahitlerin masum olmaması caizdir. Çünkü bunlar bir hata ve günah işlediklerinde, görevlerini hakkıyla ifa etmediklerinde veya yanlış bir şey yaptıklarında masum imam bunu düzeltmekte ve ıslah etmektedir.” şeklinde bir itirazda bulunmaktadırlar.

Basrî bu itirazı yapan Şiîleri şu şekilde susturmaktadır: Emirlerin, kadıların ve şahitlerin işleyebilecekleri günahları ve hataları imam öğrenemeyebilir ya da geç öğrenebilir. İmam da buna istinaden hatalara hemen müdahale edemeyebilir ve düzeltmeyebilir. Bazen yapılan bazı hataların telafisi ise mümkün değildir. Örneğin haksız yere bir adam öldürüldüğünde maktulü geri getirmek mümkün değildir veya evli olan bir kadını boşanma olayı gerçekleşmeden başka bir adam ile evlendirmek caiz değildir. Yani haram olan bir evlilik helal sayıldığı için birçok zina yaşanmıştır. Bunların telafisi ise mümkün olmamaktadır.²⁴³

Şiîler hata yapan kadı veya emirden imamın kısas alacağını söylemektedirler. Ancak Basrî yapılan hatanın sonucunda kısas almanın öldürme eylemini zulüm olmaktan çıkarmayacağını ifade eder. Nitekim ona göre böyle bir zulme imam da ortak olmuştur. Çünkü zulmü yapan kişileri görevlendiren imamın bizatihi kendisidir. Ayrıca Basrî Şiîlere bir çağrıda bulunarak kendilerinin samimiyetlerini ölçercesine; imamın suçsuz yere birini öldürdüğü vakit ümmet kendisinden kısas

²⁴² Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 145-146.

²⁴³ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 146.

alır ve yerine yeni bir imam atayacağını ifade ederek muhataplarını köşeye sıkıştırmaktadır.²⁴⁴

Eğer Şiîler, “İmamın zâlim olan yardımcıları ve zâlim olan ordusundan dolayı ümmetin imamdandır kısas almaya gücü yetmeyebilir.” diye karşı çıkarlarsa Basrî onlara emirler ve kadıların da zâlim yardımcı ve orduları bulunursa imamın kendilerine kısas uygulayamayabileceğine dikkatleri çekmektedir.²⁴⁵

Eğer Şiîler “İmam, had cezasını uygulamazsa bir maslahatı zayi etmiş olur. Bir maslahatı zayi etmek caiz değildir. Maslahatların zayi olunmamasından ancak masum bir imam vasıtasıyla emin olunabilir.” deseler Basrî bahsedilen bu durumun emirler ve kadılar için de aynı olduğunu ifade edip bir örnek ile açıklamaktadır. Ona göre imam bir yerde iskân ederken emir de başka bir yerde bulunabilmektedir. İmam ve emir arasındaki mesafe uzunluğundan dolayı emir bir haddi uygulamadığında imamın bundan haberi olmayabilir ya da çok geç haber alabilir.²⁴⁶

Basrî devamında Ebû Ali el-Cübbâî’nin bu konudaki fikirlerine yer vermektedir. Ona göre “Uygulanması gereken bir had uygulanmadığında yüce Allah o had yerine başka bir maslahat yaratır.” Yani yüce Allah başka bir maslahat takdir ederek uygulanmayan haddi telafi edecektir. Akabinde Ebû Haşim el-Cübbâî’nin de düşüncelerini paylaşmaktadır. Ona göre hadlerin uygulanması dünyevî bir maslahattır. Dünyevî maslahatlara hâlel gelmesinde bir problem yoktur. Bizlerin maslahattan kast ettiği şey uhrevî maslahatlardır. Eğer uhrevî maslahatlar yerine getirilmez ise problemler ortaya çıkar. Bunun teklifin²⁴⁷ maslahatına engel olamayacağı şeklinde cevap vermektedir.²⁴⁸

Basrî, Ebû Ali ve Ebû Haşim’in düşüncelerine yer vererek herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Oysaki konunun akışından Basrî’nin her iki Mu’tezilî âlimin de düşüncelerini muteber karşıladığı görülmektedir.

²⁴⁴ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 146.

²⁴⁵ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 146.

²⁴⁶ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 146.

²⁴⁷ Teklif: Yüce Allah’ın bir işi yapma veya yapmama hususunda kulunu yükümlü tutması anlamındaki terim. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, “Teklif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

²⁴⁸ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 146.

Şîa'nın imamın masum olduğuna dair dördüncü delili ise şudur: “İnsanların aslah olana, doğru olana, iyi ve güzel olana daha yakın olmaları ve imama hem daha çok bağlı hem de daha çok itaatkâr olmaları masum bir imam aracılığıyla mı yoksa masum olmayan bir imam aracılığıyla mı mümkün olur?” Şîiler bu soruyu yönelterek masum imam ile birlikte insanların aslaha daha yakın olduğunu ileri sürmektedirler.

Basrî, Şîilere emirlerin ve kadıların da masum olduğunu bilmekle insanların aslaha daha çok yakın olacağını ve aslaha daha yakın olabilmek için emirlerin ve kadıların da masum olması gerektiğini ifade eder. Ona göre İmamîler'in böyle bir söz söylemeye hakları yoktur. Çünkü İmamîler'in kimi imamlarının masum oldukları kabul edilse bile bu imamlar kimsenin kendilerine itaat etmediklerini söylemişlerdir.²⁴⁹ Bu durum imam masum olsa da insanların aslaha daha yakın olmadığını göstermiştir. Hatta insanların salahiyeti masum bir imam eli ile değil zâlim bir kişi vasıtasıyla daha fazla gerçekleşmiştir denilebilir.²⁵⁰

Ayrıca Basrî, Şîilerin; imam yumuşak elbiselerden, güzel yiyecek ve içeceklerden uzak kaldığı müddetçe insanların kendisine daha fazla itibar göstereceğini ve itaat edeceğini söylediklerini aktarmaktadır. Akabinde ise Basrî Şîilere şu soruyu yöneltmektedir: “O vakit neden imamlarınıza yumuşak elbiseleri, güzel yiyecek ve içecekleri haram kılmıyorsunuz?” Bu soruyla Şîilerin kendi iddiası üzerinden onlara cevap vermektedir.²⁵¹

Şîa'nın imamın masum olduğuna dair beşinci delili ise şudur: “İnsanlar Kur'an'ın dile getirmediği bazı şer'î hükümler hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bu konu hakkında Hz. Peygamber'den mütevatir bir hadis de varit olmamıştır. Ümmet bu hususta bir icma da yapmamıştır. İctihat, kıyas ve haber-i vahit de delil değildir. Çünkü icmanın delil olarak kabul edilebilmesinin şartı icmanın içerisinde masum bir imamın bulunmasıdır. Eğer icma cemaati içerisinde masum imam yoksa o icma delil olarak kabul edilemez. Mütevatir hadisler de yeterince güvenli olmayabilir. Çünkü mütevatir hadisleri rivayet eden râvilerin sika oldukları bilinir. Ancak

²⁴⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Hasan Tûsî, *el-İktisâd fî mâ Yeteallaku bi'l İ'tikâd* (Kum: Matbâatü'l Hiyâm, 1400), 44-59.

²⁵⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 146-147.

²⁵¹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 147.

nakledilmesi gereken bir eki aktarmadıkları hususunda emin olunamadığı için ya da fazla bir ek aktardıkları şüphesi olduğundan mütevatir hadisler de yeterince güven vermemektedir. Yani mütevatir hadisin senet kısmı mütevatirdir ama metin kısmında bütün râviler mütevatir bir şekilde eksik ya da fazla nakil yapabilirler. Bütün bu şüphelerden uzak kalabilmenin yegâne şartı masum bir imamın varlığıdır. Masum bir imam olursa ihtilaflar çözülür, icma ve mütevatir hadisler delil olarak kabul edilir.”

Basrî Şiîlerin ortaya attığı bu iddiaya karşılık daha önceki iddialarda olduğu gibi aklî çıkarımlarda bulunarak cevap vermektedir. O, Şiîlerin iddiasını ret ederek icmanın, kıyasın ve haber-i vahidin delil olduğunu söylemektedir. Basrî şer’î hükümler hakkındaki ihtilafların aklen çözülebileceğini ve bu konuda icmanın sağlanabileceğini ifade eder. Bir örnek verir ve der ki: “İnsanlar abdest alırken niyetin vacip olup olmaması hususunda ihtilaf etmişlerdir. İnsanlar aklen düşünüp tefekkür ettiklerinde niyetin vacip olmadığını görecektirler. Çünkü eğer niyet etmek vacip olsaydı yüce Allah sem’î bir delil ile buna işaret edecekti. Sem’î bir delil olmadığına göre aklî delil ile niyet vacip değildir. Bütün şer’î hükümler nefiy ve ispat arasında eşit hükümdedirler. Öyleyse akıl ya nefiy ya da ispat hakkında hüküm verebilmelidir.”²⁵²

Şiîler Basrî’nin kendilerine verdiği cevaba karşılık ümmetin, fakihlerin şer’î hükümler hakkında ihtilaf ettiğine dair icma ettiğini belirtmektedirler. Basrî bu itirazı şu şekilde cevaplandırmaktadır: “Size göre icma delil değildir. Çünkü size göre icmanın delil olabilmesi için icma cemaati içerisinde masum imam bulunmalıdır. Sizler imamın masum olduğunu ispat edebiliyorsanız o vakit icmayı delil olarak getirmeye gerek yoktur. Aynı zamanda sizler mütevatir hadisleri de sika râvilerin mütevatir bir şekilde eksik ya da fazla nakil yapabilecekleri şüphesinden dolayı delil olarak kabul etmemektesiniz. Peki imamın bulunduğu diyardan çok uzak yerlerde bulunan kişiler şer’î hükümleri nasıl öğrenebilirler? Bunun ancak tevatür yoluyla bilinmesi mümkün olur. Öyleyse imamdan tevatür yoluyla nakledilen haberlerin doğruluğundan nasıl emin olunulabilir?”²⁵³

²⁵² Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 147.

²⁵³ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 147-148.

Şiîler Basrî'nin kendilerine yönelttiği bu soruya karşılık “Eğer imamdan nakledilen mütevatir haberleri râviler eksik ya da fazla aktarırsa imam onların arkalarında olduğundan dolayı hemen onları uyarır.” şeklinde cevap vermişlerdir. Basrî buna istinaden imamın kendisine dayandırılan rivayetlerin eksik ya da fazla nakledildiğini öğrenemezse ya da geç öğrenirse o uzak diyarlarda yaşayan insanların şeriata karşı güvenleri kalmayacağını belirtir. Ona göre imam bunu fark edip ikinci mütevatir bir grubu, birinci mütevatir grubun aktardığı eksiklik ya da fazlalığı düzeltmesi için gönderene dek uzaklarda yaşayan kişiler vefat etmiş olabilirler. İkinci grubun da hata yapma ihtimali birinci grubun hata yapma ihtimali ile aynı olduğundan imam üçüncü bir grup göndermek durumunda kalır. Böylece bu durum sonsuza dek devam eder ve teselsül oluşur.²⁵⁴

Basrî Şiîleri eleştirmeye devam ederek onlara; imamın gaybette olduğu bu dönemde kendilerinin uygulamakta olduğu şer'î hükümlerin sahih olduğunu nasıl bildiklerini sormaktadır. Şiîler buna cevap olarak şöyle demişlerdir: “Bizler bunu imamdan aktarılan mucizeler ve deliller ile biliyoruz.” Onlara “İmama dayandırılan bu haberlerde eksiklik ya da fazlalık yapılmış olabilir mi?” diye sorulduğuna onlar, eğer böyle bir şey mümkün olsaydı yüce Allah gaybette olan imama imkân tanır, o tezahür eder ve kendilerini doğru olanı bildireceğini söylemişlerdir.²⁵⁵

Şiîlerin bu cevabından doğan netice “Bütün Şîa masumdur.” anlayışıdır. Çünkü Şiîler, Şiîlerin hiçbir şekilde hata yapmalarına müsaade etmemektedirler. Her hata ihtimaline karşı masum bir imam gelir ve doğruyu bizlere ulaştırır anlayışı Şiîlerin tamamını hatadan beri kılmakta ve bir nevi masum Şiîliği doğurmaktadır.

Şîa'nın imamın masum olduğuna dair altıncı delili ise şudur: “İmam, kendisine tabi olunması gereken kişidir. İmama tabi olmak ya imamın kendi sözünden kaynaklanmaktadır ya da imamın ifade ettiği bir sözün sahihliğinden kaynaklanmaktadır. İmamın ifade ettiği bir sözün sahihliğinden dolayı imama itaat ediliyorsa Hz. Musa ve Hz. İsa'nın nübüvveti hususunda Yahudi ve Hristiyanların da bize imam olması gerekirdi. Zira bizler Yahudi ve Hristiyanların söyledikleri

²⁵⁴ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 148.

²⁵⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 148.

söz üzere yol almaktayız. Zira onlar, “Musa ve İsa peygamberdir.” demişlerdi. Bizler de onların peygamberliğini Kur’an’dan öğrenip tasdik ettiğimize göre onların bize imam olması gerekmektedir. Bu batıl bir anlayış olduğuna göre imama tabi olmak sadece imamın kendi sözünden kaynaklanmaktadır. Kesin bilgi de bizlere imam masumdur demektir.”

Basrî Şiîlerin yukarıda yaptığı geniş izahata soru sorarak cevap vermektedir. O, “Sizler herkesin her hususta, her şekilde ve her vecihte imama tabi olmasını mı yoksa kimi konularda, kimi şekil ve vecihlerde imama tabi olmasını mı iddia ediyorsunuz?” der. Eğer Şiîler bu soruya herkesin her boyutta tabi olması gerekir derse Basrî’ye göre o vakit “tevhit ve adâlet”²⁵⁶ konusunda da herkesin her boyutta imama tabi olması gerekir. Eğer Şiîler bazı konularda, kimi boyutlarda tabi olunmalıdır görüşünde olurlarsa Basrî kendisinin de aynı fikri benimsediğini belirtmektedir. Zira imama dava götürüldüğünde verdiği hükme itaat edilir, onun verdiği fetvalar kabul edilir ve onun siyasî politikalarına biat edilir. Eğer Şiîler, “İmama her şeyde, her şekilde tabi olmak gerekir ancak aklın istisna ettikleri hariç” şeklince bir itirazda bulunursa Basrî, o vakit Şiîlerin bu iddialarını ispatlamak ile mükellef olduklarını ve bunu ispatlayacak bir delillerinin de mevcut olmadığını vurgulamaktadır.”²⁵⁷

Basrî altıncı delil içerisinde imâmetin tanımı ile ilgili Şiîlerin yapabileceği bir itirazı daha değerlendirmiştir. Ona göre Şiîler deseler ki; “Ümmet imâmeti tanımlarken ‘İmam, kendisine tabi olunması gereken kişidir.’ şeklinde mutlak bir tanım yapmıştır.” Basrî kendilerine cevaben “Şüphesiz ki biz de ümmetin içerisinde bulunmaktayız. Ancak bizler bu şekilde bir tanım yapmamaktayız. İmâmeti mutlak manada değil mukayyet manada ele alırız. Kesin bir bilgi bizlere ulaştığı için değil zanna kanaat edilerek masum olmayan birine biat etmeyi caiz kabul etmekteyiz.”

²⁵⁶ Tevhit ve adâlet konusu hem Mu’tezile’ye göre hem de Şîa’ya göre akıl ile bilinmesi gereken konulardır. Çünkü tevhit başlığı altında şu konular ele alınır: Allah’ın bir olduğu, Allah’ın görülemeyeceği, Allah’ın sıfatlarının olmadığı ve Kur’an’ın mahluk olduğu akıl ile bilinmektedir. Adâlet başlığı altında ise şu konular değerlendirilir: Kulların fiillerini Allah’ın yaratmayacağı, salah ve aslah konusu, husuh ve kubuh meselesi ancak akılla ispat edilebilir. Her iki mezhep mensuplarına göre de “Tevhit ve Adâlet” konusu akıl ile bilineceğinden dolayı Basrî burada akli meselelerde imama tabi olup olunmayacağını sorgulamaktadır. Bkz. Çetin Maksut, “Mu’tezile’nin Adalet Anlayışı ve Sosyo-Politik Nedenleri”, *EKEV Akademi Dergisi* 57 (Güz 2013), 395-420.

²⁵⁷ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 148.

demektedir.²⁵⁸ Basrî bu ifadelerle imâmetin tanımına dair daha evvel yaptığı açıklamalarına ek olarak imâmet özelliklerine haiz birinin masum olmasına gerek kalmadan imam olabileceğini vurgulamıştır.

Şîa'nın imamın masum olduğuna dair yedinci delili ise şudur: “Bütün insanlar ister itikadî ister amelî hususlarda olsun unutabilmekte, hata yapabilmekte ve sehven yanılabilirler. İnsanların bu eksikliklerini kapatacak, hatalarını ikaz edecek ve onlar unuttuklarında onları uyuracak masum bir imama ihtiyaç vardır.”

Basrî Şîa'nın bu iddiasına şu şekilde bir reddiye sunmaktadır: “Eğer insana kendi heva ve hevesine tabi olmama imkânı verilmiş olsaydı o vakit akıllar ve yüce Allah'ın ortaya koyduğu aklî ve sem'î deliller kişinin hakkı bilmesi ve hataya maruz kalmaması için yeterlidir.”²⁵⁹ Çünkü yüce Allah'ın varlığı ve birliği gibi tevhit ve adâlet ile ilgili meseleler imam olmadan akıl ile bilinebilir. Zira nefsanî istekler kimi zaman deliller ortaya konarken kendini gösterebilir, kimi zaman da deliller hakkında akıl yürütülürken kendini gösterir. Bu durum ise kişiyi hakka ulaştırmaya engel olur. Oysaki deliller ve akıl yürütme, heva ve hevesler arı olduğunda kişiyi doğruya ulaştırmaktadır.

Basrî devamında şunu sormaktadır: “İmam, insanlar hata yaptıkları vakit onları uyardığında insanlar imamın masum olduğunu bildikleri için mi bu hatalarından vazgeçiyorlar, yoksa imamın masum olduğunu bilmeden mi hatalarından vazgeçiyorlar?” Eğer Şîiler bu soruya “İnsanlar imamın masum olduğunu bilmeden hatalarından vazgeçiyorlar” diye cevap verirlerse onlar hata yaptıklarında bunu nasıl bilmektedirler ki? Şîiler buna, “İmamın onların dediklerini düşünerek ya da imam onların kendileri ile konuşurkenki bilgilere nazar ederek bilirler.” diye cevap verirlerse o vakit onlara “İmamın kendilerine söyledikleri hakkında nazar ettiklerinde hata etmediklerine dair onları emin kılan şey nedir? Hani bütün insanlar ister itikadî olsun ister amelî olsun her zaman eksik ve noksandı.” diye cevap vermektedir.²⁶⁰

²⁵⁸ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 148.

²⁵⁹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 149.

²⁶⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 149.

“İnsanlar imamın masum olduğunu bildiklerinden dolayı imamın kendilerine söylediği sözlerin sahih olduğunu kabul ediyorlar ve kendi hatalarını düzeltmektedirler.” şeklinde verilen bir cevaba Basrî yine soru sorarak karşılık vermektedir: “İmam insanları uyarmazsa, yaptıkları şeyleri onaylamazsa veya desteklemezse veyahut imam yapılan şeye itiraz etmezse yani imam herhangi bir müdahalede bulunmazsa insanlar hakka ulaşabilirler mi yoksa ulaşamazlar mı?” Eğer Şîîler birinci durumu yani insanlar imam olmadan hakka ulaşabilirler görüşünü benimserlerse o vakit bütün ümmet eksik ve kusurlu olmasına rağmen imama ihtiyaç duymazlar. Basrî bir soru daha yöneltmektedir: “İnsanlar, yüce Allah’ın hikmet sahibi bir zat olduğunu bilmeden önce imamın masum olduğunu biliyorlar mıydı?” Eğer Şîîler bu soruya “evet” diyerek cevap verirlerse Basrî, Şîîlerin imamın masum olduğuna dair delillerinin yüce Allah’ın hikmetine dayandığını söyleyip öyle ki yüce Allah’ın hikmeti yani lütfu gereği insanları düzeltecek, hata yaptıklarında uyaracak, onları mükellef kılacak şeyin masum bir imam anlayışı olduğunu hatırlatmaktadır.²⁶¹ Yani imamın masum olması teorisi yüce Allah’ın bir lütfu gereğiydi. Öyle ise öncelikle yüce Allah’ın hikmeti bilinmelidir ki daha sonra masum imam anlayışı bilinebilsin.

Şîîler Basrî’nin bu itirazından sonra ikinci durumu yani “Yüce Allah’ın hikmeti/lütfu bilinmeden önce imamın masum olduğunun bilinmesi mümkün değildir.” görüşünü kabul ederlerse o vakit kendilerine şu şekilde seslenmektedir: “Henüz kendilerini uyaracak masum bir imamın olmasına dair Şîîlerin kat’î bilgileri yokken yüce Allah’ın hikmeti gereği olduğunu doğrulayacak bir kaynağı nereden biliyorlar? Yüce Allah’ın Hâkim olduğunu bilmeyen bir grubun hiçbir şey bilmemesi gerekir.”²⁶²

Burada Şîîlerin temel doktrini olan “imam masumdur” teorisini Basrî geniş bir biçimde ele almış ve değerlendirmiştir. Şîîlerin bütün bilgileri imamın masum olmasına dayanıyordu. İmamın masum olması da yüce Allah’ın bir hikmeti/lütfu gereğiydi. Şîîlerin yüce Allah’ın hikmetinin güvenilirliği hususunda yaptıkları akıl yürütme kesin bir delil olmadığından bu teorileri kabul edilemez bir hal alır. Şîîlere

²⁶¹ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 149.

²⁶² Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 149.

göre yüce Allah'ın hikmeti gereği bir masum imam gerekli iken Basrî'nin ifadelerinden anlaşılan şey yüce Allah'ın hikmeti gereği bir masum imam göndermeye gerek yoktur. Diğer bir grup da “Yüce Allah'ın hikmeti gereği başka bir şey gerekli olur.” diyebilir.

Basrî Şiîlere peşi sıra sorular sormaya devam etmekte ve onların verdiği cevaplara akli çıkarımlarda bulunarak reddiyeler sunmaya devam etmektedir. Basrî'nin bir diğer sorusu ve itirazı ise şudur: “Sizler imamın masum olduğunu yürüttüğünüz akıl yürütme ile mi biliyorsunuz?” Basrî muhtemelen Şiîlerin bu soruya “Evet” şeklinde cevap vereceğini varsayıp “Öyleyse sizler imamın masum olduğunu önceden biliyordunuz, daha sonra ise akıl yürüterek yani nazar yaparak imamın masum olduğu sonucuna vardınız öyle mi?” diyerek Şiîlerin içerisinde bulunduğu bu kısır döngüyü gözler önüne sermiştir. Ayrıca Şiîler bu soruya “Hayır” diye cevap verirlerse Basrî Şiîlerin akıl yürüterek/nazar yaparak imamın masum olduğuna ulaşamayacaklarını belirtmiştir. Devamında ise Basrî yeni bir soru daha sormaktadır: “Sizler şu an inandığınız itikadınıza güveniyor musunuz? Çünkü imam çok uzun bir müddettir gaybette ve sizler hata yaptığınızda imam gaybetten geri dönmemiştir ve yaptığınız hataları düzeltmesi de bu saatten sonra imkansızdır.” Şiîler buna cevaben şöyle demişlerdir: “Bizler ilmimize güven duymaktayız. Çünkü eğer biz hata yapmış olsaydık yüce Allah hatamızı ortaya çıkarırdı. Yüce Allah hatamızı ortaya çıkarmadığına göre demek ki bizler hata yapmamaktayız.”²⁶³ Basrî Şiîlerin bu cevabına karşılık “Bizler de şu anki inanç esaslarımızın doğru olduğuna inanıyoruz. Eğer bizler hata yapmış olsaydık yüce Allah masum bir imam yaratırdı ve bizlere de hatamızı gösterirdi.” diyerek kinayede bulunmaktadır.²⁶⁴

Şîa'nın imamın masum olduğuna dair sekizinci delili ise şudur: “Bazı yiyecekler zehirlidir ve bizler bunu bilmemekteyiz. Masum bir imam gerekli ki bize hangi yiyeceğin zehirli hangi yiyeceğin zehirli olmadığını bildirsın. Eğer masum imam olmazsa biz zehirli yiyeceklerin tadına bakar, yer ve ölürüz. Ve böylece yeryüzünde yüce Allah'a ibadet edecek hiç kimse kalmaz.”

²⁶³ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 149.

²⁶⁴ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 150.

Basrî Şiîlerin bu iddiasına hayatın devam etmesi ve günümüze ulaşması bütün gıdaların zehirli-zehirsiz olmasına dayanmadığına, insanların büyük bir çoğunluğunun yiyeceklerin zehirli-zehirsiz olduğunu bilmeden yaşadıklarına ve buna rağmen hayatın devam ettiğine değinmektedir. Ayrıca önceki kavimlerin uygulaya geldikleri adetleri zararlı ve zararsız yiyecekleri birbirinden ayırmaktadır. Nitekim doktorlar ve bunları tecrübe eden insanlar kitaplarında bunlardan bahsetmişlerdir. Bu bilgiler hayatın devam etmesi için yeterlidir. İnsanlar hastalandıklarında doktorlara başvururlar imamlara değil. Bu tür şüphelere takılı kalmak akıldan çok uzaktır.²⁶⁵ Bu şekilde kolay ve basit bir şekilde cevap vermiştir.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin burada kullandığı argümanları güçlüdür. Basrî akıl yürütme/nazar ile Şîa'nın iddialarına cevaplar vermektedir. Basrî Şîa'ya birçok soru sorarak Şiîlerin verdiği ya da vereceği cevapları ihtimaller dahilinde aklı çıkarımlarda bulunarak çeşitli argümanlar ile çürütmektedir. Nitekim Şîa'nın sorduğu sorular ve Basrî'ye verdiği cevaplar da akıl yürütmeye dayanır. Basrî ise daha güçlü aklı çıkarımlarda bulunarak Şiîlerin imamın masum olduğuna dair delillerini bir bir cevaplamaktadır. Bu anlamda ne Şiîlerin ne de Basrî'nin ortaya koyup ifade ettiği bir sem'î delil bulunmamaktadır. Daha çok karşılıklı konuşma gibi olan ve soru-cevaba dayanan bu bölümde Basrî imamın masumiyetine dayanan sekiz adet teoriyi genişçe değerlendirmiş ve gördüğü tutarsızlıkları ortaya koymuştur.

1.4. İmamın Görevden Azledilmesi

Ebü'l Hüseyin el-Basrî imamın görevden alınabilmesi için üç şey sıralamaktadır. Bunlar; (1) İmamın fasıklık yapması, (2) devamlı deliliğin oluşması ve (3) körlüğün gerçekleşmesidir. Çünkü ona göre; delilik, körlük ve fasıklık imâmete engeldir. Ayrıca delilik ve körlük kadılığa engel olduğundan imâmete de engel olması elzemdir.²⁶⁶

Bir diğer husus ise imamın düşman elinde esir düşmesi sonucu, eğer imamın kurtuluşu mümkün değilse bu durum onun azledilmesini meşrulaştırmaktadır.

²⁶⁵ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 150.

²⁶⁶ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 150.

Ancak düşman elinden kurtuluşu mümkün ise imam görevden azledilmez. İmam kurtuluncaya dek onun yerine yardımcıları ve vekilleri imâmeti üstlenir.²⁶⁷

İmam, imâmete seçildikten sonra ümmet içerisinde kendisinden daha faziletli biri bulunursa bu imamın görevden alınmasına sebebiyet vermez. Çünkü bazı fasık kişiler imamı azledebilmek için mevcut imamdanda daha faziletli hal ve hareketler sergileyerek onu azletmek isteyebilirler. Böyle bir tehlikenin oluşabileceği mümkün olduğundan Basrî'ye göre imamın azledilmesi caiz değildir. Ancak mevcut imamdanda daha efdal biri ortaya çıkar ve imamın azledilmesi fitneye mahal vermeyecekse imam azledilebilir. Lakin fitnenin ortaya çıkma ihtimali öngörülebiliyorsa kesinlikle imam görevden azledilmemelidir.²⁶⁸

Basrî'nin bu konuda zikrettiği engellerden delilik ve körlük imâmete dair maddi bir engel iken fasıklık yapmak ise manevi bir engeldir. İmamın fasıklığı hususuna gelince; eğer imam, imam olmadan evvel fasık ise bu zaten onun imam olarak atanmasına engel bir durumdur. Ümmet zahire göre hüküm verir. Ancak ümmet, imamın zahirine bakarak onu imam seçtikten sonra imam fasıklık yaparsa ümmetin yapması gereken şey onu azletmek ve fasık olmayan birini görevlendirmektir. Eğer imam gizlice fasıklık yaparsa ümmet bunu bilemeyeceğinden imamın yaptıklarından mesul olmaz.²⁶⁹

Basrî imamın süregelen bir deliliğe yakalanmasını da imâmete engel kabul etmektedir. Bu hususta Basrî geniş bir malumat sunmadığından ve mutlak bir ifade kullandığından Basrî'nin imamın geçici olarak travma geçirmesini, psikolojik bunalıma ve depresyona girmesini caiz gördüğü anlaşılmaktadır.²⁷⁰

Basrî imamın görme engelli olmasını da imâmete engel kabul etmektedir. İmamın görme engelli olması ulusal ve uluslararası antlaşmaları, kanunları vb. şeyleri imzalamasına engel bir durumdur. Buna karşın Basrî imamın diğer fizikî

²⁶⁷ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 150.

²⁶⁸ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 150.

²⁶⁹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 150.

²⁷⁰ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 150.

engellere sahip olmasını imâmete engel olarak görmemektedir.²⁷¹ Nitekim sahâbîlerden kimileri de fiziki engellere sahip olmasına rağmen vâli olarak görevlendirilmişlerdir.²⁷²

1.5. İmamın Belirlenme Yolu ve İlk Dört Halifenin Meşruiyeti

1.5.1. İmamın Belirlenme Yöntemleri

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre; bir kısım Hâricîler ve Mu'tezile'den Ebû Bekir el-Esam gibi âlimler²⁷³ dışında ümmet; toplumun ihyası, birlik ve beraberliğin sağlanması, zâlimlere karşı mazlumların müdafaası, münkerlerin işlenmesine engel olunması vb. şeyler için bir imamın gerekliliği hususunda görüş birliği içerisindeyler. Ancak bu imamın göreve gelmesi hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Bir grup insan imam nass ve tayin ile belirlenir derken; diğer grup ise imamın seçim ile belirlendiği görüşündedir.²⁷⁴ Buradaki asıl ihtilaf "İmam ümmet tarafından mı yoksa yüce Allah tarafından mı belirlenir?" tartışmasıdır.

Basrî de imâmetin seçim akdi ile olduğunu savunmakta, onun nass ve tayin ile olduğunu iddia edenlere karşı çıkıp, onların iddialarını çürütmektedir. Akabinde ise ilk dört halifenin meşru bir şekilde halife olduklarına dair delillerini açıklamaktadır.

1.5.1.1. Nass Yoluyla Tayin

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre ümmet, bir imamın imam olabilmesi için imam adayına nass yapılmasının bir metot olduğu hususunda ittifak etmiştir.²⁷⁵ Eğer Hz. Peygamber bir imam tayin etmiş olsaydı o imama muhalefet etmek caiz

²⁷¹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 150.

²⁷² Muâz b. Cebel. Bkz. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Âhbâru'l-Hulefâ*, thk. 'Azîz Bey v.dğr. (Beyrut: el-Kutubu's-Şekâfiyye, 1417/1996), 1/380. Yusuf Acara, "Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (Haziran 2013), 141-145.

²⁷³ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 137.

²⁷⁴ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 163.

²⁷⁵ Hz. Ebû Bekir'in kendisinden sonrası için Hz. Ömer'e nass yapması gibi...

olmazdı. Aynı şekilde bir imam kendisinden sonra başka bir imama nass yaparak onu tayin ederse bu kişinin imâmetine de muhalefet etmek caiz olmazdı.²⁷⁶

Ancak şunu belirtmek gerekir ki nass denilince akla Kur'an ve Sünnet gelir. Fakat Basrî'nin bu ifadelerinden; bir imamın kendisinden sonrası için başka birini tayin etmesi nass olarak kabul edilmektedir. Yani Kur'an, Sünnet ve bir imamın başka birini tayin etmesi nass olarak kabul edilmektedir.

Burada Basrî, Ebû Ali el-Cübbâî'nin farklı düşündüğünü belirtmekte ve onun; bir imam kendinden sonrası için başka bir imam tayin ederse o kişinin imam olamayacağı ancak o kişinin ehlü'l-hal ve'l-akd/seçici kurul²⁷⁷ tarafından seçilmesi durumunda imam olabileceğini söylediğini aktarmaktadır. Ebû Ali el-Cübbâî, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i nass yaparak atamasının diğer sahabilerin kabul etmesi ile olduğunu iddia eder. Eğer sahabiler Hz. Ömer'e biat etmeselerdi Hz. Ömer'in imam olamayacağı düşüncesindedir.²⁷⁸

Basrî, nassı kendi içerisinde iki kısma ayırmakta ve bunları şu şekilde tasnif etmektedir.

1.5.1.1.1. Nass-ı Hafî

Ebü'l Hüseyin el-Basrî Zeydîler'in nass-ı hafiyi savunduklarını İmamîler'in ise hem nass-ı hafiyi hem de nass-ı celîyi savunduklarını ileri sürmektedir.²⁷⁹ Hasan Basrî'ye göre Hz. Peygamber'in hastalandığı vakit yerine cemaate namaz kıldırması için Hz. Ebû Bekir'i öne çıkarması bir nass-ı hafidir. Zeydîler ve İmamîler'e göre Hz. Ali'nin birinci imam olduğu hakkındaki Velayet Ayeti, Gadîr-i Hum ve Menzile hadisi birer nass-ı hafiyeye örnektir. Zeydîler'in bu delillerine İmamîler de katılmaktadır.²⁸⁰

²⁷⁶ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 150-151.

²⁷⁷ Ehlü'l-hal ve'l-akd: Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyettir. Bkz. Ünverdi, *Mu'tezile ve İmamet*, 278.

²⁷⁸ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 151.

²⁷⁹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 163.

²⁸⁰ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 163.

1.5.1.1.2. Nass-ı Celî

Ebü'l Hüseyin el-Basrî nass-ı celîyi açıkça savunan tek mezhebin İmamîler olduğunu söylemektedir. Onlar, Hz. Ali hakkında apaçık nass indiğini ve onun ilk imam olduğu görüşündedirler. Ancak Hz. Ebû Bekir hakkında da nass-ı celî olduğunu ifade eden çok küçük bir azınlık vardır. Onlara göre Hz. Peygamber hastalığı sırasında şöyle demiştir: “اِثْنُونِي كِتَابًا وَقُرْطَاسًا أَكْتُبُ لِأَبِي بَكْرٍ كِتَابًا لَا يَخْتَلِفُ عَلَيْهِ بَعْدِي”

Bana bir kâğıt ve kalem getirin. Ebubekir'e bir mektup yazayım ki benden sonra hiç kimse ona itiraz etmesin.”²⁸¹ Devamında ise Hz. Peygamber şöyle demiştir: “يَأَيُّ اللَّهِ وَالْمُسْلِمُونَ إِلَّا أَبَا بَكْرٍ” / *Yüce Allah da, Müslümanlar da Ebû Bekir'den başkasını kabul etmez.*”²⁸²

1.5.1.2. Davet

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre; imamın belirlenmesi hakkında ümmet nass dışındaki diğer hususlarda da ihtilaf etmiştir. Zeydîler'e göre imamın imam olabilmesinin yollarından biri de davettir. Yani imam kendisine biat etme hususunda insanları davet ederse ona biat edilir. Zeydîler'e göre bir insan, zâlimlerden ayrılarak “emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” hususunda kendisine tabi olmaya davet edip ümmetin işlerini yürüteceğine dair söz verirse ve imâmet şartları da kendisinde mevcut ise hiç kimse kendisine biat etmese bile o kişi imam olur.²⁸³

²⁸¹ Eserin tahkik ve incelemesini gerçekleştiren araştırmacılar ilgili hadisi Sahîh-i Müslim'den tahrir etmişlerdir. Ancak Basrî'nin rivayet ettiği hadis hiçbir kaynakta bulunmamaktadır. Sahîh-i Müslim'de ise hadise en yakın versiyonlardan bir tanesi bulunmaktadır. İlgili hadise en yakın versiyon şu şekildedir: “اِثْنُونِي أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدِي” / *Bana kâğıt kalem getirin de size benden sonra yolunuzu şaşırtmayacak bir yazı yazayım.*” Muslim, “Kitâbu'l Vâsiyet”, (No. 1637). Ayrıca ilgili hadis Buhârî'de ise; “اِثْنُونِي أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا” / *Bana kâğıt kalem getirin de size yazdıklarımın sonrasla yolunuzu şaşırtmayacak bir yazı yazayım.*” Buhârî, “Kitâbu'l Meğâzi”, 78 (No.4168).

²⁸² Önceki hadisin devamıymış gibi aktarılan ikinci kısım ise Hz. Peygamber'in hastalandığı vakit namaz kıldırması için Hz. Ebû Bekir'e işaret ettikten sonra söylediği sözlerdir. Bkz. Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eṭ-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - eṭ-Taberânî*, thk. Ḥamdî b. 'Abdülmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 13/190 (No. 446); Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdullâh en-Nîsâbü'rî el-Hâkim, *el-Mustedrek âle's-Şaḥîhayn*, thk. Muştafa 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990), 3/743 (No.6703).

²⁸³ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 151.

1.5.1.3. Seçim

Basrî'ye göre imamın belirlenmesi hususunda Mu'tezile, Ashâbü'l Hadis Hâriciler ve Zeydiler'den bir grup, imamın belirlenmesinde en uygun yolun seçim olduğunu söylemişlerdir. Devamında Basrî, Ebû Ali el-Cübbâî'nin *Mebde* adlı kitabına atıfta bulunarak imamın altı farklı yoldan biri ile seçilebileceğini ifade etmektedir.²⁸⁴ Bu altı yol ise şunlardır;

1- Bir imamın kendinden sonrası için başka birini imam tayin etmesiyle o kişi imam olur.

2- İmamet özelliklerine sahip faziletli biri kendi döneminin en faziletli kişisi ise, bütün ümmet bu konuda fikir birliği içerisinde olup hali hazırda bir imamları mevcut değilse, ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu içerisinde birinin de bu kişiye biat etmesiyle o kişi imam olur ve bütün ümmetin de ona biat etmesi vacip olur.²⁸⁵

3- Tarih boyunca hiçbir dönem imamsız kalmamıştır. Her dönemde mutlaka bir imam var olmuştur. Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebü'l Hüseyin el-Basrî, bir dönemde imâmete birçok kişi uygun ise ehlü'l-hal ve'l-akd kurulunun ulemanın görüşlerine dikkate alması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ancak İslam düşmanları Müslümanların etrafını kuşattığında, henüz bir imam seçilmediğinden ve imam seçmenin çok acil bir durum olmasından dolayı ehlü'l-hal ve'l-akd kurulunun kimsenin görüşünü almadan imâmete layık birine biat etmesiyle o kişinin imâmeti meşru olur. Ayrıca ümmetin de ona biat etmesi elzemdir.²⁸⁶

Ebû Ali ve Basrî ümmetin başında birinin olmasını çok acil bir durum olarak gördüklerinden dolayı çok hızlı bir şekilde birinin atanmasını caiz görmüşlerdir. Sanki iktidarsız olmaksızın kötü bir iktidarın daha iyi olacağı mantığındadırlar. Nitekim onlar her dönem de mutlaka bir imamın olması gerektiği fikrindedirler. Ayrıca bir toplum lidersiz kaldığında hızlıca dağılmaya yüz tutar.

²⁸⁴ Ebû Ali el-Cübbâî'nin kaynaklarda bu isimde bir eserinin olduğuna rastlanılmamıştır. Basrî'nin rivayet ettiği bu eser muhtemelen Ebû Ali'nin günümüze ulaşmayan eserlerinden bir tanesidir. Bkz. Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 151.

²⁸⁵ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 151.

²⁸⁶ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 151.

4- Kimi zaman bazı zâlim kişiler imam olmuş olabilirler.²⁸⁷ Zâlim imam ile birlikte aynı dönem içerisinde imâmete uygun faziletli birinin olduğu bilinse ve bu kişi insanların başına geçtiği vakit zâlim imamı görevden azledebiliyor ve buna dair kendisinin yardımcıları ve destekçileri varsa ehlü'l-hal ve'l-akd kurulundan birinin bu kişiye biat etmesiyle bu kişi imam olur. Her ne kadar aynı dönem içerisinde kendisinden daha faziletli biri imâmete uygun olsa da bu kişi imam kabul edilir.²⁸⁸

Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebü'l Hüseyin el-Basrî burada mefdul olan kişinin imâmetini caiz görmüşlerdir. Mefdul olan kişi efdal olan kişinin yapamadığı şeyi yaptığından dolayı yani zâlim yöneticilere karşı mefdulun başkaldırabilmesinden yani bir nevi darbe yapabilme gücünün olmasından dolayı mefdulun imâmetini caiz görmüşlerdir.

5- Zâlim imamlardan birinin kendisinden sonrası için zâlim olmayan ve imâmet şartlarını üzerinde taşıyan faziletli birine nass yapması sonucunda bu kişi imam kabul edilir. Ancak bu yeni imam kendi zannınca hareket edip zâlim bir kişi tarafından atandığı için kendi imamlığından kendini azledip insanların seçmek istediği kişiyi seçmelerine müsaade ederse o vakit zâlimler ona bu fırsatı tanımazlar. Zâlimler ehlü'l-hal ve'l-akd kurulunun birine biat etmesine engel olarak yeni seçilen imamı öldürebilirler. Bu durum, zâlim bir imam olan Süleyman b. Abdülmelik'in (ö. 99/717 – hlf. 715-717) kendisinden sonra Ömer b. Abdülazîz'e (ö. 101/720 – hlf. 717-720) nass yapması²⁸⁹ ve onun imam olarak atanması gibidir.²⁹⁰

Ömer b. Abdülazîz imam olduktan sonra kendini azledip halkın yeniden imam seçmesi için müsaade etmiş olsaydı Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre halk arasında kaos yaşanır ve kargaşa çıkardı. Ülke yönetimi kötü günler yaşar ve daha zâlim olan insanlar yeniden başa geçebilirlerdi. Bundan dolayı Ömer b. Abdülazîz ve onun gibi olanların imâmeti kabul etmeleri gerekmektedir.

6- Ümmetin bir imamı ve imamın da kendisinden sonrası için bir vekili yoksa ümmetin âlimlerinden, salihlerinden veya marifet ehlinde biri imâmete uygun olan

²⁸⁷ Basrî kimi Abbasî-Emevî halifelerini kast etmiş olabilir.

²⁸⁸ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 151.

²⁸⁹ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 4/96; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/685.

²⁹⁰ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 151.

kişilerden birine biat eder ve biat eden bu âlim/salih/marifet ehli gibi dört kişi daha kendisine biat ediyorsa bu kişi imam olur. Toplamda âlim/salih/marifet sahibi beş kişinin bir kişiye biat etmesiyle imâmet sahih olur. Bu beş kişinin de imâmetin şartlarını bilen, iffet sahibi, toplum içerisinde sözü makbul karşılanan kişiler olması gerekmektedir. Nitekim Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Osman'ın imâmeti bu şekilde gerçekleşmiştir.²⁹¹ Hz. Ebû Bekir'e ilk biat eden Hz. Ömer olmuş akabinde ise şu dört kişi biat etmişlerdir: Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe, Beşîr b. Sa'd, Üseyd b. Hudayr.²⁹² Hz. Osman'ın imâmetine gelince O, Hz. Ömer'in kurmuş olduğu şura heyeti içerisindeki altı kişiden biriydi. Hz. Ömer oğlu Abdullah b. Ömer'i de şura heyetine eklemiş ancak kendisinin imam olamayacağını ancak oy kullanabileceğini belirtmişti. Geriye kalan beş kişiden Abdurrahman b. Avf kendini imâmetten azledip ilk olarak Hz. Osman'a biat etti. Akabinde diğer dört sahâbe; Hz. Ali, Zübeyr b. Âvvam, Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Ebû Vakkas biat ettiler.²⁹³ Böylece Hz. Osman'ın imam seçilmesi ilk olarak Abdurrahman b. Avf'ın ona biat etmesi ve akabinde diğer dört kişinin de ona biat etmesiyle gerçekleşmiştir.²⁹⁴

Görüldüğü üzere Ebû Ali el-Cübbâî altı farklı şekilde bir kişinin seçilerek imam olabileceğini ifade etmekte ve Ebü'l Hüseyin el-Basrî de kendisiyle bu konuda mutabık kalmaktadır. Basrî Mu'tezilî ulemadan farklı düşünmemekte, her hangi bir itiraz ve ekleme yapmamaktadır.

1.6. İlk Dört Halife'nin Meşruiyeti

Ebü'l Hüseyin el-Basrî, imâmetin seçim ile sahih olabileceğini vurguladıktan sonra ilk dört halifenin meşru halifeler olduğunu söyleyerek ilk üç halifeyi kabul etmeyenlerin iddialarını çürütmektedir.²⁹⁵

²⁹¹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 152.

²⁹² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şîlatu Târîhi et-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 3/221. İbn Haldun, *Târîhu ibn Haldun*, 2/488.

²⁹³ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/209; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 4/331-332; Ebû'l-Hasen 'Abdulcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî Kâdî 'Abdulcebbâr, *Tesbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve* (Kahire: Dâru'l-Muştafâ, ts.), 2/571.

²⁹⁴ İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2/444-445; Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 152.

²⁹⁵ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 163.

1.6.1. Hz. Ebû Bekir'in İmâmîti

Ebû'l Hüseyin el-Basrî Hz. Peygamber'in vefatı akabinde ümmetin imamsız kaldığını ve Hz. Peygamber'in kendisinden sonrası için açıkça bir nassta bulunmadığını ifade edip ensarın Sakîfetü Benî Sâide'de bir imam seçmek üzere toplandıklarını aktararak istişare ettiklerinden bahsetmektedir. Ancak Basrî'ye göre Mu'tezile, Ashâbü'l Hadis, Hâricîler ve Zeydîler'in Salihîye kolu Hz. Peygamber'den sonra imamın Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemişlerdir.²⁹⁶

Sakîfetü Benî Sâide'de toplanan ensar; kendilerinin muhacirlerden daha fazla imâmîte layık olduklarını ifade etmişlerdir. Nitekim ensar, Hz. Peygamberin muhacirler arasında kaldığı onlardan bir destek göremediği için de ensarın yanına yani Medine'ye hicret ettiği düşüncesindeydiler. Daha sonra ensar, ensarın faziletine dair şunları söylemiştir: *"Yüce Allah Hz. Peygamber'i bizim ile muzaffer kılmış, bizim vasıtamız ile desteklemiştir. İslam bizler ile aziz olmuştur."* Ensar ve muhacirler arasında imâmîyet tartışmaları devam ederken ensardan biri meseleye çözüm olabilmesi için bir öneride bulunmuş ve şöyle demiştir: *"Bizden bir emir, sizden bir emir olsun. Çünkü imâmîyet bu şekilde çözüme kavuşturulursa ensarın emiri yoldan çıktığında muhacirlerin emiri onu ikaz edip uyaracak ya da muhacirlerin emiri yoldan çıktığında ensarın emiri onu uyaracaktır. Çünkü bizler ile sizlerin arasında zamanında kan dökülmüştü, bundan dolayı imâmîyet görevini sadece sizlerin yüklenmesini kabul edemeyiz."*²⁹⁷

Ensarın bu açıklamalarından sonra muhacir topluluğundan Hz. Ebû Bekir söz almış ve muhacirlerin faziletine dair bir konuşma gerçekleştirmiş ve şöyle demiştir: *"Ey ensar topluluğu, Arapların en şerefli ve nesep bakımından en sağlam olanları biz Kureyşlileriz. Biz Hz. Peygamber'in ailesiyiz, O'nun aslıyız. Biz Kureyşliler O'ndan çatlayan bir yumurta kabuğu gibiyiz. Biz sizden önce Müslüman olduk."*

²⁹⁶ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 163.

²⁹⁷ Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Himyârî İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Tâhâ 'Abdurra'ûf Sa'd (b.y.: Şirketu't-Tıbbâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Muttahide, ts.), 2/660; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şîlatu Târîh e't-Taberî*, 3/201-217-430; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 4/64-65; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 2/187-189; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/85-89; Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 152.

Bizler içinde nifak olmayan bir imana sahibiz.²⁹⁸ Dininden dolayı Allah’a hicret eden ilk topluluk da bizleriz. Muhacirler vatanlarından ve sevdiklerinden vazgeçip hicret etme özelliğine sahiptirler. Muhacirler darlıkta da korkuda da İslam’ı seçtiler. Kendisine tabi olunması gereken en değerli kitap olan Kur’an-i Kerim’de yüce Allah Müslümanlara hitap ederken ilk önce muhacirlerden²⁹⁹ bahsetmektedir.”³⁰⁰

Hz. Ebû Bekir muhacirlerin faziletine dair bir konuşma gerçekleştirdikten sonra ensarın iki emir olsun önerisini eleştirerek bunun mümkün olamayacağını şu sözler ile ifade etmiştir: “Ümmet için iki emir seçmek ancak işlerin karışmasına, hükümlerin değişmesine ve çatışmaların yaşanmasına sebebiyet verir. Eğer iki emir birlikte seçilirse Hz. Peygamber’in sünneti terk edilir, bidatler ortaya çıkar ve bidatler katlanarak çoğalır. Bunda ise ümmet için bir hayır yoktur. Nitekim Hz. Peygamber vefat etmeden önce bizleri sizlere tavsiye ettiğini biliyorsunuz. Sizden akıl sahipleri, imâmetin muhacirlerin hakkı olduğunu bilir. Eğer imâmet ensarın hakkı olsaydı Hz. Peygamber sizleri bize tavsiye ederdi. Ayrıca bir kında iki kılıç olması mümkün değildir.”³⁰¹ Hz. Ebû Bekir konuşmasını bitirdikten sonra orada bulunan insanlar “Hz. Peygamber seni ileri göndermişken kim seni geri çekebilir.”³⁰² demişlerdir.³⁰³

Hz. Ömer de Sakîfetü Benî Sâide’de toplananlar arasındaydı. Yapılan konuşmaları dinledikten sonra toplanan kalabalığa şu şekilde seslenmiştir: “Hz. Peygamber’in namazda öne çıkardığı iki ayağın önüne geçmek sizlerden kimin

²⁹⁸ Mekke döneminde Müslümanlar arasında münafıklar yoktu. Ancak Medine döneminde ise münafıklar vardı.

²⁹⁹ / وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ “ Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O’ndan razıdırlar.” et-Tevbe 9/100, “ لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ ” / Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve o sıkıntılı zamanda, içlerinden bir grubun moralleri bozulmaya yüz tuttuktan sonra bile ona bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti.” et-Tevbe 9/117).

³⁰⁰ Taberî, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk ve Şılatu Târîh et-Taberî*, 3/221; İbnu’l-Eşîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 2/189-191.

³⁰¹ Muhammed b. ‘Abdullâh el-Kaysî eş-Şâfi’î İbn Nâsiruddîn ed-Dimeşkî, *Selvetu’l-Ke’ib bi Vefâti’l-Habîb*, thk. Şâlih Yûsuf Ma’tûk - Hâşim Şâlih (BAE: y.y., ts.), 139.

³⁰² Hz. Peygamber hastalandığında namaz kıldırması için Hz. Ebû Bekir’e işaret etmiş ve cemaatin önüne geçirmiştir. İbnu’l-Eşîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 2/187; Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Uşûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 153.

³⁰³ Süyûtî, *Câmi’u’l-Ehâdis*, 31/476; Ebû’l-Hasen ‘Abdulcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî Kâfî ‘Abdulcebbâr, *Teşbîtu Delâ’ili’n-Nubuvve* (Kahire: Dâru’l-Muşţafâ, ts.), 1/269.

hoşuna gider? Hz. Peygamber'den sonra hiç kimsenin senin önüne geçmesi beklenilemez. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in zorlukta da rahatlıkta da en yakın arkadaşıydı.” diyerek Hz. Ebû Bekir'in faziletine dair bir konuşma yapmış, devamında da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Peygamber'in hicret zamanı birlikte yaptıkları yolculuklarından ve mağaradaki diyaloglarından bahsetmiştir.³⁰⁴

Ancak Basrî'ye göre; Hz. Ebû Bekir'in bu erdemli vasıfları dışında başka vasıfları da bulunmaktadır. Hz. Ömer bunları zikretmemiştir. Çünkü onun bu meziyetleri herkesçe bilinmekteydi. Örneğin ilk iman eden kişilerden olması, âbid olması, cömert olması, ibadetlere olan aşırı düşkünlüğü gibi...³⁰⁵

Ayrıca Basrî Hz. Peygamber'in vefatından sonra birinci imamın Hz. Ebû Bekir olduğu hususundaki açıklamalarını gerçekleştirirken bu konuyu daha detaylı irdelemekte ve Sakîfetü Benî Sâide ile ilgili düşüncelerini mükerreren beyan etmektedir.³⁰⁶

1.6.2. Hz. Ömer'in İmâmeti

Ebü'l Hüseyin el-Basrî, Hz. Ebû Bekir vefat etmeden önce Hz. Ömer'i tayin ettiği³⁰⁷ için bu konu üzerinde çok fazla durmamaktadır. Basrî nass ile imamın belirlemesinden seçim ile imamın belirlenmesi kanaatinde olduğundan Hz. Ömer'in imâmetini meşru görmekle birlikte üzerinde durmamıştır. Çünkü o imâmet düşüncesini Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali eksenli değerlendirdiği için Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın imâmetine genişçe yer vermemektedir.

Ancak Basrî imamın vefatından sonrası için eğer ümmet bölünecekse ve ihtilaf edilecekse imam ölmeden önce nass yaparak birini tayin edebileceğini ifade etmektedir.³⁰⁸ Hâlbuki Hz. Ömer imam olmadan önce ümmet için böyle bir tehlike söz konusu değildi.

³⁰⁴ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, 2/187; İbn Nâşıruddîn ed-Dimeşkî, *Selvetu'l-Ke'ib bi Vefâti'l-Habîb*, 139.

³⁰⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 153.

³⁰⁶ “el- Basrî'nin “Birinci İmam'ın Kim Olduğu” Hakkındaki Değerlendirmeleri” konu başlığına bkz.

³⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 4/125; İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun*, 1/262.

³⁰⁸ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 161.

1.6.3. Hz. Osman'ın İmâmeti

Hz. Ömer vefatından önce altı kişilik³⁰⁹ bir şura/ehlü'l-hal ve'l-akd heyeti oluşturdu ve bu heyetin başına Abdurrahman b. Avf'ı getirdi. Hz. Ömer bu altı kişilik şuraya oğlu Abdullah b. Ömer'i aday olmamak şartı ile ekleyerek oy kullanabileceğini ifade etti. Hz. Ömer'in vefatından sonra Abdurrahman b. Avf bu altı kişilik heyeti topladı ve aralarından birinin imam olması için istişarelere başladı. Abdurrahman b. Avf heyet üyelerinden heva ve heveslerine kapılmayacaklarına dair söz verip bu şura heyetinden her kim seçilirse seçilsin diğerlerinin de rıza göstereceğine dair söz aldı. Abdurrahman b. Avf herkesten söz aldıktan sonra kendini ve amca oğlu olan Sa'd b. Ebû Vakkas'ı bu görevden azletti. Daha sonra bu heyet içerisinde Hz. Ali ve Hz. Osman arasında imâmet görüşmeleri gidip geldi.³¹⁰ Abdurrahman b. Avf bir müddet tefekkür ettikten sonra ilk olarak Hz. Ali'nin yanına geldi ve kendisine şöyle dedi: “Yüce Allah'ın Kitabı, Hz. Peygamber'in sünneti ve Şeyhayn'ın³¹¹ sîreti üzere sana biat etmek istiyorum.” Buna karşılık Hz. Ali şöyle cevap vermiştir: “Yüce Allah'ın Kitabı, Hz. Peygamber'in sünneti ve benim (devlet yönetimine dair) içtihadım üzere bana biat et.”³¹²

Basrî devamında yeni bir rivayet aktarır: Abdurrahman b. Avf, Hz. Ali'ye “Sen insanları yöneteceğin vakit senden yüce Allah'ın Kitabı, Hz. Peygamber'in sünneti ve Şeyhayn'ın sîreti üzere hareket edeceğine dair Allah adına bir misak istiyorum.” dedi. Hz. Ali; “Ben bunu sizin için yapmaya gayret edeceğim.” şeklinde cevap verdi. Abdurrahman b. Avf misak almak için uzattığı elini geri çekti ve akabinde aynı şekilde bu misakı Hz. Osman'a arz etti. Hz. Osman bu misaka “Tamam” diyerek cevap verdi ve Abdurrahman b. Avf misak almak için uzattığı elini geri çekti ve tekrar Hz. Ali'ye geri gitti. Hz. Ali ilk cevabını tekrar ettikten sonra Abdurrahman b. Avf yeniden Hz. Osman'a gitti ve Hz. Osman da ilk cevabını tekrar yeniledi. Bu durum üçüncü kez tekrarlanınca Abdurrahman b. Avf

³⁰⁹ Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Âvvam, Sa'd b. Ebû Vakkas ve Abdurrahman b. Avf. Bkz. İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/208.

³¹⁰ Kâdî 'Abdulcebbâr, *Tegbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, 2/571; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/209-210.

³¹¹ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer

³¹² İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 2/444; Delen vd., “Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 153.

Hız. Osman'a biat etti ve hemen ardından Hız. Ali de Hız. Osman'a biat etti.³¹³ Rivayet edilir ki Hız. Ali, Hız. Osman'a şöyle dedi: "Kardeşin (Abdurrahman b. Avf) senin halife olmandan yana rıza gösterdi. Umulur ki böylesi daha hayırlı olur."³¹⁴

Basrî'ye göre Hız. Osman'ın imam oluşunda istişare ve akdin yapılması imâmetin seçim yoluyla³¹⁵ yapıldığını göstermektedir. Nitekim Hız. Ömer'in altı kişilik şura heyetini oluşturması ve aralarından birini imam olarak atamalarını istemesi, eşitlik durumunda şura heyetinden Abdurrahman b. Avf hangi tarafta ise onun oy verdiği kişinin imam olması gerektiğini belirtmesi, akabinde Abdurrahman b. Avf'ın gerçekleştirdiği istişareler neticesinde Hız. Osman'ın imam seçilmesi Hız. Ebû Bekir'de de olduğu gibi imâmetin seçim ile olduğunu göstermektedir.³¹⁶

Ayrıca Basrî şura heyetinin toplanmasına ve Abdurrahman b. Avf'ın yaptığı istişarelere değinerek Şîa'nın iddia ettiği gibi imâmetin nass ile olmadığına aksine seçim ile gerçekleştiğine dikkat çekmiştir.

1.6.4. Hız. Ali'nin İmâmeti

Basrî Hız. Ali'nin imâmetine dair tarihi rivayetleri aktarır bir değerlendirme yaptıktan sonra Hız. Ali'nin imâmetinin meşru olduğunu belirtmiştir. Nitekim Hız. Osman'ın şehit edilmesinden sonra insanlar Hız. Ali'nin etrafında toplandılar ve ellerini açıp kendisine biat etmek istediklerini izhar ettiler. Ancak Hız. Ali biat alma hususunda ellerini kapatıp çekimser davrandı. Bunun üzerine toplanan kalabalık Hız. Ali'ye hitaben "Dini hususlarda en bilgin olanımız ve Hız. Peygamber'e en yakın olanımız sensin." dediler. Hız. Ali onlara şöyle cevap verdi: "*Benim sizlere danışman olmam sizlere emir olmamdan daha hayırlıdır.*" Bunun üzerine Hız. Ali'nin etrafında gittikçe daha da kalabalıklaşan insanlar ona, Müslümanların geleceği hakkında endişe ettiklerini ve fitne korkusu yaşadıklarını ifade ederek Hız. Ali'nin biat alması yönünde kendisini ikna ettiler. Hız. Ali toplanan kalabalıktan biat almak için onları Hız. Peygamber'in mescidine çağırıp halkın içerisinde

³¹³ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şılatu Târîh et-Taberî*, 4/238; Kâdî 'Abdulcebbar, *Teşbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, 2/579.

³¹⁴ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 153.

³¹⁵ İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun*, 1/262.

³¹⁶ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 163.

kendisine biat etmek istemeyen kişilerin olup olmadığını görmek istedi. Hz. Ali toplanan kalabalık ile birlikte Mescid-i Nebî'ye doğru ilerlerken Abdullah b. Abbas arkalarından ilerlerken şöyle dedi: “*Mescitte toplanan insanlar içerisinde birinin Ali'ye biat etmemesinden korkuyordum. Fakat daha sonra insanlar Hz. Peygamber'in mescidinde, onun minberi yanında Hz. Ali'ye biat ettiler.*”³¹⁷

Hz. Ali ve Muaviye ile arasında gerçekleşen mektuplaşma faslı imâmetin nass ile olmadığını seçim ile olduğunu göstermektedir. Hz. Ali'nin Muaviye'ye yazdığı ilgili mektubun ifadelerini Basrî şöyle aktarmaktadır:

“*Ey Muaviye sen Şam'da çok uzaklarda olsan bile Medine'de bana yapılan biat seni de bağlar. Medine halkı Hz. Ebû Bekir'e, Hz. Ömer'e ve Hz. Osman'a nasıl biat ettilerse bana da öyle biat ettiler. Bu biate Medine'de şahitlik edenler itiraz etmediği gibi Medine dışında bulunanlar da itiraz etmedi.*”³¹⁸

Şüphesiz ki şura heyeti ensar ve muhacirlerden oluşmaktadır. Ensar ve muhacir her kimi seçip imam diye tanımlıyorsa yüce Allah'ın bu işte rızası vardır. Eğer ensar ve muhacirin ittifak ettiği bir imam hakkında ensar veya muhacirden biri itiraz eder, eleştirir ya da başka birini öne çıkarırsa ensar ve muhacir onu seçtikleri imamın emri altına koyarlar. İtiraz eden kişi imamın emri altına girmek istemeyip direnir ve müminlerin yolu dışında başka bir yol tutunursa ensar ve muhacir onunla mücadele eder, hatta onunla savaşır. Yüce Allah da onu tuttuğu yol ile baş başa bırakır, onu cehenneme vardırır. Cehennem ise kötü bir yerdir.³¹⁹

Talha ve Zübeyr önce bana biat etti sonra biati bozdular. Onların biati bozmaları aynen imâmeti ret etmeleri gibidir. Ben onlarla mücadele ettim. Onlar istemese de hak geldi ve yüce Allah'ın emri ortaya çıktı. Ey Muaviye! Müslümanlar bana nasıl biat ettilerse sen de o şekilde biat et.³²⁰ Hayatıma yemin olsun ki heva ve

³¹⁷ Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, thk. Şervet ‘Ukkâse (b.y.: y.y., 1413/1992), 1/208; Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 153-154.

³¹⁸ Kâdî ‘Abdulcebbar, *Teşbîtu Delâ'ili'n-Nubuuvve*, 1/288; Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fi Tevârîhi'l-A'yân*, 6/183.

³¹⁹ Basrî Hz. Ali'nin ifadelerinde geçen ayeti açıkça zikretmeyip ayete atıfta bulunmuştur. İlgili ayet şu şekildedir; وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۚ وَسَاءَتْ مَصِيرًا / Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir. (en-Nisâ 4/115.)

³²⁰ Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fi Tevârîhi'l-A'yân*, 6/183.

hevesin ile değil aklın gözü ile bakarsan Kureyş içerisinde Osman'ın kanından en beri olan kişi benim. Şunu iyi bil ki sen halife olması caiz olmayan ve şura heyetine dahil olamayan Tülekadansın."³²¹

Hiz. Ali'nin Muaviye'ye gönderdiği bu mektuptan sonra Muaviye de bir mektup ile cevap verdi. Ancak Basrî mektubun tamamından eserinde bahsetmemiş, sadece ilgili kısım ile yetinmiştir. Muaviye, "Eğer sana biat eden insanlar tam anlamıyla sana biat etmiş olsalardı sen gerçekten Hiz. Osman'ın kanından berî olur ve Ebubekir, Ömer ve Osman gibi olurdun..." demektir.³²²

Muaviye ile Hiz. Ali arasında mektuplaşma faslı devam etmekte ve uzamaktadır. Bunun üzerine Hiz. Ali yeniden bir cevap yazarak Muaviye'nin heva ve hevesine tabi olduğunu, yolunu kaybettiğini, gözlerinin karardığını ifade edip eğer kendini hilâfet/imâmet makamına layık görüyorsa öncelikle diğer Müslümanlar gibi gelip itaat etmesi gerektiğini, akabinde ise yanındaki grup ile kendisini yargılayabilecekleri yönünde bir cevap yazmıştır.³²³

Basrî tüm bu mektuplaşma faslından sonra şöyle bir değerlendirme yapmaktadır. Hiz. Ali ve Muaviye arasında hasıl olan bu mektuplaşma metinleri içerisinde Hiz. Ali'nin imâmetinin seçim ile olduğunu, Muaviye'nin iddialarının yersiz olduğunu ve Hiz. Ali'nin Muaviye'ye verdiği cevaplar ile imâmete daha layık olduğunu göstermek istemiştir. Nitekim Basrî devamında da Sahâbenin imam seçmede izlediği yöntemin sadece seçime dayandığını ifade etmiştir. Yukarıda referans olarak sunduğu rivayetler ışığında Hiz. Peygamber'in kendisinden sonra bir imam atamak için açık bir nass bırakmadığını da belirtmiştir. Eğer bir nass olmuş

³²¹ Mekke'nin fethi sırasında müşrik olan kişilerden Müslüman olan Kureyşliler'i ifade eden bir terimdir. Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şılatu Târîh et-Taberî*, 3/61. Muaviye de Tülekadandır. Nitekim konu ile ilgili olarak Şa'bi'den yapılan bir rivayete göre Ebû Esved ve Muaviye arasında bir diyalog gerçekleşmiş ve Ebû Esved Muaviye'ye şöyle demiştir: "Muhacirlerden biri mi yoksa Tülekadan biri mi imâmete daha layıktır." Bunun üzerine Muaviye Ebû Esved'e lanet etmiştir. Bkz. Şerîf el-Murtazâ, *el-Emâlî Murtaza Gurerü'l-Fevâid ve Dürerü'l-Kalâid* (Darûl İhya, 1438), 1/292; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/43. Kâdî 'Abdulcebbâr, *Teşbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, 1/288; Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 154.

³²² Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 154.

³²³ Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimesşk*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî (b.y.: Dârul-Fikr, 1415/1995), 59/128; Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*, 6/183.

olsaydı kendisine nass yapılan kişi ya da başkaları bunu açıkça ortaya koyardı demektedir.³²⁴

³²⁴ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 154.

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂMET NAZARİYESİ BAĞLAMINDA ŞÎA’NIN İDDİALARINA CEVAPLAR

Şiîlerin imâmete dair birçok iddiası ve iftirası bulunmaktadır. Bu bölümde Ebû'l Hüseyin el-Basrî'nin bütün iddialara ve iftiralara verdiği cevaplar değerlendirilecektir. Şiîlerin iddiaları kendi arasında tasnif edildiğinde bu iddiaların imâmet hakkında nassın olduğu, imâmetin seçim ile olmadığı ve seçimin geçersizliği gibi üç husus etrafında şekillendiği görülmektedir.

2.1. İmâmet/İmamın Nasla tayin Edildiğine Dair İddiaların Değerlendirilmesi

Şiîler, “Hz. Peygamber’in vefatından sonra Ebû Bekir imam olarak seçilmiş ancak ensar ve muhacir içerisinde hiç kimse herhangi bir nass dillendirerek Ebû Bekir’in imam olmadığına, imâmetin başka birinin hakkı olduğuna dair bir nass dillendirmemişlerdir. Çünkü Ebû Bekir imam olduktan sonra insanların Onun imâmetinden vazgeçmesi ümitsiz bir vakıa olurdu. Bundan dolayı ensar ve muhacir nassları gizleyip sessiz kalmışlardır.” şeklinde bir iddiada bulunmaktadırlar.

Ebû'l Hüseyin el-Basrî böyle bir şeyin ümitsiz bir vakıa olamayacağını ifade edip Sakîfetü Benî Sâide’de yaşananları hatırlatmış ve ensarın “imamların Kureyş’ten olma” nassını duyduklarında kendi iddialarından vazgeçtiklerini söylemiştir. Eğer ensarın elinde açık bir nass olsaydı kendi iddialarından vazgeçmezlerdi. Hz. Ali’nin imâmeti hususunda eğer açık bir nass olsaydı ensar Hz. Ali’ye biat ederdi. Nitekim Hz. Ali imam olduğunda, “Ey ensar topluluğu! Sizler daha önce imâmet hakkınızdan feragat ettiniz, bugün de Allah'a isyan etmeyiniz ve bana biat ediniz.” diyebilirdi ancak böyle bir şey söylememiştir.³²⁵

Şiîler Hz. Ebû Bekir’in halife olmasından sonra Hz. Ali’nin sahabilere nassı hatırlatmamasını şu sebebe bağlamaktadırlar. Onlara göre açık bir nass olmasına rağmen Müslümanlar Ebû Bekir’e biat ettikten sonra Hz. Ali’nin gelip onlara nassı hatırlatması hiçbir şeyi değiştirmez. Çünkü olan oldu, biten bitti diyerek Hz. Ali’nin imamlığa dair bütün ümidini kestiğini söylemişlerdir. Bu iddiayı ifade eden

³²⁵ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 154.

Şiilere Basrî şu manada bir cevap vermektedir: Hz. Peygamber'in vefatından sonra tüm zamanlara ve dönemlere nazaran sahabiler zamanında insanların nassları gereğinden fazla yücelttikleri ve değer verdikleri herkesçe bilinen bir şeydir. Sözüne uyulması gerektiği hususunda icma edilmiş bir kişinin (Hz. Peygamber'in) sözü terk edildiğinde insanların tamamının ya da bir kısmının tekrar hakka dönmesi, hatada ısrar etmemesi çok güç bir ihtimaldir. Eğer nass varsa ve Hz. Ali bu nassı zikretmiş olsaydı iki durum gerçekleşebilirdi. Birinci duruma göre sahabiler yeniden imam seçmek için Hz. Ebû Bekir'in imâmetinden yani ilk karardan geri döndükleri vakit ya Hz. Ebû Bekir'den ya da ümmetin çoğunluğundan ümit kesilirdi. İkinci durumda ise Hz. Ali nassı zikrettikten sonra Hz. Ebû Bekir imâmet hakkından vazgeçmez ya da Hz. Ebû Bekir imam olduktan sonra onu seçenler kararlarından vazgeçseler dahi o artık imam olduğundan değişen hiçbir şey olmayacaktır. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in imam olarak seçilmesinden sonra ümmetin kararından vazgeçmesi doğru değildir. Çünkü imâmetten istifa edecek olan, ümmet değil imamın bizatihi kendisidir.³²⁶

Yani Basrî'ye göre seçim bittikten sonra nass hatırlatılsa da seçim iptal olmamalıdır. Eğer gerçekten nass zikredilseydi ümmet Hz. Ebû Bekir'i azledemezdi ancak Hz. Ebû Bekir kendini azledebilirdi. Ayrıca eğer nass olsaydı ve Hz. Ali bunu Hz. Ebû Bekir'in imâmetinden önce söyleseydi bütün ümmet ona değil Hz. Ali'ye biat ederdi.

Basrî'ye göre eğer imâmete dair açık bir nas olsaydı ve Hz. Ali ümitsizliğe kapılıp bu nassı açıkça zikretmekten alıkonulsaydı İslam düşmanlarının da şunu söylemeye hakları olurdu: Aslında Arapların kalamı, Kur'an'ın kalamından daha fasihtir. Lakin Arapların kalamı Kur'an'dan daha fasih olmasına rağmen Araplar Kur'an ile münazaraya girmediler. Zira Araplar Hz. Peygamber'in ve sahabilerin "Arapların kalamı ayrı Kur'an kalamı apayrı şeydir." fikrinde ısrarcı olduklarını gördüler. Halbuki her ikisi de eşit ve denktir. Araplar Hz. Peygamber'in ve sahabilerin bu iddiadan vazgeçmelerine dair ümitlerini kestiler. Arapların kalamı daha güçlü olmasına rağmen Kur'an ile münazaraya girmemelerinin sebebi

³²⁶ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 155.

Peygamber ve sahabilerin Kur'an'ın daha fasih olduğuna dair aşırı ısrarcı olmaları ve buna körü körüne inanmalarıydı.³²⁷

Şiîlerin ikinci iddiası, Hz. Ali'nin insanlara açıkça nassı zikretmemesinin sebebi Hz. Ali'nin çekinip korkmasıdır. Basrî bu iddianın da batıl bir iddia olduğunu söylemekte ve akli çıkarımlar yaparak Şiîlere cevap vermektedir. Ona göre Hz. Ali korkmuşsa ya Hz. Ebû Bekir'den ya da diğer insanlardan korkmuştur. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den korkmasına gelince bu absürt bir iddiadır. Çünkü bir şeyden korkmak demek bir kişiden korkmak ile olmaz ancak birçok insandan yani gruptan/topluluktan korkulur. Ayrıca nass ile delil getiren kişi nassı zikrettiğinde ümmet ondan yana taraf olacaksa birkaç kişiden korkulmaz. İkinci ihtimale göre ise yani Hz. Ali'nin bütün insanlardan korktuğu için nassı zikretmediği söylenirse bunun da mantıksal bir açıklaması bulunmamaktadır. Çünkü imâmet bütün insanları ilgilendiren bir şey değildir, yani bütün insanlar birer imam adayı değildir. Sadece imâmet şartlarına haiz olan kişiler imam adayı olabilirler. Dolayısı ile imâmet bütün insanları ilgilendirmediği için bütün insanların Hz. Ali'yi korkutmalarının bir sebebi de olamaz. Ancak bütün insanların imâmetten yana çıkarı olsaydı o vakit bunlar, Hz. Ali'yi korkutmaya çalışabilirlerdi. Bu da asılsız bir iddiadan başka bir şey değildir.³²⁸

Şiîlerin üçüncü iddiasına göre sahabilerin hepsi Hz. Ebû Bekir'e karşı güçlü bir muhabbet ve yoğun bir sevgi beslediklerinden dolayı Hz. Ali çekimser davrandı, korktu ve nassı zikretmedi. Basrî bu iddiaya karşı Hz. Ebû Bekir'in hiçbir sahabeye yönelik mal dağıtarak töhmet altına aldığı, silah gücünü kullanarak onları korkuttuğu veya güçlü bir aşireti/kabilesi olduğundan dolayı insanların kendisinden korktuğuna dair bir delil bulunmadığını söylemektedir. Sırf Müslüman, muttaki, abîd ve Hz. Peygamber'in yakın arkadaşı olduğundan dolayı sahabiler Hz. Ebû Bekir'i sevmiş ve muhabbet göstermişlerdir. Eğer ortada bir nass bulunsaydı

³²⁷ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 155.

³²⁸ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 155.

sahabilerin Hz. Ebû Bekir'den korkmaları, Hz. Ali'ye karşı cephe almaları ve Hz. Ali'nin de takiyye³²⁹ yapması düşünülemezdi.³³⁰

Şiîlerin dördüncü iddiasına göre Hz. Ali yapılan savaşlarda daha önceden müşrik olup sonradan Müslüman olan kişilerin evlatlarını, akrabalarını ve aşiret üyelerini öldürdüğünden dolayı Hz. Ali bu insanlardan korkup açıkça nassı zikretmedi. Şiîlerin bu iddialarını Basrî tarihi argümanları referans kullanarak cevaplamaktadır. Ona göre eğer Müslüman olan kişilerin evlatları, akrabaları ve aşiret üyeleri öldürüldüğü için ümmet Hz. Ali'ye buğz ediyorsa o vakit ümmetin en çok Hz. Peygamber'e buğz etmesi gerekirdi. Çünkü Hz. Ali, Hz. Peygamber'den dolayı onların çocuklarını ve akrabalarını öldürdü. Ayrıca bunu sadece Hz. Ali değil diğer ensar ve muhacir de yapmıştır. Nitekim Ebû Ubeyde babasını öldürdü.³³¹ Hz. Ömer, Bedir günü dayısı Âs b. Hişâm ve Hâris b. Hişâm'ı öldürmek istedi.³³² Hz. Peygamber Bedir esirlerine ne yapılması hususunda sahabilerle istişare yaptığında Hz. Ömer hepsinin öldürülmesi gerektiğini ifade etti.³³³ Nitekim Hz. Ömer, Ebû Süfyân'a yönelik "Bir karıncanın sizinle savaştığını görsem ona destek çıkar sizinle savaşırım." demektedir.³³⁴ İnsanlar, Hâlid b. Velîd'i Hz. Ömer'in en büyük düşmanı olarak kabul etmekteydiler.³³⁵ Ayrıca Hz. Ömer Müslüman olduktan sonra kendi kabilesi olan Benî Mahzûm kabilesine karşı çok sert ve nefret doluydu.³³⁶

Basrî'ye göre Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hiçbir akrabasını öldürmedi ki bu halifelerden çekinsin ve nassı zikretmekten korksun. Aksine Hz. Ali, Ebû Süfyân'ın akrabalarını ve Abdüşşems oğullarından Said b. As'ın kardeşini öldürmüştü.³³⁷ Sakîfetü Benî Sâide'de seçim günü insanlar toplandıklarında Ebû

³²⁹ Kişinin canına veya malına yönelik herhangi bir tehlike karşısında inancını gizleyerek gerektiğinde aksini söylemesi anlamında kullanılan terimdir. Bkz. Mustafa Öz, "Takiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

³³⁰ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 156.

³³¹ Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 18/91 (No. 17893); Hâkim, *el-Mustedrek âle's-Şaḥihayn*, 3/296 (No. 5152); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Taberânî*, 1/154 (No. 360).

³³² Kâdî 'Abdulcebbar, *Teşbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, 2/584.

³³³ Kâdî 'Abdulcebbar, *Teşbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, 2/584.

³³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/396; İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Âḥbâru'l-Hulefâ*, 1/322.

³³⁵ İbni Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/135.

³³⁶ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 156.

³³⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/252; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/317.

Süfyân, Hz. Ebû Bekir'i kast ederek; "Ey Abdülmenaf oğulları! Teym kabilesinden birinin sizi yönetmesine razı mısınız? Vallahi ben Ali'yi destekleyip Ebû Bekir'e karşı Ebû Fasıl vadisini piyade ve süvari atlılar ile doldurdum." dedi.³³⁸ Said b. As da benzer ifadeler zikretti. Ancak o gün Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer gibi nice sahabiler Hz. Ebû Bekir'e biat ettiler. Böylece Hz. Ali'nin akrabalarını öldürmediği kişiler Hz. Ebû Bekir'e biat ederken Hz. Ali'nin akrabalarını öldürdüğü Ebû Süfyân ve Said b. As gibi kimseler ise onun imam olmasını istemişti. ³³⁹ Basrî, Şiîlerin iddialarının tam tersi olduğu yönündeki rivayetleri aktararak bu iddiaların da asılsız olduğunu ispatlamıştır.

Ayrıca Basrî, Hz. Ali halife olduğunda içerisinde ensar ve muhacirin önde gelenlerinden birçok kişinin de olduğu yaklaşık yüz binden daha fazla insanın ona biat ettiklerini aktarmaktadır. Ancak Muaviye taraftarları içerisinde ise ensar ve muhacirden sadece birkaç kişi bulunmaktaydı.³⁴⁰ Her iki gruptan da uzak duranlar yani i'tizâl edenler ehl-i kible ile savaşılmayacağı kanaatindeydiler. Öyle ki Sa'd b. Ebû Vakkas ve İbn Ömer i'tizâl edenlerdendi.³⁴¹ Ancak Basrî, i'tizâl eden kimi sahabilerin fikren Hz. Ali'nin yanında olduklarını sadece fiilen yanında bulunmadıklarını iddia etmektedir.³⁴²

Hz. Ali'nin taraftarları Hz. Osman'ın intikamını alma hususunda Muaviye ile aynı görüşteydiler. Eğer Hz. Ali taraftarları, kin ve nefretlerine kapılıp Hz. Peygamber'in emirlerine karşı çıksalardı Muaviye saflarında yer almaları gerekirdi. Ancak onlar Hz. Ali ile birlikte hareket ettiler. Ayrıca Şiîlerin iddialarına göre Hz. Ali, muhacirlerin akrabalarını öldürdüğü için muhacirler kendisinden nefret etmekteydiler. Ancak Hz. Ali, ensarın akrabalarından kimseyi öldürmüş değildi.

³³⁸ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şılatu Târîh et-Taberî*, 3/209; Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, 4/269; Ebû'l-Fa'zl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Ḥamdî ed-Demirdâş (b.y.: y.y., 1425/2004), 55.

³³⁹ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 156.

³⁴⁰ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şılatu Târîh et-Taberî*, 4/430.

³⁴¹ İ'tizâl eden sahabiler ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Halid Kebir 'Îlâl, *es-Sahâbetü'l-Mu'tezilüne li'l-Fitnetil-Kubrâ* (Cezayir: Dâru'l Belâğ, 2003).

³⁴² Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 156-157.

Basrî'ye göre nasıl ki Hz. Ali'nin yanında Zübeyr b. Avvâm, Selman-ı Fârisî ve Mikdad b. Amr bulunuyorduyorsa ensarın da Hz. Ali'nin yanında olması gerekirdi.³⁴³

Ümeyye oğullarının lideri Ebû Süfyan, Haşim oğullarının önderi Abbas, Zübeyr, Ammar, Miktâd gibi sahabiler Hz. Ali ile birlikte iken O'nun korkup çekindiğini bundan dolayı açıkça belli olan nassı zikretmediğini söylemek doğru değildir. Ayrıca Hz. Ali çok cesur ve kahraman bir insandı. Yüce Allah ensar ile İslam dinini aziz kılmış iken onların Hz. Peygamber'in nassı ile Hz. Ebû Bekir'e karşı ihticac etmemesi düşünülemez.³⁴⁴

Şiîlerin beşinci iddiasına göre toplumda irtidat/riddet³⁴⁵ olayları yaşanırken ve münafıklar tarafından nifak çıkarılmaya çalışılıyorken Hz. Ali fitneden ve ittifakın bozulmasından korktu. Bundan dolayı imâmete dair açıkça nassı zikretmekten geri durdu.

Ebû'l Hüseyin el-Basrî Şiîlerin bu iddiasına cevap verirken öncelikle Hz. Ebû Bekir'in Sakîfetü Benî Sâide gününde ensara yönelik yaptığı konuşmaları hatırlatmaktadır. Nasıl ki Hz. Ebû Bekir imâmetin Kureys'ten olması gerektiğine dair nass getirdiğinde³⁴⁶ bütün ensar bu nassa itaat edip imâmet davasından vazgeçtilerse Hz. Ali de kendisinin imam olduğuna dair eğer varsa bir nass onu zikretseydi insanlar bu nassa da itaat ederlerdi. Ensar Hz. Ebû Bekir'in sözlerinden dolayı imâmet hakkından vazgeçince onlar hakkında "Ensar tevazu göstererek hilâfeti itaate değiştirdi." denilmektedir. Yani onlar ümmete baş olmayı ümmet olmaya değiştirdiler.³⁴⁷

Ayrıca nasıl ki Hz. Ebû Bekir nassı zikrettiğinde fitne ve kargaşa oluşmadıysa, ümmet irtidat olaylarına karışmadıysa Hz. Ali'nin de fitne, kargaşa ve irtidat korkusuyla nassı zikretmemesi doğru değildir. Hz. Ali sahabilere yönelik

³⁴³ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 157.

³⁴⁴ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 157.

³⁴⁵ İrtidat: Bir Müslümanın İslâm'dan çıkması anlamında kullanılan kavramdır.

Riddet: Hz. Peygamber'in vefatından sonra gruplar halinde dinden dönme olayları. Bkz. Mustafa Fayda, "Ridde (Ridde Olayları)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

³⁴⁶ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/318 (No. 12307); Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 6/81 (No. 5363).

³⁴⁷ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 157.

“Sizler fazilet sahibi erdemli Müslümanlarsınız. Hz. Peygamber’in emrine muhalefet etmeyerek, bana sırt çevirmeyerek ve bana dair nassı ret etmeyerek daha erdemli davranabilirsiniz.” şeklinde bir konuşma gerçekleştirebilirdi. Nitekim Hz. Ali yukarıdaki benzer ifadeleri söyleyerek nassı zikretseydi Hz. Ebû Bekir döneminde olduğu gibi herhangi bir fitne çıkmayacak, Müslümanlar arasındaki söz birliği bozulmayacak, riddet olayları yaşanmayacak ve herkes Hz. Ali’ye de biat edecekti.³⁴⁸

Şiîlerin kimi rivayetlerine göre Hz. Ali ve onun yanındakiler hiçbir zaman Hz. Ebû Bekir’e biat etmediler. Kimi rivayetlerde ise Hz. Ali korktuğu için takiyye yaparak Hz. Ebû Bekir’e biat etti. Basrî bu rivayete şöyle cevap vermektedir. Nasıl ki ensar Sakîfetü Benî Sâide’de toplanıp Sad b. Ubade’yi halife seçecekleri vakit Hz. Ebû Bekir duruma el koyup ve muhacirlerin imâmeti yüklenmesine sebebiyet verdiğinden ötürü Sad b. Ubade, Hz. Ebû Bekir ile iki yıl boyunca hiç görüşmediyse ki bunu yaparken de korkusuzca yapıp ve takiyye yapmayarak gerçekleştirdiği gibi Hz. Ali’nin de korkmasına ve takiyye yapmasına gerek yoktur.³⁴⁹ Basrî, bu şekilde Şiîlerin takiyye ve i’tizal iddialarının boş ve geçersiz bir iddia olduğunu ortaya koymaktadır.

Seçimin geçerli olduğuna dair bir diğer delil de şudur: Eğer Hz. Peygamber döneminde Hz. Peygamber’in nass yaptığına dair rivayetler çürütülürse seçim geçerli olur. Hz. Peygamber döneminde eğer nass yapılmış olsaydı bu nass ya adâlet ve zabt sahibi kişiler yani yaptıkları nakillerin sahih olduğu kişiler yanında ya da âdil olmayan yani yaptıkları nakiller delil olarak kabul edilmeyen kişiler yanında yapılmıştır. Eğer âdil olmayan kişilerin yanında nass yapılmış ise bu konuda şüphe oluşacağından ve bizler hakiki manada kime nass yapıldığını bilemeyeceğimizden sorumluluk bizlerden düşer. Ancak yaptıkları nakillerin kabul edildiği, adâlet ve zapt sahibi mütevatir kişilerin yanında nass yapılmış ise bunu gizlemek imkansızdır. Mesela bir halife kendi askerlerini ve halkı toplayıp oğlunu kendinden sonrası için imam olarak tayin ederse bu bilgi herkesçe malum olur. Nitekim Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’e, Muaviye’nin Yezid’e dair nass yapması

³⁴⁸ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 157.

³⁴⁹ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 158.

hakkında hiç kimsede bir şek ve şüphe meydana gelmemiştir. Mütevatirlik seviyesindeki bir bilgiyi gizleyebilmek mümkün olsaydı o zaman geçmişe dair tüm bilgilerimizde şüphe oluşurdu. Nitekim insanlar korktuklarından dolayı mütevatir haber içeren bilgilere bir ziyadelik ya da eksiklik yaparak aktarmaları mümkün değildir. Böyle bir şey mümkün ise o vakit bütün dinî ve dinî olmayan bilgiler hakkında şüphe duymak gerekir.³⁵⁰

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin nassın geçersiz olduğuna dair Şîa'ya yönelik altı adet delilden bahsetmektedir. Bu delillerin ekseriyeti tarihi rivayetlerden müteşekkildir.

Basrî'ye göre nassın geçersiz olduğuna dair birinci rivayet şudur: İbni Abbas'tan rivayetle O, Emîrü'l Mü'minîn Hz. Ali'ye dedi ki *“Bizim için Hz. Resulullah'ın yanına gir ve biz bu işi (yönetimi) ona soralım. Eğer imâmet bizde ise onu açıklasın. Eğer bizde değilse insanlara bizi gözetip bizleri korusunlar diye tavsiyelerde bulunsun.”* Basrî bu rivayet ile eğer imâmete dair açıkça bir nass bulunsaydı Hz. Abbas ile Hz. Ali arasında böyle bir konuşma gerçekleşmezdi demektedir.³⁵¹

Basrî'nin ikinci delili; yukarıdaki hadisin devamında Hz. Ali'nin amcası Hz. Abbas'a verdiği cevaptır: Hz. Ali; *“Biz bunu Allah'ın Elçisi'ne sorunca O da bunu bize vermeyecek olursa artık bir daha asla bunu bize vermezler. Bundan dolayı ona böyle bir şeyi asla sormam”* demesidir. Yani imâmet hususunda açıkça bir nass mevrit olmamıştır. Hz. Ali hakkında nass olsaydı Hz. Ali böyle bir ifade dile getirmezdi.³⁵²

Basrî'nin üçüncü delili, Hz. Peygamber'in vefatını müteakip Hz. Abbas ile Hz. Ali arasında geçen konuşmanın bir bölümünde Hz. Abbas Hz. Ali'ye *“Uzat elini sana biat edeyim. İnsanlar bu Resulullah'ın amcasıdır ve amcasının oğluna biat etti diyecek. Böylece insanlardan hiç kime sana muhalefet etmeyecektir.”* demesidir. Basrî bunun akabinde insanların Hz. Peygamber'in sözüne güvenmemelerindense Hz. Abbas'ın sözüne güvenmemelerinin daha evla olduğunu

³⁵⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 158.

³⁵¹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 158.

³⁵² Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 158.

açıklamıştır. Ayrıca Basrî bu rivayet ile nassın olduğunu iddia edenlere aslında nassın olmadığını bir kez daha dile getirmiştir.³⁵³

Basrî'nin dördüncü delili, Hz. Peygamber'in hasta yatağında iken Usume ordusu ile ilgili sözlerinin bir nassın olmadığını ifade etmesidir.³⁵⁴ Hz. Peygamber vefatından önce Usume b. Zeyd komutasında bir ordu hazırlamış ve Suriye bölgesine yönlendirmişti. Ancak Hz. Peygamber'in hastalığı şiddetlenince ordu bir türlü sefere çıkamamış ve Hz. Ebû Bekir halife olarak seçildikten sonra sefere çıkabilmişti.³⁵⁵

Basrî eğer Hz. Peygamber kendisinden sonra Hz. Ali'ye nassta bulunmuş olsaydı orduyu komuta etmesi için onu vazifelendirirdi. Ancak Hz. Peygamber bir nassta bulunmamıştır. Nitekim nassı delil olarak getirenlere cevaben Basrî, Usume b. Zeyd'in komutanlık yapmasını nassın olmadığına yorumlamaktadır.

Basrî'nin beşinci delili, Hz. Peygamber'in hastalığının şiddetlendiği zaman zarfında cemaatle namaz kıldırması için Hz. Ebû Bekir'i yerine bırakmasıdır. İlgili rivayete göre *“Hz. Bilal namaz için ezan okuduğunda Hz. Peygamber hastalığı hafıfladığında namaza gelirdi. Hastalığı şiddetlendiği vakit ise Ebû Bekir'e insanlara namaz kıldırın diye emreder ve “O benim yerimi görüyor” derdi.*³⁵⁶ Eğer Hz. Peygamber başkasına namaz kıldırma emretmiş olsaydı ve iddia ettikleri gibi Hz. Peygamber'in emrine muhalefet edilmiş olsaydı Hz. Peygamber bunu bilirdi. Yani Şiîlerin iddiasına göre namaz kıldırma emri Hz. Ali'ye yapılmıştı ancak Ebû Bekir öne geçti. Nitekim Hz. Peygamber'in evi ile cami arasında sadece bir perde vardı. Bu durum insanların zihninde bir karışıklık oluşturmaması diye Hz. Peygamber'in sert bir şekilde emrine muhalefet edenlere karşı çıkması gerekirdi.³⁵⁷

³⁵³ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 158.

³⁵⁴ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 158.

³⁵⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2/194-195; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2/229; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968), 4/67; Kâdî 'Abdulcebbar, *Teşbîtu Delâ'ili'n-Nubuvve*, 1/257.

³⁵⁶ Süyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdîs*, 32/7 (No.23665); İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/442; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Su'ayb el-Arnâvut (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985), 241; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 3/640.

³⁵⁷ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 159.

Ayrıca rivayet edilir ki Hz. Ali şehit olacağı vakit kalabalık bir kitle etrafında toplanmış ve ona bir imam atayıp atamayacağını sormuş. Hz. Ali, “Hayır, Hz. Peygamber sizi nasıl bıraktı ise bende sizi öyle bırakacağım. Eğer yüce Allah size bir hayır verirse en hayırlısı üzerinde sizleri birleştirecektir. Nasıl ki yüce Allah bizde bir hayır gördüğü ve en hayırlımız olan Ebû Bekir’i başa getirdiği gibi...”³⁵⁸ Yani Hz. Hasan imam olacak mı? diye sorulduğunda Hz. Ali nass yapmamış ve kararı insanlara bırakmıştır.³⁵⁹

Basrî’nin altıncı delili, zararları bertaraf etmek için imâmetin aklen vacip olduğuna dair delildir. Ona göre; akıllı insanların kendilerine gelebilecek olan zararı def etmeleri için çaba harcamaları gerekir. Bu zararı def etmek illa bir nassa bağlı değildir. Öyle ki düşmanın kendilerini kuşattığı bir grup insan için ancak yönetim işi birine havale edilirse birlik sağlanır ve yeniden muzaffer olunabilir. Akıllı insanlar bu şekilde hareket eder ve muhalifleri doğru yola yönlendirirler. Bu durum aynen Mu’ta Gazvesinde Hâlid b. Velîd komutasında gerçekleşmiştir. Nitekim Hz. Peygamber komutan olarak sırasıyla Zeyd b. Hârise, Ca’fer b. Ebû Tâlip, Abdullah b. Revahâ’yı atamış hepsinin şahadetinden sonra ordu Hâlid b. Velîd’i seçerek onun komutan olmasını istemiştir.³⁶⁰ Ebû Ali el-Cübbâî bu rivayete dayanarak şunları ifade etmektedir: “Sahabiler seçimin caiz olduğunu bildiklerinden Hâlid b. Velîd’i komutan olarak seçmişlerdir.”³⁶¹ Nitekim Hz. Peygamber’den rivayetle o dedi ki: “*إن وليتم أبا بكرٍ وجدتموه قويا في دين الله، ضعيفا في بدنه، وإن / وليتم عمر وجدتموه قويا في دين الله قويا في بدنه، وإن وليتم عليا وجدتموه هاديا مهديا يحملكم على المحجة البيضاء*

*Eğer Ebû Bekir’i seçerseniz yüce Allah’ın dini hususunda güçlü, bedeni ise zayıftır. Eğer Ömer’i seçerseniz hem Allah’ın dini hususunda güçlü hem de bedeni güçlüdür. Eğer Ali’yi seçerseniz hem kendisi doğru yoldadır hem de insanları doğru yola iletecektir.*³⁶²

³⁵⁸ Ahmed b. ‘Abdullâh Muhibbuddîn et-Taberî, *er-Riyâdu’n-Nağra fî Menâkıbi’l-‘Aşra* (b.y.: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.), 1/181; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 11/126.

³⁵⁹ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 159.

³⁶⁰ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi’l-Mulûk ve’l-‘Umem*, 3/319.

³⁶¹ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 159.

³⁶² Basrî’nin rivayet ettiği hadis, hadis kitaplarında bulunmamakta sadece bazı tarih kitaplarında bulunmaktadır. Hâfîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/315; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/419.

imâmeti caizdir” görüşünde olup imâmette efdaliyet şart değildir demektedir. Nitekim efdaliyetin şart olduğunu ileri sürenlere göre de ehlü'l-hal ve'l-akd kurulunun kanaatlerine göre en faziletli olan kimse onu seçerler. Ayrıca imam, bir şehre kadı veya emir atarken kendi kanaatine göre en faziletli olanı görevlendirir.³⁶⁴ Basrî bu sebeple imâmette efdaliyet şartı olmadığını, şart olsa bile efdal olan kişinin seçim ile yönetime geldiğini bir kez daha vurgulamaktadır.

Seçimin geçerli olmadığını iddia edenlerin üçüncü delili, “İnsanlar kendi imamlarını seçim ile belirledikleri vakit bu imamın zahiren mümin, batınen münafık olma ihtimali bulunduğundan imam nass ile belirlenir.” iddiasıdır. Basrî bu durumun yaşanabilir olmasında bir maslahat olduğunu görmektedir. Yani kötü bir olay iyi bir sonuç doğurabilir görüşündedir. Nitekim imam bir şehre emir atadığında o emir de zahiren mümin, batınen münafık olabilir. Bu durum ihtimaller dahilinde mümkündür. Ancak imamın da kötü bir olaya sebebiyet vermemesi için atadığı emir ve kadıları da bir nassa göre görevlendirmesi gerekirdi ki bu muhal olan bir şeydir. Ayrıca Basrî, şahitlerin yalan söylemesi caiz olsa bile aksi olmadıkça şهادetlerine itimat gösterileceğini belirterek insanların zahire göre amel etmesinde bir sakınca olmadığını ifade etmektedir.³⁶⁵ Ayrıca imamın azledilmesi konu başlığında Basrî imamın batınında olan isyan ve günahları zahirine dökmesinin ardından ümmetin kendisini azledip yeni bir imam atayabileceğini vurgulamaktadır.³⁶⁶

Seçimin geçerli olmadığını iddia edenlerin dördüncü delili şudur: “Seçim yapmak toplum içerisinde kargaşanın ve kaosun yaşanmasına sebebiyet verir. İmam vefat ettiğinde imamın bulunduğu şehirdeki ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu, imamın bulunmadığı şehirdeki ehlü'l-hal ve'l-akd kurulundan daha evla değildir. Bir şehrin ahalisi diğer bir şehrin ahalisinden üstün olmadığından imam vefat ettiğinde her iki şehir de farklı birini imam seçebilir.” Basrî yapılan bu iddialara katılmadığını ifade ederek imamın bulunduğu şehirdeki ehlü'l-hal ve'l-akd kurulunun imamın bulunmadığı şehirdeki ehlü'l-hal ve'l-akd kurulundan daha evla

³⁶⁴ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 158-159.

³⁶⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 160.

³⁶⁶ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 150.

olduğunu söylemektedir. Nasıl ki sultanın veliahtları payitahtta toplanıyorsa imamın kendisinden sonraki vekilleri de imamın yanı başında bulunmaktadırlar. İmamın vefat ettiğini ilk olarak kendine en yakın olan kişiler bileceğinden dolayı bu kişilerin hemen yeni bir imam seçmesi elzem bir haldir. Basrî devamında Şiîlerin iddialarının ikinci kısmını ise şu manada cevaplamaktadır: Bir ülkede imamı seçebilecek bir grup varsa yani ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu bir araya gelmeli, istişare etmeli, birlik olmalı ve reislik peşine düşmemeleri gerekir. Eğer ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu bir araya gelip istişare etmeden bir imam seçerlerse kendi heva ve heveslerine tabi olmuşlardır. İki farklı şehirde iki farklı ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu iki farklı imama biat ederse ve her ikisi de imâmete uygun ise ilk kime biat edilmiş ise o imam olur. Basrî durumun anlaşılabilir olması için fikhî bir örnek vermektedir. Buna göre genç bir bayanın velisi (abisi) onu denk gördüğü biri ile nikahlarsa aynı zaman diliminde diğer velisi (abisi) de başka bir denk adam ile nikahlarsa ilk nikah geçerli olur demektedir.³⁶⁷

Basrî, Mu'tezilî ulemeden Ebû Haşim el-Cübbâî'nin bu konudaki fikirlerini ayrıca belirterek diğer Mu'tezilî ulemeden farklı düşündüğünü vurgulamak istemiştir. Nitekim Ebû Haşim el-Cübbâî'ye göre “Eğer iki imama birden biat edilirse her iki biat de geçersizdir. Çünkü biri diğerinden daha evla değildir.”³⁶⁸ Ayrıca Basrî; iki kişinin de imâmet hususunda eşit ve denk olmaları durumunda kimi kişilere göre bu durumda kura çekebileceğini, kimi kişilere göre aslah olanın seçilebileceğini, kimi kişilere göre de eğer her iki aday da eşit ve denk ise akdi yapanların özgür şekilde birine biat edebileceklerini aktarmıştır.³⁶⁹

Seçimin geçerli olmadığını iddia edenlerin beşinci delili şudur: “Ehlü'l-hal ve'l-akd kurulundaki kişiler imam olmaya denk değillerse kendilerinde olmayan bir özelliği başkasına nasıl verebilirler ki?” Basrî bu eleştiriye de fikhî bir kaideyi örnek göstererek cevap vermektedir. Ona göre bir bayanın velisi onun mahrem yerlerine dokunamaz ancak evlendirdiği kişi için böyle bir sınırlandırma yoktur.

³⁶⁷ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 160.

³⁶⁸ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 160.

³⁶⁹ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 160.

Basrî, imâmeti de buna benzetmekte ve imam olmaya haiz olmayan kişilerin imam seçebilmelerinin caiz olduğunu ifade etmektedir.³⁷⁰

Seçimin geçerli olmadığını iddia edenlerin altıncı delili şudur: “İmamın seçim ile belirlenmesi kaosa ve fitneye sebebiyet verir. Çünkü ümmetin fertleri gruplara ayrılmış ve herkes farklı farklı mezheplere mensuptur. Mu’tezilî olan Mu’tezilî birinin imam olmasını ister. Zeydîler, Cebrîler, İmamîler ve diğer mezhep mensupları da kendilerinden birinin imam olmasını ister ve başkasının imâmetini kabul etmeyebilir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi ancak kargaşa doğurur.”

Basrî yapılan bu eleştirinin muteber olmadığını ifade etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber’in vefat etmesinden Hz. Osman dönemine kadar ümmet ihtilaf halinde değildi ve bu seçimin yapılmasına bir halel getirmedi. Nitekim imam vefat ettiği vakit imamın taraftarlarının diğer muhalif kişiler üzerinde baskın oldukları bilinen bir şeydir. İmamın en yakınında bulunan taraftarları yeni bir imam seçtiklerinde kimse kendilerine itiraz etmemiştir. Eğer seçilen yeni imama muhalif sesler yükselirse imamın taraftarları muhalifler ile savaşır ve biat etmeleri sağlanır. Basrî bu açıklamalarıyla farklı mezhepler olsa bile bu seçimin yapılmasına engel olmadığını aklî çıkarımlar ile ispatlamaktadır.³⁷¹

Basrî, imamın kendi vefatından sonra ümmetin bölünmesinden endişe etmesi ve ümmetin kargaşa yaşayıp ihtilaflar neticesinde zarar görmesini öngörüyorsa nass yaparak kendinden sonrası için imâmet şartlarını haiz birini atamasının vacip olduğunu söylemektedir. Çünkü imam tayin edilmez ise daha büyük bir zarar ile karşı karşıya kalma durumu vardır.³⁷² Basrî seçim yerine tayinin meşru olduğu tek nokta olarak bu şartı zikretmektedir. Nitekim Ebû Ali el-Cübbâî de Hz. Ömer’in imâmeti hususunda Hz. Ebû Bekir’in onu tayin etmesinden dolayı değil ümmetin Hz. Ömer’e biat etmesinden dolayı onun halife olduğunu vurgulamıştır. Basrî’nin bu açıklamalarından Ebû Ali ile aynı görüşü paylaştığı anlaşılmaktadır.³⁷³

³⁷⁰ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 160-161.

³⁷¹ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 161.

³⁷² Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 161.

³⁷³ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 151.

Seçimin geçerli olmadığını iddia edenlerin yedinci delili, “Şu an bu asırda³⁷⁴ ümmetin başında bir imam yokken mezhepler bir imam seçmeye yeltense bu büyük bir ihtilafa ve kargaşaya sebebiyet verir.” iddiasıdır. Basrî, yüce Allah’ın insanlara hak yolu beyan ederek illetleriyle birlikte göstermesine rağmen mezheplerin ihtilaf etmesinin insanların heva ve heveslerine tabi olduklarının göstergesi olduğunu ifade eder. Ayrıca ona göre her mezhep kendi imamını seçtikten sonra hak mezhebin/ehli hakk’ın imamı iktidar olursa bu zaten arzu edilen bir şeydir. Ancak batıl mezheplerden birinin imamı iktidar olursa bu onun seçim ile gelmesini fasit kılmadığı görüşündedir.³⁷⁵

Basrî’nin bu açıklamalarını bir örnek üzerinden değerlendirmek konuyu daha somut hale getirecektir. Mesela bir imamın kendinden sonrası için nass yapıp bir kişiyi tayin ettiği ve tayin edilen kişinin de imamın vefatından sonra birtakım sebeplerden ötürü yetkilerinin gasp edildiği ve bu sebeple başka birinin imâmet makamına geldiği düşünülürse her ne kadar hali hazırdaki imam, tayin ile imam olan kişinin hakkını gasp ederek ya da darbe yaparak başa gelmiş olsa da aslında imam, tayin edilen ilk kişidir. Yani böyle bir durumda Basrî, hak imama yönelik gasp veya darbe neticesinde iktidarı ele alan imamın imâmetini kabul etmemektedir.

Aslında burada Basrî, İmamîler’e yönelik bir nevi Emevîler ve Abbasîler döneminde yönetimde olanların başka insanlar olduğunu ancak Şîîlerin savunusuna uygun biçimde hak imamın kendi imamları olduğunu söylemektedir. Yani Şîîlere göre Emevîler’in ve Abbasîler’in iktidarda olması hak imamın imâmetini yok etmiyorsa Basrî’ye göre bu durum seçim ile gelen kişinin imâmetini de yok saymamaktadır.

Seçimin geçerli olmadığını iddia edenlerin sekizinci delili şudur: “Nass yapıldığında ihtilaf ve kargaşanın yaşanması çok düşük bir olasılık ile muteberdir. Ancak imam, seçim ile belirlendiğinde ihtilaf ve kargaşanın yaşanması çok yüksek bir olasılıktır.” Basrî, Şîîlerin bu iddiasına şu anlamda cevap vermektedir: Size göre Hz. Peygamber’den beri nass inkıtaa uğramadan günümüze dek gelmiştir. Oysaki

³⁷⁴ Büveyhîler dönemi (932-1062).

³⁷⁵ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 161.

size göre Hz. Ali ve Hz. Hasan hariç imamların mucizeleri olmalarına rağmen hiçbir imama itaat edilmemiştir. Seçim ile imam olanlara gelince onlara yapılan itaat çok daha fazla olup ve halen de itaat edilmektedir. Ayrıca mezhepler arası ihtilaftan dolayı seçimin sıhhatine halel gelirse bu, nassın sıhhatine de halel getirir. Çünkü Cebrî olan bir adam, imama adâlet ile ilgili sorular sorduğunda o nassı te'vil edebilir, inkâr edebilir ya da mucizeleri de te'vil edip harikulade olaylara nispet edebilir. Böylece nassı te'vil etme ya da inkâr etme hususunda kendi heva ve heveslerine tabi olmuş olabilir.³⁷⁶

Mesele biraz daha detaylandırılacak olursa mesela namazın ve orucun farziyetine dair nass vardır ancak bazı insanlar yine de ibadetlerini yerine getirmemektedirler. Şi'ler nass olursa herkesin biat edeceğini söylemektedirler. Ancak Basrî nass olmasına rağmen kimsenin namaz kılmadığını, oruç tutmadığını vb. ibadetleri yerine getirmediğini ifade etmektedir.

2.3. Basrî'nin Ehlü'l-Hal ve'l-Akd/Seçici Kurul ile İlgili Görüşleri

Ebü'l Hüseyin el-Basrî ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu ile ilgili değerlendirmelerini nicelik ve nitelik bakımından ele almakta ve değerlendirmektedir.

2.3.1. Nicelik Açısından Ehlü'l-Hal ve'l-Akd

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu en az beş kişiden oluşmalıdır. Çünkü Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman'a biat eden ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu da beş kişiden oluşmaktaydı. Beş kişiden az olan biatler, eğer şer'î bir delil yoksa geçersizdir.

Basrî daha sonra Mu'tezilî ulemadan Ebû Ali el-Cübbâî'nin bu konudaki fikirlerine yer vermektedir. Ebû Ali'ye göre ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu en az beş kişiden oluşmalıdır. Ancak kurul içerisinde bulunan biri, ilk biati gerçekleştirdikten sonra diğerleri sükûti bir şekilde icma ederse biat geçerlidir.³⁷⁷ Yani bir kişinin biatiyle diğer kurul üyelerinin itiraz etmemesi durumunda biatin geçerli olduğunu

³⁷⁶ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 161-162.

³⁷⁷ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 162.

söylemektedir. Nitekim Kâdî Abdülcebbar da Ebû Ali ile aynı düşüncededir.³⁷⁸ Mezhep içi ufak bir farklılık olsa da Basrî bu farklılığı hoş karşılamaktadır.

2.3.2. Nitelik Açısından Ehlü'l-Hal ve'l-Akd

Ebû'l Hüseyin el-Basrî ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu üyelerinden birinin imam adayı olarak öne çıkmasını hoş görmemekte, evla olanın başkalarının aday göstermesiyle kişinin bu görevi yüklenmesi olduğunu belirtmektedir. Çünkü insan bazen kendi nefsine meyl edip kendinde olmayan bazı eksiklikleri görmeyerek yapamayacağı sorumlulukları üstlenmeyi isteyebilmektedir. Oysaki başkası onu imâmet görevi bakımından değerlendirdiğinde farklı neticeler elde edilebilir.³⁷⁹ Yani kişi kendi eksikliklerini fark edemeyebilir ama başkası bu hususta kendisini incelediğinde daha isabetli kararlar alabilmektedir.

Ebû'l Hüseyin el-Basrî ehlü'l-hal ve'l-akd kurulunun belli başlı bazı özellikleri olması gerektiğini ve bu özellikler ile donanmış olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre bu özellikler şunlardır:

Ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu ilim ehli olmalıdır. İlim ehli olmayan bir kurul imamın bilgisini ölçemez, verdiği fetvaları değerlendiremez, hangi hususta hata yaptığını fark edemez.³⁸⁰

Ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu dindar olmalı, güvenilir olmalı, heva ve heveslerine tabi olmamalıdır. Çünkü bu kurul ümmet adına biat gerçekleştireceğinden dolayı onların biatine güven duyulabilmesi ve imâmeti liyakat sahibi birine verebilmeleri için bu şart oldukça önemlidir.³⁸¹ Kendileri hakkında şüphe duyulan bir kurulun biatine hiç kimse güven duymamaktadır.

Ehlü'l-hal ve'l-akd kurulu ileri görüşlü, feraset ve basiret sahibi olmalıdır. İmamın siyasî politikalarını öngörebilmek, savaş stratejilerini değerlendirebilmek,

³⁷⁸ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* (Kahire: y.y., ts.), 23. Veysi Ünverdi, *Mu'tezile ve İmamet*, 282;

³⁷⁹ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 162.

³⁸⁰ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 162.

³⁸¹ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 162.

ulusal ve uluslararası siyasî yönelimlerini izleyebilmek gibi önemli şeyler için bu sıfat elzem bir sıfattır.³⁸²

Basrî ehlü'l-hal ve'l-akd kurulunun nitelikleri arasında imamın bilgisini ölçmek için ilim sıfatını, imamın politikalarını izleyebilmek için ileri görüşlü olma sıfatını zikretmiştir. Yani bu iki sıfat imam seçildikten sonra imamı denetleyebilmek için gereklidir.

2.4. Şîîlerin Sahâbeye Bakışı ve Basrî'nin Sahâbe Müdafaası

Ebü'l Hüseyin el-Basrî kendi döneminde yaşayan bazı insanların sahâbeyi tekfir ettiklerini, fasıklık ile suçladıklarını, kötü sıfatları sahâbeye izafe edip güzel sıfatları ise sahâbeye vermekten imtina ettiklerini aktarmaktadır. Ona göre insanlar, kendi heva ve heveslerine tabi olduklarında hak yoldan uzaklaşır ve hakikati görmezler. Çünkü heva ve heves akıl ile karıştığında kişiyi var olan bir şeyi ret etmeye, var olmayan bir şeyi kabul etmeye, uzak te'viller yapmaya ve açık te'villeri inkâr etmeye doğru sürükler. Bu durum ile birlikte heva ve heves Hakk'ın yanında olsa bile Hakkı bilmeye imkân yoktur. Basrî "Heva ve heves batıl ile birlikte olduğunda bu durum nasıl olur?" diye sormaktadır.³⁸³

Basrî bazı tekfirci Şîî taifelerin İslam'ın her şeyden üstün olduğu argümanına dayanarak sahâbeyi ağır sözler ile itham ettiklerini aktarmaktadır. Ensar ve muhacirin faziletine dair Hz. Peygamber'den rivayetler aktarıldığında bu rivayetlerden hoşlanmadıklarını belirtir. Onlara göre sahabiler dindar insanlar değildir. Çünkü imâmet Hz. Ali'nin hakkı olduğu halde imâmeti ona vermemişlerdir.³⁸⁴ Bu aşırı Şîî gruplara göre Hz. Peygamber'in ashabının kafır ya da fasık olduğunu söyleyen kişi dindardır.³⁸⁵ Basrî ğulat Şîîlerin bu gibi rivayetlerini zikrettikten sonra "Bizim içtihadımıza göre Hz. Peygamber, ehli beytini de ashabını da değer verme hususunda denk tutmaktadır. Biz mümkün oldukça onların aralarındaki fazileti kabul ederiz. Biz onların güçlü bir imana,

³⁸² Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 162.

³⁸³ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 163-164.

³⁸⁴ Muhammed Bâkır el-Meclisi, *Bihârü'l Envâr* (Beyrut: Daru İhyâi't Tûrâsi'l Arabî, 1983), 22/333.

³⁸⁵ Ebü Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât* (Kum: el-Mü'temerü'l-Alemî li elfiyet-i Şeyh Müfit, 1413), 104.

sağlam bir dine sahip olduklarına, düşmanı yenerek canlarını İslam’a hizmet etmek için verdiklerine inanıyoruz.” demiştir. Basrî İslam düşmanlarını sevindirecek, birliği bozacak ve inkârcılara malzeme olacak fanatik duygular ile bir kavmi desteklemek için çok uzak te’villerin yapılmasını yersiz görmekte, bu uğurda gösterilen çabanın ancak zarar verdiğini ifade etmektedir.³⁸⁶ Basrî özelde Şiîlere genelde ümmete hitaben sarf ettiği bu sözlerde “Biz” ifadesini kullanarak ortak bir çağrıda bulunmaktadır.

Basrî, akıl sahibi her insanın ideolojik mezhep mensuplarının kendi mezheplerini savunduklarını ve yapılan eleştirileri reddettiklerini bildiğini söylemektedir. Örneğin Şiîlerin seleflerine yönelik bir fazilet rivayet edildiğinde Şiîler bunun sıhhat derecesini araştırmadan alelacele kabul ederler. Ancak bir eleştiri veya bir kusur rivayet edildiğinde ise o kusur ret edilir, dinlenmez veya o rivayet en güzel şekilde te’vil edilir. Bu sadece Şiîler için değil Mu’tezilîler ve diğer mezhep müntesipleri içinde de geçerlidir.³⁸⁷

Basrî kendi mezhepleri için yapılan eleştirilere karşı savunma yapan mezhepçilerin Hz. Peygamber ve ashabı için yapılan eleştirilere ses çıkarmamalarını eleştirmektedir. Onları sahâbenin faziletine dair aktarılan rivayetleri bildikleri halde duymazdan gelmekle itham etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; “دعوا لي أصحابي: فالذي نفسي بيده لو أنفق أحدكم ملء أخذٍ ذهباً / ما بلغ مدّ أحدكم ولا نصيفه

yemin ederim ki sizden biri Uhud dağı kadar altın infak etse ashabımdan birinin verdiği yarım müdde ulaşamazdı.”³⁸⁸ Ayrıca yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette sahâbenin faziletine dair şöyle buyurmaktadır: “وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَلَا نَصَارَ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

³⁸⁶ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 164.

³⁸⁷ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 164.

³⁸⁸ İlgili hadis aynı versiyonda hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Ancak benzer birçok hadis mevcuttur. Bkz. Buḥârî, “Fedâilu’s Sahabe”, 5 (No. 3470); Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/319 (No. 13812); Süyûtî, *Câmi’u’l-Eḥâdis*, 12/476 (No. 12343); Muttakî el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl*, 13/224 (No. 36675).

ذَٰلِكَ الْقَوْرُ الْعَظِيمُ / Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdılar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.”³⁸⁹ “لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ” / Yurtlarından çıkarılan fakir muhacirler içindir. İşte kurtuluşa erecek olanlar onlardır.”³⁹⁰ “لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ فَغَلَبُوا عَلَىٰ مَنْ فِي الْأَرْضِ وَغَلَبُوا عَلَىٰ الْقَوْمِ” / O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur”³⁹¹ “كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَكَذَٰلِكَ” / Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız.”³⁹² “جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا” / İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık.”³⁹³

Basrî'nin sahâbenin faziletine dair zikrettiği ayetleri Şiî müfessirler zorlama te'villere giderek bu ayetlerin sahâbenin geneli hakkında olmadığını sadece belli başlı bir kısım sahâbe hakkında nazil olduğunu ileri sürmüşlerdir.³⁹⁴

Basrî, bu ayetlerin dışında Hz. Peygamber'den rivayetle sahâbenin faziletine dair birçok mütevatir hadisin bulunduğunu da aktarmaktadır. Bu ayetlerin ve hadislerin sahâbeyi yüce görmeyi, onları kötülemek hususunda aceleci olmamayı, sahâbeyi tekfir etme ve fasık olarak gösterme hususunda çabalamamayı gerektirdiğini ifade etmektedir.³⁹⁵

Basrî sahâbenin faziletini zikrederken sahâbe-i kiramın sadece Hz. Peygamber'in en yakınındaki kişiler olmadığını normal birer insan olsalar bile

³⁸⁹ et-Tevbe 9/100.

³⁹⁰ el-Haşr 59/8-9.

³⁹¹ el-Fetih 48/18.

³⁹² Âli İmrân 3/110.

³⁹³ el-Bakara 2/143.

³⁹⁴ Mehmet Zülfi Cennet, *Şiî Tefsir Geleneğinde Siyasi-İdeolojik Kur'an Okumaları*, ed. Abdullah Temizkan - Emrullah Ülgen (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2022), 122.

³⁹⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 164.

detaylı bir araştırma yapılmadan onların zem edilmesinin doğru olmadığını ifade eder. Çünkü onlar İslam'ın ilk günlerinden beri büyük fedakarlıklarda bulunarak, kendi nefislerini ve ailelerini ihmal ederek, İslam davası uğruna canla başla çalıştılar. Müslümanların en zor anlarında mallarını infak ettiler. Allah yolunda işkence gören köleleri satın alarak özgürleştirdiler. 13 yıl boyunca Mekke'de zorluklara ve işkencelere göğüs gerdiler. Kimileri bu hal üzere Mekke'de kaldı ve sabretti, kimileri de vatanlarını ve sevdiklerini terk ederek Habeşistan'a hicret ettiler. Daha sonra Hz. Peygamber ile birlikte Medine'ye hicret ederek 10 yıl boyunca müşriklere karşı ellerinde kılıç ile mızrakları göğüslerinde karşıladılar. Gerektiği yerde kendi akrabalarını ve yakınlarını öldürmeyi göze alarak cihat ile savaş meydanlarında kahramanca mücadele ettiler.³⁹⁶

Basrî sahâbenin faziletine dair ayet, hadis ve tarihi rivayetlerin bir kısmını aktardıktan sonra sahâbîlerin bu denli erdemli, fedakâr, cömert bir toplum olmalarına rağmen ideolojik mezhep mensuplarının sahâbeyi zem edici ithamlarını varlığını eleştirmektedir. Basrî sahâbe hakkında su-î zan değil hüsn-i zan beslenmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁹⁷

Şiîlerin sahabiler içerisinde en çok Hz. Ömer hakkında iftiraya varan iddiaları olduğu düşünülünce Basrî'nin atılan bu iftiraların kritiğini yaparak eleştirmesi dikkat çekmektedir. Şiîler Hz. Ömer'in bizatihi kendisinden nefret etmek ile birlikte onun Hz. Fatıma'nın evinin kapısını yaktığını³⁹⁸, Muhsin'e gebe iken Hz. Fatıma'yı tekmelediğini ve Muhsin'i düşürdüğünü³⁹⁹ iddia etmektedirler. Basrî Şiîlerin bu asılsız iddialarını paylaştıktan sonra bu rivayetlerin şaz rivayetler olduğunu söylemektedir. Çünkü o, Hz. Ömer'in faziletine dair bazı şeyleri zikretmekte ve bu faziletli ve erdemli insanın böyle kötü filleri yapamayacağını belirtmektedir. Basrî Hz. Ömer'in dinine olan bağlılığından, dünyaya karşı züht içinde olmasından, uhrevi meselelerde çetin davranmasından, dinî konularda derin tahkikler gerçekleştirmesinden ve İslam'ı dünyanın birçok yerine yaymasından bahsetmektedir. Bütün bunlar öteden beri bilinen şeyler iken Hz. Ömer'in, Hz.

³⁹⁶ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 165.

³⁹⁷ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 164.

³⁹⁸ Süleym b. Kays el-Hilâli, *Kitâbu Süleym b. Kays*, thk. Muhammed Bakır el-Ensâri (Kum: Matba'atü'l Hâdi, 1920), 148-149.

³⁹⁹ el-Meclisî, *Bihârü'l Envâr*, 170.

Fatıma'nın evini yakması gibi iddiaların tutarsız olduğunu aktarmaktadır. Eğer bu iddialar doğru olmuş olsaydı Hz. Ömer'in yaptığı söylenen bu şeylere karşı sahabiler mutlaka bir ses çıkarırlardı. Zira bizler sahabilerin Hz. Peygamber'in ehl-i beytine karşı çok hassas davrandıklarını bilmekteyiz.⁴⁰⁰

Ayrıca Basrî iddiaların doğru olma varsayımına karşı sahabilerin “Nasıl olur da onlar Resulullah ile yıllarca birlikte olup onun ailesine böyle davranılmasına göz yummuşlardır? Onlar nasıl bu fiillere karşı bir başkaldırı hareketinde bulunmazlar? Bizler bunu nasıl caiz görebiliriz?” diye soru sorarak böyle bir şeyin mümkün olmadığını düşündürmek istemiştir. Nitekim yüce Allah Sahabileri şu şekilde vasfederken böyle bir şeyin olmuş olabileceğini düşünmek doğru değildir: “كُنْتُمْ خَيْرَ

أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ / Siz insanlar içerisinde çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. Onlar marufu emreder kötülükten nehy ederlerdi.”⁴⁰¹ Basrî'nin ifadesiyle şayet yapılan bu çirkin eylemlere sahabiler şiddetle karşı çıkmamış olsalardı o vakit insanlar içerisinde çıkarılmış en kötü ümmet olurlardı. İyiliği emretmez, kötülükten sakındırmazlardı.⁴⁰²

Ebü'l Hüseyin el-Basrî yalan rivayetleri yürüttüğü akli çıkarımlar ile ret etmektedir. Basrî muhaliflerin yani Şîîlerin apaçık rivayetler dururken şaz rivayetlere tutunduğunu iddia etmektedir. Ona göre şayet bu rivayetler doğru olsaydı Zeydîler bu tarz rivayetleri terk etmezlerdi. Zeyd b. Ali'den rivayet edilir ki kendisine şöyle soru sorulmuştu: “Fatıma'ya kötü muamele yapıldığına dair sana bir bilgi geldi mi?” Zeyd b. Ali dedi ki: “Fatıma kavminin en aziz olanlarından idi. Fatma çok güçlü bir dayanağa (Haşim oğullarına) dayanıyordu. Muhsin'e gelince Fatıma onu Resulallah hayatta iken doğurdu. Muhsin doğduğunda Resulallah kızının yanına geldi ve “Oğlumu bana verin” dedi. Sonra onu kucağına aldı ve

⁴⁰⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 168.

⁴⁰¹ Âli İmrân 3/110.

⁴⁰² Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 168.

Ali'ye sordu: "İsmi ne kodunuz." Ali, "Harp" dedi. Resulullah, "Onu Muhsin olarak isimlendirin." ⁴⁰³ dedi." ⁴⁰⁴

Basrî Şîilerin Hz. Ali'nin Harp ismini vermek istediği çocuğun Muhsin olduğunu rivayet etmektedir. Ancak diğer kaynaklara göre Harp ismi önce Hasan sonra Hüseyin sonrasında ise Muhsin'e verilmek istenmişti. Hz. Peygamber buna karşı çıktı ve Harp ismi yerine Hasan, Hüseyin ve Muhsin isimlerini verdi.⁴⁰⁵ Şîilerin iddiasına göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fatıma Muhsin'e gebe iken Hz. Ömer kendisini tekmelemiş ve Muhsin anne karnında vefat etmiştir. Verilen rivayetlerin kritiği yapıldığında Muhsin diye bir çocuğun olduğu ancak bu çocuğun henüz Hz. Peygamber hayatta iken dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan rivayetin tahriri yapıldığında rivayetin zayıf olma olasılığı yüksektir. Çünkü Muhsin dünyaya geldikten sonra çocuk yaşta iken vefat etmiştir.⁴⁰⁶

2.5. el- Basrî'nin "Birinci İmam'ın Kim Olduğu" Hakkındaki Değerlendirmeleri

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Sakîfetü Benî Sâide'de toplanan ensar ve muhacir kendi aralarında istişare edip Hz. Ebû Bekir'i imam olarak kabul etmişlerdir. Ancak tarih boyunca mezhepler bu hususta farklı düşünmüş ve özellikle bazı Şîiler Hz. Ali'ye nass yapıldığı iddiasıyla birinci halife olarak Hz. Ali'yi kabul etmişlerdir. İlk halifenin kim olduğu hususunda tartışmalar yapılmış kimileri Hz. Ebû Bekir, kimileri Hz. Ali, kimileri de Hz. Abbas'ın ilk halife olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/159 (No. 768); Hâkim, *el-Mustedrek âle's-Saîihayn*, 3/180 (No. 4773); Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 12/282 (No. 12049); Süyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdis*, 32/57 (No. 34703).

⁴⁰⁴ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 169.

⁴⁰⁵ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/159 (No.768); Hâkim, *el-Mustedrek âle's-Saîihayn*, 3/180 (No. 4773); Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 12/282 (No. 12049); Süyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdis*, 32/57 (No. 34703).

⁴⁰⁶ Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, 6/475.

⁴⁰⁷ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 163.

2.5.1. Hz. Ebû Bekir'e Dair Değerlendirmeleri

Basrî, birinci imamın kim olduğunu değerlendirirken Hz. Ebû Bekir'in neden imam olduğuna dair delillere yer vererek onun imâmetini geçersiz sayanların delillerine de karşı koymaktadır.

2.5.1.1. Hz. Ebû Bekir'in İmam olduğuna Dair Deliller

Ebü'l Hüseyin el-Basrî birinci imam olarak Hz. Ebû Bekir'i kabul etmekte ve efdal sahabiler içerisinde en efdal olanın Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemektedir. Bu hususta Basrî Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin meşruiyetine dair onun faziletine genişçe yer vermekte ve ilk imamın o olduğu hususunda bazı delilleri zikredip onun imâmeti hakkındaki karşı iddialara ise cevaplar vermektedir.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre Hz. Ebû Bekir; ilk Müslüman olan ve İslam'a ilk davet edenlerden biridir.⁴⁰⁸ Onun sayesinde birçok insan Müslüman olmuştur.⁴⁰⁹ İşkence gören bazı Müslüman köleleri satın alarak azat etmiştir.⁴¹⁰ Mekke'nin ileri gelenlerinden biri olup zengin biri iken Medine'ye hicret edinceye dek yaşam standartları açısından kötü bir hayat yaşamıştır.⁴¹¹ Hz. Ebû Bekir, İslam Tarihinde ilk mescit inşa eden kişidir.⁴¹² Hz. Ebû Bekir, Mekke'de Hz. Peygamber ile birlikte gördüğü eziyetlerin büyüklüğünden dolayı Medine'ye hicret için izin istediğinde Hz. Peygamber'in kendisine “أَمْهَلْ لَعَلَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَجْعَلَ لَكَ صَاحِبًا / *Bekle, umulur ki yüce Allah sana hayırlı bir yol arkadaşı kılar.*”⁴¹³ dediği ve sonra birlikte hicret ettiği kişidir.⁴¹⁴

Cihat farz kılındıktan sonra bütün savaflara Hz. Peygamber ile birlikte iştirak etmiştir. Bütün zorlu imtihanlarda Hz. Peygamber ile birlikte sebat göstermiştir.

⁴⁰⁸ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: y.y., 1398/1978), 140; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/231.

⁴⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/232.

⁴¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/278.

⁴¹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 4/61.

⁴¹² Mekke döneminde evinin bir odasını mescit olarak inşa etmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 5/146; Kâdî 'Abdulcebbâr, *Teşbîtu Delâ'ili'n-Nubuwwa*, 2/436.

⁴¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/89; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şîlatu Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 3/43.

⁴¹⁴ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 165.

Uhud Savaşında babası ile karşı karşıya geldiğinde babası ile savaşmak istemiş ancak Hz. Peygamber, “وَارْجِعْ إِلَى مَكَانِكَ وَامْتَعِنَا بِنَفْسِكَ / *Kılıcını kınına koy ve yerine dön. Hayatınla bize fayda ver.*”⁴¹⁵ diyerek onu karargâhta yanında tutarak emir komuta merkezinden sorumlu tutmuştur. En çok infak eden sahabilerden biriydi. Nitekim malının tamamını infak ettiği gün Hz. Peygamber kendisine; “مَا أَسْتَبَقْنَا إِلَى خَيْرٍ قَطٍ إِلَّا سَبَقَنِي إِلَيْهِ / *Allah ve Resul’ünü bıraktım.*” diye cevap vermiştir. Bunun ardından malının yarısını infak etmek için getiren Hz. Ömer duruma şahitlik etmiş ve “مَا أَبْرَأَ بَكَرٍ / *Bir hayırda yarışmamış olmayalım ki Ebû Bekir beni geçmesin.*” demiştir.⁴¹⁶ Öyle cömert biriydi ki malının tamamını infak ettiğinden dolayı çok fakirlik çekmiş ve Zâtüsselâsil Seriiye’sinde daha önceden devesinin üzerine serdiği bir abayı giymişti.⁴¹⁷

Basrî, Hz. Ebû Bekir’in faziletine dair daha birçok şey zikretmektedir. Ona göre Hz. Peygamber vefat ettiğinde sahabiler onun ölmesi hususunda ihtilaf etti ve bir grup sahâbe Hz. Peygamber’in ölmediğini O’nun göğe yükseldiğini ifade etmişlerdi. Nitekim Hz. Ömer, “*Resulullah ölmemiştir ve sağdır. Ona sadece Hz. Musa’ya ârız olan saika gibi bir saika arız olmuştur. Kim Muhammed öldü derse onu kılıcım ile iki parça ederim.*” şeklinde ashabı tehdit etmişti. Hz. Ebû Bekir şoka giren sahâbe arasındaki ihtilafı giderdi ve şöyle dedi: “*Kim ki Muhammed’e tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim ki Allah’a ibadet ve kulluk ediyorsa bilsin ki Allah Hayy’dır, ölümsüzdür.*” Devamında ise Hz. Ebû Bekir, Âli İmrân Süresi 144. ayeti⁴¹⁸ okumuştur.⁴¹⁹

⁴¹⁵ İlgili rivayeti sadece Vâkıdî rivayet etmektedir. Bkz. Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Omer b. Vâkıd el-Eslemî el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru’l-‘İlmî, 1409/1989), 1/257.

⁴¹⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr - et-Taberânî*, 9/71; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 2/34; Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir’âtu’z-Zamân fî Tevârîhi’l-A‘yân*, 4/152.

⁴¹⁷ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 165.

⁴¹⁸ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا / *Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah’a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri ödüllendirecektir.*” Âli İmrân 3/144.

Ensar Sakîfetü Benî Sâide'de toplandığında muhacir ile aralarındaki tartışmanın boyutu öyle arttı ki kan dökülme korkusu meydana geldi. Hz. Ebû Bekir toplanan kalabalığa vaaz ve nasihat ederek onları en güzel şekilde idare etti.⁴²⁰ Hatta insanlar “*O günün şerrinden Allah, Ebû Bekir'in eliyle bizleri muhafaza etti.*” dediler.⁴²¹ Daha sonra Hz. Ebû Bekir imam olarak seçildi ve ehl-i riddetin üzerine yürüdü. Onlar ile savaştı ve tövbe ederek İslam'a geri dönmelerini sağladı.⁴²²

Nitekim Hz. Ebû Bekir zekât vermeyenler ile savaşırken kendisine şöyle denilmişti: “Ey Ebû Bekir. Hz. Peygamber'in seni namaz için ileriye çıkarması demek senin sadece namaz kıldırmak ile emrolunduğunun nişanesidir. Bizler zekâtı sadece Hz. Peygambere veririz. O, Vefat ettikten sonra zekât ile mükellef değiliz.” Hz. Ebû Bekir buna karşılık Kur'an'da namaz ile zekâtın birlikte emredildiğine dair ayetleri⁴²³ zikrederek Hz. Peygamber'in kendisini namaz ile görevlendirilmesinin arkasında zekâtı toplamak ve ümmetin diğer işlerini de idare etmek olduğunu söylemiştir.⁴²⁴

Şam'ı ve Irak'ın bazı bölgelerini fethederek İslam'ın yayılmasını sağladı.⁴²⁵ Hz. Ebû Bekir bütün bunları yaparken tevazu sahibi olarak sert yünlü elbiseler giyiyor, basit yiyecekler yiyor ve çok münzevi bir hayat yaşıyordu. Ayrıca beytül mâlden maaş olarak aldıkları çok cüzî bir rakam olmasına rağmen ölüm döşeginde iken tüm bunları beytül mâle geri aktarmayı vasiyet etti.⁴²⁶

Ebû'l Hüseyin el-Basrî'ye göre sahabilerin Sakîfetü Benî Sâide'de toplanıp Hz. Ebû Bekir'i imam olarak seçmesi icmadır. Sahabilerin icma etmesi Hz. Ebû Bekir'in imâmetine dair bir delildir. Nitekim onlardan kimilerinin biati apaçıktı.

⁴¹⁹ Beyhaķî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 16/509-510 (No. 16614); Süyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdiş*, 25/216 (No. 27878); Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 7/232 (No. 18755).

⁴²⁰ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şılatu Târîh et-Taberî*, 3/201-202.

⁴²¹ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 165.

⁴²² Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şılatu Târîh et-Taberî*, 3/388; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9/511.

⁴²³ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ / İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin” diyerek söz almıştık. Sonra, içinizden küçük bir kesim dışında, sözünüzden döndünüz; hâlâ da sırt çevirmektesiniz.” el-Bakara 2/83

⁴²⁴ Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/64.

⁴²⁵ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 2/232.

⁴²⁶ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 2/266; Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 165.

Kimilerinin biati ise sukutî rıza idi. Eğer sahabiler onun imâmetini kabul etmemiş olsalardı buna karşı çıkarlardı. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'e biat etmek hata olsaydı ümmet icma etmezdi. Çünkü ümmetin hata üzere icma etmesi düşünülemez. Basrî'ye göre ümmetin bir kısmı Hz. Ebû Bekir'e Sakîfetü Benî Sâide'de biat etti. Ümmetin geneli ise Hz. Peygamber'in vefatının ikinci günü mescitte topluca biat etti.⁴²⁷

Nitekim Basrî el-Mu'temed adlı eserinde icma konusunu ele alırken; imâmet şartlarını taşımayan birine biat edildiğinde ve ümmetin geri kalan kısmı da bu konuda sessiz kalırlarsa ümmetin hata üzere icma etmiş olacağını iddia eden birine yönelik ümmetin hata üzere icma edemeyeceğini söylemiştir. Eğer ümmet kişinin imâmete muttasıf olmadığını bilseydi o vakit ümmet yaptığı biati bozardı.⁴²⁸

Bununla birlikte Basrî; icmayı din ve dünya işlerinde icma olmak üzere iki kısma ayırır. Dünya işlerinde ümmetin icma etmesi bağlayıcı değildir. Ancak dini meselelerde ümmetin icma etmesi herkes için bağlayıcıdır. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in imâmetide dini bir mesele olup sahâbe icması olduğundan bütün ümmet için bağlayıcılık teşkil eder.⁴²⁹

Basrî, İbni İshak'tan (ö. 151/768) şöyle bir rivayet aktarır: Sakîfetü Benî Sâide günü Hz. Ömer bir konuşma yapmış ve *"İşte bu Ebû Bekir'dir. Hz. Peygamber kendisinden sonra onu namaz kaldırması için emir yaptığı kişidir. Hz. Peygamber'in yaptığı bu şeyde sizin için güzel bir örnek vardır."*⁴³⁰ demiş ve akabinde ise Hz. Ebû Bekir'e de şöyle demiştir: *"Bunda senin için de güzel bir örneklik vardır. Sen de Allah'a itaat edip onun emri üzere olduğun müddetçe bu senin için de bir örnektir."*⁴³¹ Bunun ardından Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e biat etti ve insanlar da peş peşe gelip ona biat ettiler. Müslümanlar yeniden fikir birliğine

⁴²⁷ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 166.

⁴²⁸ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/48.

⁴²⁹ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/35.

⁴³⁰ Benzer ifadeler için bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 1/564; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/467; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Şâhibi's-Serî'a*, thk. 'Abdu'lmu'tî Kâl'acî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1408/1988), 7/215.

⁴³¹ Basrî'nin rivayet ettiği İbn İshak'ın bu tarz bir rivayetine rastlanılmadı. İlgili rivayeti sadece Basrî aktarmaktadır. Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 166.

vardılar ve fitne ateşi yanmadan sönuverdi. Basrî Sakîfetü Benî Sâide’de toplanan Müslümanların böylelikle dağılıp evlerine döndüklerini aktarmaktadır.⁴³²

Basrî ikinci bir rivayet daha zikretmektedir: Sakîfetü Benî Sâide’den sonraki gün Cuma namazı için Hz. Ebû Bekir camiye doğru gitti ve Hz. Ali’ye haber göndererek onun da diğer insanların da camide toplanmasını söyledi. Sakîfetü Benî Sâide’de Hz. Ebû Bekir’e biat edemeyen diğer Müslümanlar ve Hz. Ali bir araya geldiler. Hz. Ebû Bekir dedi ki *“Ey Ali insanlar biat ettiler. Seni bu işten alıkoyan nedir?”* Hz. Ali dedi ki *“Musibetin büyüklüğü beni geri bıraktı. Baktım ki siz de bizden istiğna edip kendi fikrinize itimat ederek bize ihtiyaç duymamışsınız.”* Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir özür diledi ve dedi ki *“Allah’a yemin olsun ki yanımızda hazır bulunmayanlara rağmen ancak fitne korkusu ve olayların artması bizi hilâfet işini kesinleştirmeye sevk etti. Sen her ne kadar bundan hoşlanmasan da böyle oldu. Eğer böyle olmasaydı seçim yapılırken seçmenler arasında senin ve senin gibi olanların orda bulunması bana çok sevimli gelirdi.”* Daha sonra insanlara döndü ve *“İşte bu Ali b. Ebû Talip’tir. O bana biat etmedi ve o kendi işinde de özgürdür. Siz hepiniz de seçiminizde özgürsünüz.”* diyerek seçimi iptal edip yeniden seçim yapılmasını istedi ve şöyle dedi: *“Eğer bu iş hususunda benden başka bir aday varsa ona ilk biat edecek kişi benim.”* Hz. Ali bu sözleri işittikten sonra kalbine gelen şüphelerden dolayı Hz. Ebû Bekir’den helallik istedi ve dedi ki *“Biz bu iş için senden daha hayırlısını görmüyoruz.”* Bunun üzerine Hz. Ali gibi daha önce Hz. Ebû Bekir’e biat etmeyen bir grup da biat etti.⁴³³

Basrî, İbn İshak’tan bir nakilde daha bulunmaktadır. İbn İshak Hz. Ömer’den rivayetle Sakîfetü Benî Sâide günü Hz. Ömer’in şöyle söylediğini rivayet etmiştir: *“Hubâb b. Münzir el-Cemûh dedi ki “Bizden bir emir olsun sizden de bir emir olsun.” Bunun üzerine toplanan kalabalık arasından sesler yükselmeye başladı ve ben ihtilafın çıkmasından korktum. Bunun üzerine “Uzat elini Ey Ebû Bekir sana*

⁴³² Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 166.

⁴³³ Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir’âtu’z-Zamân fî Tevârîhi’l-A’yân*, 4/272; Ebû’l-Ferec ‘Alî b. İbrâhîm b. Aḥmed Nüreddîn b. Burhâneddîn el-Halebî, *İnsânu’l-‘Uyûn fî Sîreti’l-Emîni’l-Me’mûn* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1427), 3/509; Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 166-167.

biat edeyim.” dedim. Ben ona biat ettikten sonra ensar ve muhacir de ona biat ettiler.”⁴³⁴

Basrî konu ile alakalı daha detaylı bir rivayet daha aktarmaktadır. Konuya ışık tutması açısından bu rivayeti zikretmekte fayda görmekteyiz. Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe’den (ö.12/633) rivayet ediyor: Hz. Peygamber vefat ettiğinde Hz. Ebû Bekir O’nun yanındaydı. Ona denildi ki “*Ey Resulullah’ın arkadaşı Resulullah vefat etti mi?*” O da “*Evet*” dedi. Sonra insanlar Ebû Bekir’in doğru söylediğini öğrendiler. Ebû Bekir, Resulullah’ın amca oğullarına onun yıkanması için “*Sahibinizi alın.*” dedi. Daha sonra muhacirler bir araya geldi ve istişare ederek imâmet hususunda ensarın hakkı olduğu düşüncesiyle ensarın yanına gittiler. Ensardan biri dedi ki “*Sizden bir emir bizden bir emir olsun.*” Bunun üzerine Hz. Ömer “*Bir kında iki kılıç olmaz.*” dedi. Sonra Ebû Bekir’in elini tutarak şöyle dedi; “*Bu üç haslet kimde vardır? (إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ / O ikisi mağaradayken.) O ikisi kimdir? (لَا تَحْزُنُ) / O arkadaşına şöyle diyordu.) Resulullah’ın arkadaşı kimdir? (إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا / Üzülme Allah bizimle birlikte dir.)*⁴³⁵ O kişi kimdir?” Hz. Ömer elini açtı ve Hz. Ebû Bekir’e biat etti. Daha sonra insanlar toplu bir şekilde ona biat ettiler.⁴³⁶

Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe’nin isnadıyla başka bir rivayet aktarıyor: Ensar Sakîfetü Benî Sâide gölgeliklerine çekildiğinde Ebû Bekir, Ömer ve bazı insanlar onların yanına geldiler ve dediler ki “*Hz. Peygamber’in namaz kıldırması için Ebû Bekir’e emrettiğini bilmiyor musunuz?*” Ensar, “*Evet*” diye cevap verdi.

⁴³⁴ İbn İshak’ın bu tarz bir rivayetine ulaşamadı ancak diğer kaynaklarda bu rivayet mevcuttur. Bkz. İbnü’l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi’l-Mulûk ve’l-’Umem*, 4/66; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 8/84; Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir’âtu’z-Zamân fî Tevârîhi’l-A’yân*, 4/264; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 30/283; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, “Râşidûn” 23; Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 167.

⁴³⁵ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ يَرَوْهَا “*İçeridekiler kâfirler tarafından ikinci defa iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına ‘Tasalanma! Allah bizimle beraberdir’ diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. Allah’ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.*” et-Tevbe 9/40.

⁴³⁶ Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu’ayb b. ‘Alî el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünenul’l-kubrâ*, thk. Hasan ‘Abdulmun’im eş-Şelebî (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 2001), 10/“Kitâbu’l Tefsîr”, 54 (No. 11155); Beyhakî, *es-Sünenul’l-kubrâ*, 16/518 (No. 16627); Süyûtî, *Câmi’u’l-Ehâdis*, 28/59 (No. 30678); Mutaķî el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl*, 5/635 (No. 14120); Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 167.

Muhacirler; “Hz. Peygamber’in sözünden sonra hanginiz Ebû Bekir’in onun arkasında namaz kılmasına razı olur ki?” dediler. Bunun üzerine ensar razı oldu ve ona biat etti.⁴³⁷

Hz. Aişe’den rivayet ediliyor: “Hz. Peygamber’in vefatından altı ay sonra kızı Fatıma vefat etti. Ali, Ehl-i Beytini topladı ve Ebû Bekir’e evine gelmesi için haber yolladı. Ebû Bekir Ali’nin evine geldiğinde Allah’a hamd, Resulullah’a salavat getirdi. Sonra dedi ki “Ben sizin iç dünyanızda benim yüklendiğim bu görevden dolayı bana kızgın olduğunuzu biliyorum. Allah’a yemin ederim ki ben bunu yapmak istemedim. Ancak Resulullah’ın yaptığı bir şeye halel getirmemek adına bunu yaptım. Vallahi sizin hal ve hatırınızı sormam benim kendi akrabalarımın hal ve hatırını sormamdan bana daha sevimlidir. Çünkü sizler Resulullah’ın akrabalarısınız.”⁴³⁸

Bunun üzerine Hz. Ali bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: “Ey Ebû Bekir! Allah’a yemin olsun ki bir hayır hususunda biz senle yarışmıyoruz. Eğer sen seçilmişsen sen bu işin ehli olduğun için seçilmişsindir. Çünkü sen Hz. Peygamber’in ilk sahabilerindensin, yaşça büyüksün ve en faziletli olan kişisin. Ancak sen bizleri tanıyorsun. Bizim hakkımızda bazı şeyler söylendi, bu da bizim hoşumuza gitmedi. Ben de sana biat etmeye, insanların girdiği yola girmeye ben de karar verdim. Öğlen olduğunda insanlara namaz kıldır ve ben sana gelinceye kadar minberde otur.” Ertesi gün Ebû Bekir öğlen namazını kıldır ve minbere çıktı. Allah’a hamd ettikten sonra önceki gün Ali ile aralarında geçenleri anlatıp kendisinin de biat ettiğini duyurdu. Devamında Ali’ye söz hakkı tanıdı. Ali, Allah’a hamd etti ve Ebû Bekir’in faziletinden bahsedip ona biat ettiğini duyurdu. Orda hazır bulunan insanlar da şöyle dediler: “Ey Ebu Hasan! Allah sana mükafat versin. Müslümanların esasını kırmamakla ve onların cemaatini bölmemekle sen ne güzel şey yaptın.”⁴³⁹

⁴³⁷ Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe’nin böyle bir rivayetine rastlanılmamıştır. Ancak benzer ifadeler için bkz. İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/442; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, “Râşidûn” 241; Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, 3/640; Duman - Ayrân, “Ebu’l Hüseyin el Basrî’nin el Mu’temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi”, 167.

⁴³⁸ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 30/288-289; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, “Râşidûn” 27; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefayâtu’l-Meşâhîri’l-A’lâm*, 3/13.

⁴³⁹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, “Râşidûn” 27; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefayâtu’l-Meşâhîri’l-A’lâm*, 3/13; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 30/288-289; Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 167-168.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî, Mu'tezilî çizgide aklî çıkarımlarda bulunuyorken Hz. Ebû Bekir'in imâmeti hususunda tarihi argümanlara sık sık başvurmakta ve tarihi rivayetler ile görüşlerini temellendirmeye çalışmaktadır. Nitekim Basrî, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi hakkında iki farklı rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetlerden birincisine göre Hz. Ali Sakîfetü Benî Sâide gününden sonraki gün biat etmiştir. Ancak ikinci rivayete göre ise Hz. Ali eşi Hz. Fatîma'nın vefatından sonra yani Hz. Ebû Bekir imam olduktan altı ay sonra biat etmiştir. Basrî sebebe odaklanmamakta sadece netice ile ilgilenmektedir. Bununla birlikte Basrî, Hz. Ali neden geç biat etti hususuna değinmemekte, sadece eninde sonunda Hz. Ali'nin de biat ettiğini aktarmaktadır. Ancak rivayetlerin kritiği yapıldığında ikinci rivayetin tutarlı olmadığı görülmektedir.

Hz. Ebû Bekir'in imâmetine delalet eden bir diğer delil ise imâmetin şartlarının Hz. Ebû Bekir'de olması, ehlü'l-hal ve'l-akd kurulunun Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi, bir dönemde bir imamın ve veliahdının olmamasıdır. Basrî her bir maddeyi tek tek açıklamakta ve onun hakiki manada imâmet şartlarına ve diğer özellikler ile donanmış olduğuna dikkatleri çekmektedir.⁴⁴⁰

Basrî'ye göre imâmet şartlarının Hz. Ebû Bekir'i kapsamasına gelince Hz. Ebû Bekir Müslümandı, hürdü, âlimdi, siyasî dehaya sahipti, cesurdu ve akıllıydı. Basrî bütün bu şartları teker teker ele alıp kritiğini yaptıktan sonra Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin hak olduğunu belirtmektedir.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre Hz. Ebû Bekir'in Müslüman olması herkesçe bilinen apaçık bir şeydir. Ona göre Hz. Ebû Bekir'in İslam davası için yaptıkları göz önünde bulundurulursa onun hakkında şüpheye düşmek caiz olmaz. Hz. Peygamber, hicret günü mağarada iken Hz. Ebû Bekir'e hitaben demişti ki “ لَا تَخْزَنَنَّ / Tasalanma! Allah bizimle beraberdir.”⁴⁴¹ Hz. Peygamber'in Müslüman olmayan birine böyle bir şey söylemesi mümkün değildir. Nitekim Hz. Peygamber,

⁴⁴⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 171.

⁴⁴¹ et-Tevbe 9/40.

Hız. Ebû Bekir'i Müslümanlara hac yaptırması için görevlendirmişti.⁴⁴² Müslüman olmayan birinin Müslümanlara hac yaptırması ve namaz kıldırması caiz değildir?⁴⁴³

Basrî ye göre Hız. Ebû Bekir'in ilim sahibi olması, onun en önemli vasıflarından bir tanesidir. Hız. Ebû Bekir'in ilimdeki derinliği sahabiler tarafından da bilinmekteydi. O duyduğu haberleri derinlemesine analiz yapabilen ve verilmek istenen mesajı çok iyi anlayan biriydi. Onun halifelik zamanında herhangi bir farz hakkında aksi bir durum yaşanmamıştır.⁴⁴⁴ Ayrıca Hudeybiye günü Hız. Ebû Bekir ile Hız. Ömer arasında yaşanan şu hadise de onun ilmini ortaya koymaktadır. Müslümanlar hac yapmak üzere Mekke'ye gitmiş akabinde Hudeybiye Antlaşması yapılmış ve hac yapılmadan geri dönölüyordu. Dönüş yolunda Ebû Cendel vakıasının yaşanması Müslümanları derinden etkilemiş ve Hız. Ömer üzüntüsünü Hız. Ebû Bekir ile paylaşarak şöyle demişti: *“Ey Ebû Bekir! Hız. Peygamber bizlere Kâbe'ye gidip tavaf yapacağız demedi mi?”* Hız. Ebû Bekir üzgün ve kırgın olan Hız. Ömer'i şu sözlerle teskin etmişti: *“Evet ama Hız. Peygamber bizlere bu yıl gidip hac yapacağız diye haber mi verdi?”* Hız. Ömer *“Hayır”* cevabını verince O, *“Sen, muhakkak yakın bir zamanda Beytullah'a gidecek ve onu tavaf edeceksin.”* dedi.⁴⁴⁵ Görüldüğü üzere Hız. Peygamber'in mesajını en doğru ve net anlayan kişi Hız. Ebû Bekir olmuş ve bir yıl sonra da hac yapılmıştır.

Ayrıca onun ilmine şu hâdiseler de işaret etmektedir: Hız. Peygamber vefat ettikten sonra bir grup sahâbe şoka girmiş ve Hız. Peygamber'in vefatını kabullenemiyorlardı. Hız. Ömer, Kur'an-i Kerim'den “هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ / Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!”⁴⁴⁶ ayetlerini okuyarak *“Allah, Hız. Peygamber'e bütün dinlere galip gelmeyi henüz göstermedi ki.”* dedi. Bunun üzerine Hız. Ebû Bekir söz alarak

⁴⁴² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/543; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/223.

⁴⁴³ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 171.

⁴⁴⁴ Zekât vermeyenler ile mücadele edilmiş ve farz olan bir ibadetin terkine müsaade edilmemiştir. Bkz. Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/229 (No. 67).

⁴⁴⁵ Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, “Kitâb'l Şurûṭ”, 15 (No. 2581); Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/250 (No. 18928); Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 171.

⁴⁴⁶ et-Tevbe 9/33.

şöyle cevap verdi: “Yüce Allah Hz. Muhammed’in getirdiği dini bütün dinlerin üzerine galip getirecektir. Onun dinin galibiyeti Hz. Muhammed’in galibiyeti olacaktır.” Nitekim İslam Dünya’nın dört bir tarafına yayılıp büyük fetihler gerçekleşince yüce Allah’ın dininin bütün dinlerin üzerine galip olduğunu herkes görecekti. Bu vb. rivayetler Hz. Ebû Bekir’in ilmî derinliğini ve çıkarım gücünü göstermektedir.⁴⁴⁷

Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesut gibi ilim sahibi sahabilerden fetvalar çokça aktarılmıştır. Ancak Hz. Ebû Bekir’den az fetva aktarılmıştır. Bunun sebebi onun sadece iki yıl imâmet görevini yerine getirmiş olmasıdır.⁴⁴⁸

Basrî’ye göre Hz. Ebû Bekir’in cesaretine, şecaatine, sebatına ve Müslümanların kalplerini bir arada tutmasına yani fitneye mahal vermemesine gelince onun yaşanan olaylar karşısındaki tutumu bunu gözler önüne sermektedir. Zira müşrikler Kâbe’de Hz. Peygamber’in etrafını sarmış ve onu darp ederken Hz. Ebû Bekir uzaklardan koşarak gelmiş ve “Yazıklar olsun sizlere! Rabbim Allah’tır dediği için mi bir adamı öldüreceksiniz?” demişti. Bunun üzerine müşrikler Hz. Peygamber’i darp etmeyi bırakmış ve Hz. Ebû Bekir’in üzerine yürümüşlerdi.⁴⁴⁹

Ayrıca Hz. Ebû Bekir bütün savaşlara Hz. Peygamber ile birlikte katıldı ve sebat gösterdi. Bedir Savaşı’nda Hz. Peygamber ile birlikte karargâhta oturup orduyu kumanda etmekteydi. Uhud Savaşı’nda Hz. Peygamber savaş meydanında yalnız kalınca ensardan altı, muhacirden yedi kişi Hz. Peygamber’in etrafını kuşattı. Basrî, muhacirlerden bir tanesinin de Hz. Ebû Bekir olduğunu aktararak onun faziletine işaret etmektedir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Bu rivayette Basrî’nin kendisini referans olarak kabul ettik. Zira ulaşabildiğimiz mevcut kaynaklarda söz konusu rivayete benzer bir rivayete ulaşılamadı. Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 171.

⁴⁴⁸ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 171.

⁴⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 2/429; İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu’s-Siyer ve’l-Meğâzî)*, 230; Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

⁴⁵⁰ Basrî muhacirden Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Sa’d b. Ebû Vakkas’ı zikredip yedinci kişinin kim olduğunu zikretmemektedir. Ancak ilgili rivayet araştırıldığında ensardan beş kişinin muhacirlerden ise altı kişinin olduğu görülmektedir. Bkz. Süyûtî, *Câmi’u’l-Ehâdis*, 35/90 (No. 37916); Muttakî el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl*, 10/435 (No. 30049); Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

Huneyn Savaşı'nda ise Müslümanlar bir anda neye uğradıklarını şaşırarak ve hezimete uğramışlardı. Ordu endişeye kapılmış ve gerisin geriye doğru kaçıyordu. Hz. Peygamber savaş meydanında yalnız kalınca bir grup sahâbe kendisini müdafaa etmek istemişti. Hz. Peygamber ile birlikte Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Abbas, Ebû Süfyan b. Hâris, Rebîa b. Hâris, Fazl b. Abbas, Eymen b. Ümmü Eymen ve Hz. Ebû Bekir sebat göstermişti.⁴⁵¹

Basrî Hz. Ebû Bekir'in Müslümanları bir arada tutup gönüllerini aldığına dair Vâkıdî'den bir rivayet aktarmaktadır. Vâkıdî'ye göre Sakîfe günü Hz. Ebû Bekir'in özgüveni ve yumuşak huyluluğu, O'nun ileri görüşlülüğüne ve kalpleri bir araya getirdiğine delalet eder.⁴⁵²

Basrî'ye göre Hz. Ebû Bekir ileri görüşlü ve siyasî dehaya sahipti. Bedir Savaşı sonrasında Hz. Peygamber Bedir şehitleri hakkında sahabiler ile istişare yapmış ve Hz. Ebû Bekir'in tavsiyesi üzere sahabilere emirler vermişti. Basrî'ye göre insanlar Ebû Bekir'in ileri görüşlülüğünü ve siyasî dehasını biliyorlardı. Yazdığı mektuplar ile vâlilerine emirler veriyor, savaşlarda ve diğer işlerde onları en güzel şekilde idare ediyordu.⁴⁵³

Basrî'ye göre Hz. Ebû Bekir züht ve adâlet sahibi biriydi. Nitekim onun hakkında birçok darb-ı meseller zikredilmiştir. İnsanlar, “*عدل العمرين / Ömereyn'in Adâleti*” derken Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i kast etmişlerdir. Basrî, Hz. Ebû Bekir'in zühdü ve adâleti hususunda ayrıntıya inmemekte ve bu kadarıyla yetinmektedir. Çünkü ona göre Hz. Ebû Bekir'in zühdü bütün insanlar tarafından müttefiken biliniyordu. Bu konuda bir ihtilaf söz konusu olmadığından üzerinde

⁴⁵¹ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

⁴⁵² Vâkıdî'nin günümüze ulaşan eserlerinde bu tarz bir ifadeye rastlanılmamıştır. Ancak günümüze ulaşmayan eserler arasında “Kitâbü's-Sakîfe ve bey'atı Ebû Bekr” adlı eserinde böyle bir rivayetin geçebileceği tahmin edilmektedir. Bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 11; Mustafa Fayda, “Vâkıdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). İlgili rivayeti sadece Basrî zikretmektedir. Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

⁴⁵³ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

çok fazla durmayı gerekli görmemiştir.⁴⁵⁴ Görüldüğü üzere Basrî imâmet şartlarını saydıktan sonra bu şartların tamamının Hz. Ebû Bekir’de olduğunu ifade etmiştir.

Ebü’l Hüseyin el-Basrî’ye göre ehlü’l-hal ve’l-akd kurulu ve ümmetin tamamının Hz. Ebû Bekir’e biat etmesi onun imâmetinin meşru olduğunun göstergesidir. Ona göre ümmetin tamamının Hz. Ebû Bekir’e biat etmediğini varsaysak bile ona biat etmeyenler ancak azınlık ve muhalif bir grup olabilir. Hz. Ebû Bekir’e biat edenler ise ilim, basiret ve tedbir sahibi ehil kişilerdir. Sakîfe günü yaşananlar ümmetin ve ehlü’l-hal ve’l-akd’in ona icma ile biat ettiğinin göstergesidir.⁴⁵⁵ Basrî, daha öncesinden Sakîfe günü yaşananları aktardığı için bu konuyu daha fazla irdelemeye gerek görmez.

Ebü’l Hüseyin el-Basrî imâmetin şartlarını sıralarken bir dönemde birden fazla imamın olmaması gerektiğini ve o imamın nass yaparak kendinden sonrası için bir vekil tayin etmemesi gerektiğini şart koşmuştu. Nitekim Basrî’ye göre Hz. Ebû Bekir imam olurken Hz. Peygamber kendinden sonrası için açıkça bir nassta bulunmamış ve Hz. Ebû Bekir’e nass-ı hafî ile işarette bulunmuştu. Bütün bunlar Hz. Ebû Bekir’in imâmetinde böyle bir engelin olmadığını gözler önüne sermektedir.⁴⁵⁶

Basrî, imamın vefatından sonra onun bir veliahtı bulunmuyorsa ve ehlü’l-hal ve’l-akd kurulundan birinin imâmet salahiyetine uygun kişilerden birine biat etmesi durumunda bu kişinin imam olarak kabul edileceğini ifade eder. Bunun ise iki tane delili olduğunu söylemektedir.⁴⁵⁷

Birincisi, nasıl ki Hz. Ebû Bekir’in ve Hz. Osman’ın şurasında ümmet icma ederek imam tayin ettiyse aynı şekilde imam olacak kişiye bütün ümmetin icma halinde biat etmesi gerekmektedir. Öyle ki onlar imam olurken sahabilerden hiç kimse itiraz etmedi ve *“Bu yol gidilebilecek bir yol değildir.”* demedi. Aksine herkes rıza göstererek biat etmişti. Hz. Ali de bu yola rıza gösterenlerden biriydi.

⁴⁵⁴ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

⁴⁵⁵ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

⁴⁵⁶ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

⁴⁵⁷ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

Zira Hz. Ali de şura heyetine mensup biriydi. Nitekim Hz. Ali, Muaviye ve taraftarlarına karşı kendi imâmetini savunurken ensar ve muhacirin de kendisine biat ettiğini referans olarak göstermiştir.⁴⁵⁸

İkincisi, imâmetin vacip olduğunu Basrî daha evvelinden zikretmiştir. Çünkü imâmet zararı def etmek içindir. İmamete uygun birine biat edildiğinde ve o kişi bilerek bu görevi üstlendiğinde ona biat etmenin vacip olduğunu Basrî beyan etmiştir.⁴⁵⁹

2.5.1.2. Hz. Ebû Bekir'in İmâmetinin Geçersizliği İddiaları

Ebü'l Hüseyin el-Basrî bu bölümde Şîîlerin yönelttiği bazı iddiaları cevaplandırarak Hz. Ebû Bekir'in imâmetine dair delilleri güçlendirmektedir. Bu iddialardan birincisine göre Şîîler şöyle demektedir: “Siz Ebû Bekir'in imâmetinde icma olduğunu iddia ediyorsunuz. Halbuki ensarın büyüklerinden Sa'd b. Ubâde ona biat etmedi.”

Basrî, bu iddiaya karşı Sa'd b. Ubâde'nin Ebû Bekir'e olan muhalefetini özel bir nedene dayandırır. Buna göre imâmet ensarın hakkıdır. Ensar da Sakîfetü Benî Sâide'de istişare etmiş ve imam olarak Sa'd b. Ubâde'yi seçmiştir. Basrî daha evvelinde bu görüşün batıl olduğunu ortaya koyduklarını ifade eder. Ona göre batıl bir iddia üzerine bina edilen iddia da batıldır. Ayrıca Sa'd b. Ubâde Hz. Ömer'in imâmeti zamanında vefat etmiştir. Onun vefatından sonra hiç kimse imâmete dair itirazda bulunmamış ve sahabiler Hz. Ömer'in imâmeti hakkında yeniden icma etmiştir. Hz. Ömer'in imâmetinde icma olması onun imâmetinin sahih olduğunun göstergesidir. Hz. Ömer'in imâmetinin sahih olması Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin de sahih olduğunun ispatıdır. Çünkü Hz. Ömer'in imâmeti Hz. Ebû Bekir'in onu tayin etmesi ile gerçekleşmiştir.⁴⁶⁰

Basrî, tarihçi Seyf b. Ömer'in (ö. 180/796) Hz. Ebû Bekir'in imâmetine biat meselesi hakkında üç şey söylediğini ifade etmiştir.⁴⁶¹ Seyf b. Ömer'e göre ilk gün

⁴⁵⁸ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, ed. Suphi es-Salîh (Beyrut: Daru'l Kîtabî-l Lübnânî, 2004), 366-367; Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

⁴⁵⁹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172.

⁴⁶⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 169.

⁴⁶¹ Seyf b. Ömer'in günümüze ulaşan eserlerinde bu tarz bir bilgiye ulaşılammıştır.

Sa'd b. Ubâde istemeye istemeye Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir.⁴⁶² İkinci olarak Hz. Ali, Selman-i Farisî ve Zübeyr b. Avvâm Hz. Peygamber'in vefatından sonra ikinci gün hep birlikte Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir.⁴⁶³ Üçüncü olarak Hâlid b. Sâid b. Âs, Hz. Ebû Bekir'e "*Sana biat etmemi ister misin?*" diye sormuş, Hz. Ebû Bekir "*İnsanların girdiği yola senin de girmeni isterim.*" demiştir. Bunun üzerine akşam vakti bir araya gelmişler ve o da biat etmiştir.⁴⁶⁴

Hz. Ebû Bekir'in imâmetine dair Şîîlerin yönelttiği ikinci iddia şudur: "Eğer Ebû Bekir'in imâmeti hususunda icma delil ise Muaviye'nin imâmetinde de icma vardır ve bu da delildir. Hz. Hasan imâmeti ona teslim ettikten sonra insanlar Muaviye'ye biat ettiler ve o yıla cemaat yılı denildi. Osman'ın muhasara altına alınması ve onun öldürülmesi hususunda da insanlar ittifak etmişti. Eğer ittifak doğru ise hem Muaviye'ye biatte icma vardır hem de Osman'ın öldürülmesinde de icma vardır ve öldürülmesi haktır."

Basrî; bu iddiayı Hz. Hasan'ın imâmeti Muaviye'ye teslim etmesinin zarurî bir sebepten kaynaklandığı, çünkü Hz. Hasan'ın babası hayatta olan Muaviye'ye babasıyla birlikte savaş açtığı, Muaviye'nin babasından sonra da Hz. Hasan ile mücadele etmek istediği, ancak Hz. Hasan'ın taraftarlarından bir kısmının Muaviye saflarına geçmesi neticesinde Hz. Hasan'ın da imâmeti Muaviye'ye teslim etmek zorunda kaldığı şeklinde cevaplamaktadır.⁴⁶⁵

Basrî, Medâinî'den (ö.228/843) bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayete göre Hz. Hasan insanlara hitap etti ve "Ehlî Şam ile savaşmamızdan dolayı pişmanlık duymuyorum. Biz Şam ehli ile selametle/fitne olmadan ve sabırla savaşıyorduk. Fakat selamet hıyanetle, sabır yakınma ile karıştı. Biz eskiden ne idiysek şimdi de oyuz, fakat siz eskiden ne idiyse şimdi o değilsiniz. Biz değişmedik siz değiştiniz. Sizler savaşıırken dininiz dünyanızın önündeydi, fakat bugün dünyanız dininizin önüne geçmiş. Muaviye bizi izzet ve adâletin olmadığı bir şeye/barış anlaşmasına davet ediyor. Eğer ölümü seçiyorsanız biz bu daveti geri çevirelim,

⁴⁶² Basrî'nin Seyf b. Ömer'den rivayet ettiği bu husus diğer kaynaklarda da bulunamamıştır.

⁴⁶³ Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, 4/272; Halebî, *İnsânü'l-'Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, 3/509; Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 166-167.

⁴⁶⁴ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳātu'l-Kubrâ*, 4/97; Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, 5/89; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 16/80.

⁴⁶⁵ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 169-170.

yok eğer yaşamayı seçiyorsanız sizin adınıza ondan söz alalım.” dedi. Toplanan halk Hz. Hasan’ın bu konuşmasının ardından “Biz bu dünyada kalmak istiyoruz.” dediler.⁴⁶⁶ Bu olay Hz. Hasan’ın imâmeti Muaviye teslim etme hususunda isteksiz olduğuna delalet eder. Kaldı ki Basrî’ye göre bütün Hâricîler Muaviye’ye ne biat ettiler ve ne de itaat ettiler.⁴⁶⁷

Basrî Hz. Osman’ın muhasara altına alınması ve öldürülmesi hakkında ise Sa’d b. Amr ve Zeyd b. Sâbit gibi birçok sahabinin buna karşı çıktığını aktarmaktadır. O, muhasara altındaki Hz. Osman’a Hz. Ali’nin su ulaştırmak için çok çaba sarf ettiğini rivayet etmektedir. Hz. Hasan gibi birçok kişinin de Hz. Osman’a yardım etme tekliflerini Hz. Osman’ın “*Kılıç çekmeyin*” şeklinde geri çevirdiğini söylemektedir. “Hal böyle iken nasıl olur da Hz. Osman’ın muhasara altına alınmasına ve öldürülmesine kimse karşı çıkmadı denilebilir.” şeklinde bir itirazda bulunmaktadır. Basrî o asırdan bu asra kadar bütün kanların Hz. Osman için döküldüğünü ifade eder.⁴⁶⁸

Basrî yukarıdaki açıklamalarından sonra Hz. Ebû Bekir’in imâmetinde icma olduğunu bir kez daha vurgulamakta, Muaviye’nin imâmetinde istemeyerek icma olduğunu söylemekte ve Hz. Osman’ın şehadetinde ise icmanın olmadığını ifade etmek istemiştir.

Basrî’ye göre nassın geçersiz olduğunu seçimin geçerli olduğunu söyleyen herkes Hz. Ebû Bekir’in imam olduğunu söyler. Seçim sahihtir ama Ebubekir’in imâmeti geçersizdir diyen hiçbir Müslüman gelmemiştir.⁴⁶⁹

Hz. Ebû Bekir’in imâmetine dair Şîilerin yönelttiği üçüncü iddiaya göre Zeydîler’den olan ve seçimin sahih olduğunu söyleyen Süleyman b. Cerîr’in (ö. 187/803’ten sonra) “Resulullah’tan sonra imam Hz. Ali’dir. Çünkü seçim bunu gerektirir.” dediği rivayet edilir. Bu iddiadan dolayı Şîiler, “Nassın geçersiz olup

⁴⁶⁶ Medâinî’nin günümüze ulaşan eserleri arasında böyle bir rivayete ulaşamamıştır. Benzer ifadeler için bkz. İbnü’l-Eşîr, *el-Kâmil fi’l-Târîh*, 3/7; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 13/268; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 3/269; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefayâtu’l-Meşâhîri’l-A’lâm*, 4/6.

⁴⁶⁷ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 170.

⁴⁶⁸ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 170.

⁴⁶⁹ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 170.

seçimin geçerli olduğunu söyleyen herkes Ebû Bekir'in imam olduğunu söyler iddiası batıl olur.” demektedirler.

Basrî, buna cevaben Ebû Îsâ el-Varrâk'ın (ö.247/861) *Makalatü's-Şîa* adlı eserinde⁴⁷⁰ şöyle dediğini aktarmaktadır: “Süleyman b. Cerîr'in mezhebine mensup bir Şîî gördüm. İbni Cerîr'in mezhebine mensup bazı sika Zeydîler'den rivayette bulundular ve Süleyman b. Cerîr'den Ebû Bekir'in imâmetine muhalefet eden kişinin kafir olduğuna dair rivayette bulunuyordular. Süleyman b. Cerîr'e göre Ebû Bekir'e imâmet görevini vermek Ali'ye vermekten daha faziletlidir. Eğer hilâfeti Ali üstlenmiş olsa idi o zaman Ali'nin Ebû Bekir'den daha faziletli olacağı görüşünde olurdu.”⁴⁷¹

Basrî Süleyman b. Cerîr'e dayandırılan bu rivayetleri Ebû Îsâ el-Varrâk'ın şu şekil değerlendirdiğini aktarmıştır: “Süleyman b. Cerîr hakkında bunu söyleyen kişi hata etmiştir. Çünkü Süleyman b. Cerîr bu konuda Hasan b. Sâlih'in yolundan gitmekteydi. Bilinir ki Hasan b. Sâlih (ö. 168/784-85), Ali'nin daha faziletli olduğunu ancak Ebû Bekir'in imâmetinin meşru olduğunu ifade etmektedir.” Basrî bu alıntıları yaptıktan sonra Hz. Ebû Bekir'in imâmeti hususunda icmanın sahih olduğunu yeniden vurgulamıştır.⁴⁷²

Hz. Ebû Bekir'in imâmetine dair Şîîlerin yönelttiği dördüncü iddia şudur: “Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fatıma'yı Fedek arazisinden men etmiştir. Durum böyle iken Ebû Bekir'in âdil olduğu hususunda iddia edilenler doğru değildir.” Basrî bu iddiaya çok özet ve sade bir bilgi ile cevap vermektedir. Ona göre Hz. Ebû Bekir Fedek arazisinden sadece Hz. Fatıma'yı değil hem Hz. Peygamber'in eşi ve hem de kendi kızı olan Hz. Aişe'yi de men etmiştir. Ayrıca bunun dışındaki diğer varisler de Fedek arazisinden bir pay almamışlardır.⁴⁷³

Basrî, Peygamberlerin miras bırakmadıklarına dair bir argümanı zikrederek konuyu detaylandırmaktadır. Şeyh Ebû Kasım'dan (ö. 546/1151) aktarılan rivayete göre İmam Malik, *el-Muvatta* adlı eserinde Fedek arazisi hakkında şu hadisi rivayet

⁴⁷⁰ Ebû Îsâ el-Varrâk'ın *Makalatül Şîa* adlı eseri günümüze ulaşmamıştır. Bkz. Fuat Aydın, “Verrâk, Ebû Îsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

⁴⁷¹ Basrî'nin aktardığı rivayetler için kaynak taraması yapılmış ancak bulunamamıştır.

⁴⁷² Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 170-171.

⁴⁷³ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 172-173.

etmiştir: Abbas b. Abdülmuttalip’den rivayetle Hz. Peygamber şöyle dedi: “ لَا نَوْرَثُ

ما تركناه فهو صدق / Biz miras bırakmayız, bizim bıraktıklarımız sadakadır.”⁴⁷⁴

Bunun üzerine Şiîler bu hadise itiraz etmekte ve Hz. Süleyman’ın Hz. Dâvûd’a varis olduğunu ve böylelikle peygamberlerin de miras bırakabileceklerine dair “وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُودَ / Süleyman Dâvûd’a varis oldu.”⁴⁷⁵ ayetini delil olarak getirmektedirler. Ayrıca Şiîlerin hadiste geçen ifadenin içerisinde “Biz peygamberler” tabiri geçmediğini aktararak ve Neml Süresi 16. ayeti delil getirerek Hz. Peygamber’in de Hz. Dâvûd gibi miras bırakabileceğini ifade ettiğini aktarmaktadır. Ancak Basrî bu iddianın şaz bir rivayet olduğunu belirtmekte, yukarıdaki hadisin sadece İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’sında olmadığını aynı zamanda İmam Buhârî’nin *Sahih*’inde⁴⁷⁶ de geçtiğini ve Şiîlere hitaben ayette geçen varislikten maksadın mal varisliği değil makam ve mevki varisliği olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷⁷

Şiîler bu iddianın devamında ise Fedek arazisinin miras olarak değil hibe olarak Hz. Fatıma’ya bırakıldığını iddia etmektedirler. Basrî buna cevaben eğer Hz. Fatıma iddiasında doğru ise birinin salt iddiasıyla ona mal verilmeyeceğine dair yüce Allah’ın hükmü olduğunu aktarmaktadır. Nitekim birisi bir iddia ortaya attığı vakit Kur’an’ın ifadesiyle ya iki erkek ya da bir erkek iki kadın şahit getirmelidir.⁴⁷⁸ Hz. Fatıma iddiasında sadık ise o da şahit getirmek ile mükelleftir. Hz. Ebû Bekir de Allah ve Resul’ünün yolunu tutmuştur. Bütün bunlar ile birlikte Hz. Ali imam olduktan sonra Fedek arazisini Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e vermemiş, Hz. Ebû Bekir’in yaptığı gibi yapmaya devam etmiştir. Basrî’ye göre

⁴⁷⁴ İmâm Mâlik, *Muvaṭṭa’u Mâlik bi-rivâyeti Muḥammed b. el-Ḥasan eṣ-Şeybânî*, thk. ‘Abdulvehhâb ‘Abdullatîf (b.y.: Mektebetü’l-‘İlmiyye, ts.), 1/“Nebî hel Yures”, 727.

⁴⁷⁵ en-Neml 27/16.

⁴⁷⁶ Buhârî, “Kitâbu’l Meğâzî”, 11 (No. 3810).

⁴⁷⁷ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 173.

⁴⁷⁸ وَأَسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا ۚ إِلَّا خَرَىٰ / Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar.” el-Bakara 2/282.

bütün bunlar, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ile aynı görüşte olduğunu ispatlamaktadır.⁴⁷⁹

2.5.2. Hz. Ali'ye Dair Değerlendirmeleri

Ebü'l Hüseyin el-Basrî, Şiîlerin Hz. Ali'nin birinci imam olması gerektiği ve ilk üç imamın onun hakkını gasp ettiği yönündeki iddialarına cevaplar vermektedir. Basrî, Hz. Ali'nin fazilet sahibi erdemli bir kişi olduğunu ve kendisini ilk imam olarak değil dördüncü imam olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte Şiîlerin Hz. Ali'nin birinci imam olduğuna dair delillerini çürüterek onlara cevap vermektedir.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre İslam'da Hz. Ali'den daha şerefli daha övünülecek başka bir kişi yoktur. Çünkü Hz. Ali, ilk Müslüman olanlardandır.⁴⁸⁰ Savaş meydanında kendi akrabalarına karşı mücadele edendir.⁴⁸¹ Dinde derin bir ilme sahiptir.⁴⁸² Her daim müşrikler ile mücadele etmiştir. Yüce derecelere sahip olması ve Müslümanlara karşı îsar sahibi olması onu değerli kılmıştır. Hz. Ali imam olduğunda bütün büyük belalara maruz kalmış ve sabretmiştir. Her daim mükafatını yüce Allah'tan bekleyerek, Hak'tan ayrılmamıştır.⁴⁸³ Hz. Peygamber kendisi hakkında şöyle demiştir; “اللَّهُمَّ أَدِرِ الْحَقَّ مَعَ عَلِيٍّ حَيْثُ مَا دَارَ / Allah'ım Ali nereye hareket ederse hakkı da oraya doğru hareket ettir.”⁴⁸⁴

Basrî devamında ise yüce Allah'a hamd edip Haşr Süresinin 10. ayetini zikrederek⁴⁸⁵ kendilerinin de selef-i salihin gibi ilk Müslüman olanlar ve İslam'a

⁴⁷⁹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 173.

⁴⁸⁰ İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzi)*, 137.

⁴⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/252-253.

⁴⁸² İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/437; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntażam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, 11/243; Hâkim, *el-Mustedrek âle's-Şaḥîḥayn*, 3/137 (No. 4637).

⁴⁸³ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 166.

⁴⁸⁴ İlgili rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bir benzeri için bkz. Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Keşfu'l-'Estâr 'an Zevâidi'l-Bezzâr*, thk. Hâbiburrahmân el-A'zamî (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1399/1979), 4/97-98 (No. 3282); Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muḥammed b. Muḥammed b. eṭ-Ṭayyib el-Vâsıtî İbnü'l-Meğâzîlî, *Menâkıbu 'Alî*, thk. Ebû 'Abdurrahman Türkî b. 'Abdullâh el-Vâdî'î (Sana: y.y., 1424/2003), 170 (No. 155); İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/449.

⁴⁸⁵ وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ

رَحِيمٌ / Bunların ardından gelenler de “Ey rabbimiz” derler, “Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.” el-Haşr 59/10.

yardım edenler gibi olduklarını, yani onlar gibi düşündüklerini ifade eder.⁴⁸⁶ Onların ilk üç halifeyi meşru gördüğü ve Hz. Ali'nin de imâmetini dördüncü sırada kabul ettiği gibi Basrî de imâmet sıralamasını bu şekilde kabul etmektedir.

2.5.2.1. Hz. Ali'nin İmâmetine Dair Şîî İddiaların Değerlendirilmesi

Şîîlerin Hz. Ali'nin imâmetine dair getirdikleri velayet ayeti, menzile hadisi, gadîr-i hum hadisi, ziyafet hadisi ve Hz. Peygamberin halef tayinin zorunluluğu gibi delilleri sırasıyla ele alan el-Basrî, bunlara doyurucu cevaplar vermiştir.

2.5.2.1.1. Velayet Ayeti

Şîîlerin Hz. Ali'nin birinci imam olduğuna dair ilk delilleri Mâide Sûresi 55. ayettir. Buna göre; *“إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ”* / *Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, onlar rükûda iken zekâtı veren müminlerdir.*⁴⁸⁷ Şîîlerin iddialarına göre bu ayet Hz. Ali hakkında nazil olmuştur.⁴⁸⁸ Şîîler ayette geçen velayetten maksadın tasarruf hakkı olduğunu söylemektedirler. Bu tasarruf hakkı da ancak imâmet ile gerçekleşmektedir.⁴⁸⁹ Velayetten maksadın tasarruf hakkı olduğuna dair örnek de getirmektedirler. Buna göre *“وَلِيَّ الْمَرْأَةِ / Kadının velisi”* sözünden maksat nikah akdi hususunda tasarruf hakkının kimde olduğudur.⁴⁹⁰

Ayette geçen velayetten maksadın “muhabbet ve sevgi” olduğunu söyleyenlere karşılık Şîîler ayetin devamını delil getirmektedirler. Onlara göre velayetten maksat muhabbet ve sevgi olsaydı o vakit “rükûda iken zekât veren kimsenin müminlerin yardımcısı ve müminlerin de kendisini sevdiği kişi” yani sadece Hz. Ali olurdu. Şîîler muhabbet anlamında velayet ehlinde maksadın özel kişiler için kullanılmadığını iddia etmektedirler. Ayet özellikle Hz. Ali hakkında nazil olduğundan ötürü burada velayet manasından muhabbet anlamı

⁴⁸⁶ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 166.

⁴⁸⁷ Şîîler ayeti bu şekilde anlamaktadırlar. el-Mâide 5/55.

⁴⁸⁸ İbrahim Müsevî Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsna Aşeriyye* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1973), 81-82.

⁴⁸⁹ Muhammed b. Med'ud Ayyâşî, *Tefsîru'l Ayyâşî* (Kum: Müessesetü'l Bi'se, 1421), 2/57.

⁴⁹⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 173.

çıkarılamaz.⁴⁹¹ Nitekim ayet içerisinde geçen *إِنَّمَا* lafzı tahsis içindir. Bu lafız ile genel bir ifade değil, özel bir kişi kast edilmiştir.⁴⁹² Örneğin; “*إِنَّمَا فِي الدَّارِ زَيْدٌ* / *Ancak Zeyd evdedir.*” cümlesindeki *إِنَّمَا* lafzı sadece Zeyd’in evde olduğuna işaret etmektedir.⁴⁹³

Basrî Şiîlerin kendi iddialarını güçlendirmek adına kullandıkları ikinci bir örneği daha zikretmektedir. Buna göre “*إِنَّمَا الْفُقَهَاءُ أَصْحَابُ أَبِي حَنِيفَةَ* / *Fakihler ancak Ebû Hanîfe’nin ashabıdır.*” örneğinde de fakihlerin sadece Ebû Hanîfe’ye bağlı olan kişiler olduğu kast edilmektedir. Şiîler bu iki örneği aktardıktan sonra “*وَيُؤْتُونَ* (*وَالزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ* / *Onlar rükûda iken zekâtı verirler.*) ayetinden maksadın Emîrû’l Mü’minîn olduğu ispatlanırsa Hz. Ali’nin tasarruf hakkına sahip olduğu kesinleşmiş olur.” demektedirler.⁴⁹⁴ Böylece onun imâmet hususunda da tasarruf sahibi olacağı kanaatini paylaşmaktadırlar.⁴⁹⁵

Basrî, Mâide Süresi 55. ayetten Hz. Ali’nin kast edildiğine dair Şiîlerin birkaç delil getirdiklerini aktarmaktadır. Bu deliller şunlardır:

Şiîlerin birinci delili: “Ayetin rükûda iken yüzüğünü infak eden kişinin sadece Hz. Ali hakkında olduğuna dair birçok rivayet vardır.”

Şiîlerin ikinci delili: “*وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ* / *Onlar rükûda iken zekâtı verirler.*” ayetinden “rükûda iken yüzüğünü infak eden” anlamı kabul edilirse⁴⁹⁶ hiçbir Müslüman “O, Emîrû’l Mü’minîn dışında biridir.” dememiştir.

Şiîlerin üçüncü delili: Bu ayetteki velayetten maksadın tasarruf hakkı anlamı kabul edilirse bunu söyleyen herkes “O, Emîrû’l Mü’minîn’dir.” demiştir.

⁴⁹¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 12/383.

⁴⁹² Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsna Aşeriyye*, 82.

⁴⁹³ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûlî’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 173.

⁴⁹⁴ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûlî’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 174.

⁴⁹⁵ Ayyâşî, *Tefsîru’l Ayyâşî*, 2/57.

⁴⁹⁶ Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsna Aşeriyye*, 82.

Şiîlerin dördüncü delili: Ayette geçen velayet kelimesini gerek imâmet anlamında gerek din kardeşliği sevgisi ya da din kardeşine yardım şeklinde kabul eden herkes ayetin Hz. Ali hakkında olduğu hususunda ittifak etmiştir.⁴⁹⁷

Ebü'l Hüseyin el-Basrî, Şiîlerin bu uzunca iddiasına yer verdikten sonra bu iddiayı uzunca tahkik etmekte ve iddianın asılsız olduğunu açıklamaktadır.

Basrî'ye göre “وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ” ayeti rükû halindeyken zekâtın verilmesini ifade eder ve bu, sahih değildir. Çünkü “وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ” ifadesi zekâtın verildiğinden haber vermekte iken “وَهُمْ رَاكِعُونَ” ifadesi ise rükû hakkında haber vermektedir. Ayetin mefhumu içerisinde zekât verme eyleminin hangi vakitte gerçekleştiğine dair bir karine yoktur. Yani zekât verme eylemi namaz kılma ile aynı anda mı gerçekleşmiş, yoksa namazdan önce veya sonra mı gerçekleşmiştir? Bu, net olarak anlaşılmamaktadır. Bunun ile ilgili kesin bir bilgi ancak bir şahit ya da net bir karine bağlantısı ile bilinebilmektedir. Örneğin; “جاءني فلان وهو راكب” / *Falanca binerken bana geldi.*” cümlesini biri söylerse insanın aklına gelen ilk şey kişinin binme fiilini gerçekleştirirken gelmesidir. Çünkü bir vasıtaya binerek gelmek gelme türlerinden bir türdür. Gelme fiili binme fiili ile nitelenebileceğinden insanın aklına ilk gelen şey binerken gelme durumudur. Yani her iki fiil de aynı anda gerçekleşmiştir. Her ne kadar bazı ihtimallere göre “O, geldi ve o binicidir.” anlamı, yani her iki fiil de ayrı vakitlerde gerçekleşmiştir anlamı kabul edilse bile bu böyledir.⁴⁹⁸

Ancak adamın biri “فلان ينصرني ويمنع الضَّيْمَ عَنِّي وهو بيني داري” / *Falanca bana yardım eder, bana zulüm edilmesini engeller ve o benim evimi inşa eder.*” derse bu cümleden ev inşa edilirken zulüm engelleniyor anlamı çıkarılamaz. Çünkü zulmü engellemek ile ev inşa etmek arasında bir karine yoktur. Aralarında karine olmayan iki eylemin birlikte yapıldığına dair bir kullanım hiç olmamıştır. Bunun gibi rükû halindeyken zekât verme durumu da şimdiye dek hiç vaki olmamıştır. Çünkü rükû

⁴⁹⁷ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 174.

⁴⁹⁸ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 174.

fiili ile zekât verme fiili arasında bir karine yoktur ve böyle bir uygulama hiç gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın genel hitabına aykırı olan bu uygulama ancak rivayet ile anlaşılabilir. ⁴⁹⁹

Görüldüğü üzere Basrî iki farklı örnek vermektedir. Birinci örnekte iki fiil arasında bir karine olduğundan yani iki fiil de birbiri ile nitelenebildiğinden her iki fiil de aynı anda gerçekleşmiştir denilebilir. Ancak ikinci örnekte ise her iki eylem arasında bir karine olmadığından her iki eylem de farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Akabinde Basrî bu örnekleri açıkladıktan sonra ayete geri dönmekte ve rükû etmek ile zekât vermek arasında bir karine olmadığından her iki fiilin de birbiri ile nitelenemediğini ve her iki fiilin de farklı zamanlarda gerçekleştiğini söylemektedir.

Basrî devamında ise ayetin Şiîler nezdindeki zahiri manası kabul edilse bile bunun yine de te'vil edilmesi gerektiği kanaatinde olduğunu paylaşmaktadır. Basrî'ye göre “وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ” ayetinden maksat “*Onlar zekâtı verirler, onlar zekâta iman ederler ve onlar şu an rükû halindedir.*” Ayrıca ayet nazil olduğunda insanlar rükû ve secde halindeydi. Çünkü Basrî'ye göre ayeti Şiîlerin anladığı gibi zahiri manada ele alırsak sadece tek bir kişiye, yani onların iddia ettiği gibi sadede Hz. Ali hakkında kabul etmemiz gerekecektir. Oysaki ayetin zahirinde tekil değil çoğul kipler kullanılmaktadır. ⁵⁰⁰

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ⁵⁰¹

Görüldüğü gibi ayette yedi adet çoğul lafız kullanılmışken ayeti sadece tek bir kişiye münhasır kılmak doğru değildir. Basrî altı adet ⁵⁰² zevahire ⁵⁰³ tutunmanın,

⁴⁹⁹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 174.

⁵⁰⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 175.

⁵⁰¹ “Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir. Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri veli edinirse bilsin ki Allah'tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir.” el-Mâide 5/55-56.

⁵⁰² Ayet içerisinde yedi adet zevahir bulunduğundan Basrî'nin sehven altı adet zevahir dediğini düşünmekteyiz. Bkz. İlhan Baran, *İmâmet Nazariyesi Bağlamında Şîa'nın Sünnî Kaynaklardaki*

tek bir zevahire tutunmaktan daha evla olduğunu ifade etmektedir. Basrî konunun anlaşılması için bir adet örnek daha zikretmektedir.

﴿جاءني الذين آمنوا ورأيت الذين آمنوا﴾ / *İman eden kişiler bana geldi ve ben iman eden*

kişileri gördüm” Bu cümleden de tek bir kişinin geldiği anlaşılır. Çünkü cümle içerisinde çoğul kipler kullanılmıştır. Böylece Basrî yedi adet zevahire tutunmanın daha evla olduğunu belirtmektedir.⁵⁰⁴

Basrî Şiîlerin *إِنَّمَا* lafzı ile ilgili iddialarını da cevapsız bırakmamıştır. Basrî *إِنَّمَا* kelimesini morfolojik açıdan ele alır ve kimi dil bilimcilerin de bu kelimenin zikredilen hükmü tahsis ettiğini söylediklerini aktarır. Nitekim “*إِنَّمَا زَيْدٌ فِي الدَّارِ*” cümlesinden “*Sadece Zeyd evdedir.*” anlamı çıkarılmaz. Bilakis “*Şüphesiz ki Zeyd evdedir.*” anlamı çıkarılır. Yani *إِنَّمَا* edatından hasr⁵⁰⁵ değil tahkik/pekiştirme anlamı çıkarılır. Ayrıca *إِنَّمَا* edatının açılımı *إِنَّ+مَا*’dır. Yani “*إِنَّمَا زَيْدٌ فِي الدَّارِ*” cümlesi “*إِنَّ زَيْدًا فِي الدَّارِ*” cümlesi gibidir. Hülâsa bu edat tahkik için yani pekiştirme anlamı katmak için kullanılmıştır.⁵⁰⁶

Basrî Şiîlerin iddiasının Mâide 55. ayetten tek bir kişinin kast edildiği o kişinin de Hz. Ali olduğu ve ayetteki “velayet” kelimesinden maksadın da tasarruf hakkı olduğunu aktardıktan sonra onlara şu anlamda cevap vermektedir: Velayet sadece tek bir kişinin değil bir grubun özelliğidir. Nitekim velayet, din/sevgi anlamında velayet olarak kabul edilirse bu kavram kafirler hariç bütün Müslümanların özelliği olur. Basrî, şayet ayetten maksadın tek bir kişi olduğu

Referansları (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011), 22.

⁵⁰³ Açık lafızların en alt derecesini belirten fıkıh usulü terimi; batinın zıddı, varlık ve olayların görünen yüzü, nasların literal anlamı için kullanılan genel bir kavram. Bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, “Zâhir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

⁵⁰⁴ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 175.

⁵⁰⁵ Bir ifade içinde bir lafzın veya lafızlar kümesinin diğerlerine özel şekilde tahsis edilmesi anlamında meânî terimidir. Bkz. İsmail Durmuş, “Hasr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

⁵⁰⁶ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 175.

kabul edilse bile bunun muhabbet ve nusret anlamındaki velayete engel olmadığını belirtmektedir.⁵⁰⁷

“وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ / Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir.”⁵⁰⁸ ve “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ / Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin.”⁵⁰⁹ ayetlerinde veli kelimesi yardımcı ve sevgi anlamlarında kullanılmıştır.

Basrî, Şiîlerin “Mâide 55. ayetten kast edilen Hz. Ali’dir.” iddiasına cevaben “Eğer onlar Hz. Ali’nin de o gruptan biri olduğunu söylemek istiyorlarsa bizler de bunu zaten kabul ediyoruz.” demektedir. Çünkü ayet içerisinde bulunan (الَّذِينَ آمَنُوا / iman eden kişiler) kavramı içerisinde elbette ki Hz. Ali de vardır. Basrî, yapılan bu açıklamaların Şiîler tarafından muteber görülmediğini söylemektedir. Ayrıca Basrî Şiîlerin “Bu ayetten maksat sadece Hz. Ali’dir ve bu konuda birçok rivayet de vardır.” iddiasının da asılsız bir iddia olduğunu ifade etmektedir. Söylenenin aksine bu hususta hiçbir rivayetin olmadığını belirtmektedir. Onların iddia ettikleri bu husus nesilden nesile aktarılmışsa da ayetin sadece Hz. Ali hakkında nazil olduğuna dair bir delil olmadığını ifade etmektedir.⁵¹⁰

Basrî Vâkıdî’den bir rivayette bulunur ve Vâkıdî’nin Mâide 51. ve 52. ayetlerin sebab-i nüzulü olarak şunu zikrettiğini belirtir: “Cahiliye döneminde Medine’de Yahudiler ile Hazreç kabilesi arasında bir antlaşma yapılmış, bu antlaşmaya göre tehlikeli bir durum söz konusu olduğunda her iki taraf da birbirine yardım etmeliydiler. Ancak Hazreçliler Müslüman olduktan sonra ve Yahudiler Hz. Peygamber ile yaptıkları antlaşmaları bozduktan sonra Hz. Peygamber Benî Kaynuka Yahudilerini esir olarak almıştı. Bunun akabinde Hazreçlilerden olan Abdullah b. Übey b. Selûl, Ubâde b. Sâmit’e gelerek Hz. Peygamber’in huzuruna varıp kendisinden daha evvel yapılan antlaşmayı hatırlatarak “Benî Kaynuka Yahudilerini af etmesini isteyelim” dedi. Ubâde b. Sâmit bu talebe karşılık İslam’ın

⁵⁰⁷ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 175.

⁵⁰⁸ et-Tevbe 9/71.

⁵⁰⁹ el-Mâide 5/51.

⁵¹⁰ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 175.

bu anlaşılmayı bozduğunu, hatta “Eğer Hz. Peygamber bana onların boynunu vur derse, vururum.” diyerek Abdullah b. Selûl’u geri göndermiştir. Bunun üzerine münafıkların başı olan Abdullah b. Selûl Hz. Peygamber’in huzuruna sadece kendisi gelerek “Ey Muhammed! Beni, Buâs Savaşlarında koruyan 400 zırhlı asker ve 400 piyadeyi serbest bırak. Ben musibetlerin yaşanmasından korkuyorum.” dedi ve Yahudilerin affedilmesi için çok ısrarcı oldu.⁵¹¹ Akabinde Hz. Peygamber Yahudilerin serbest bırakılması yönünde tâlimat verince yüce Allah şu ayetleri nazil etti:

Basrî Şiîlerin (وَهُمْ رَاكِعُونَ / *Onlar rükû ederken zekat verirler.*)

ayetiyle ilgili Şiîlerin iddialarının batıl olduğunu söylemektedir. Basrî'ye göre bu ayet sadece zekatın verildiğini ifade eder. Ancak zekât vermek ve rükû etmek fiilleri arasında bir karine yoktur. Basrî Şiîlerin bu ayet hakkında söylediklerinin ihtimal dahilinde olabileceğini, ancak ayetin “*Onlar zekât verirler ve şu an rükû halindedir.*” anlamının da muhtemel olduğunu söylemektedir. Fakat Basrî daha önce zikrettiği örnekleri burada yeniden tekrarlamakta ve iki fiil arasında bir karine olmadığından bu anlamın verilmesinin doğru olmadığını vurgulamaktadır. Nitekim

⁵¹¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 176-178.

512 el-Mâide 5/51

⁵¹³ el-Mâide 5/52.

⁵¹⁴ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 176.

ona göre İslam hukukunda hiçbir zaman rükû halindeyken zekât verilir gibi bir eylem gerçekleşmemiştir. Tüm bunlar ile birlikte Basrî, “Emîrû’l Mü’minîn Hz. Ali’ye zekât farz değildir. Çünkü o fakir biriydi. Onun verdiği, sünnet olan sadakadır; zekât olarak isimlendirilmez.” demektedir.⁵¹⁵

Şiîlerin “Rükû ederler fiili namazı ikame ederler emrinin altına girer.” şeklindeki itirazına Basrî, “Hayır, rükû etmek namaz kılma emrinin altında değerlendirilemez. Onların şu an rükû ile meşgul olması ve yüce Allah’ın bunu namazı ikame ederler⁵¹⁶ lafzından sonra tekrar etmesinde hikmet vardır. Bu da Müminlerin şanını ve derecesini yükseltmek içindir.” şeklinde cevaplamaktadır. Yani burada Müminlerim tazim edilebilmesi için fiillerin mücmel ve mufassal olması problem değildir.⁵¹⁷

Basrî konuya örneklik teşkil etmesi açısından “مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ / Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil’e ve Mikâil’e düşman ise bilsin ki Allah da inkârcıların düşmanıdır.”⁵¹⁸ ayetini zikretmektedir. Ona göre ayet içerisinde melekler kavramı zikredildiği halde özellikle Cebrâil ve Mikail’in isimlerinin zikredilmesi onların tazim edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁵¹⁹

Aynı şekilde Basrî’ye göre “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ / Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah’ın huzurunda durun.”⁵²⁰ ayeti içerisinde namazlardan sonra orta namazın yani ikinci namazının tekrarlanması bu namazın önemine işaret etmek içindir.⁵²¹

⁵¹⁵ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 176.

⁵¹⁶ Basrî ayeti şu şekilde anlamaktadır: “الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ / Onlar namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.” el-Mâide 5/55. Şiîler ise ayete (onlar rükûda iken) zekâtı verirler eklemesi yapmaktadırlar.

⁵¹⁷ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 177.

⁵¹⁸ el-Bakara 2/98.

⁵¹⁹ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 177.

⁵²⁰ el-Bakara 2/238.

⁵²¹ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 177.

Basrî'ye göre şayet “وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ” ayeti Şiîlerin anladığı gibi kabul edilse bile ayetin içerisinde bulunan çoğul kipler tek bir kişinin kast edilmediğini gözler önüne sermektedir. Basrî, “Şiîlerin zevahirleri bir adet iken bizlerin zevahirleri yedi adettir. Onların kendi iddialarını terk edip bizim söylediklerimize tabi olmaları daha evladır.” demektedir.⁵²²

Ebü'l Hüseyin el-Basrî Velayet ayeti bağlamında Şiîlerin bir diğer iddiasına daha yer verip cevaplamaktadır. Şiîler, “Dini velayet ve dini yardımlaşma özel bir iş için belirtilmemiş ise buradaki anlam tasarruf sahibi olmayı gerektirir.” demektedirler. Basrî cevaben eğer ayetten tek bir kişi kast edilmiş olsaydı o vakit söylenen bu şeyin kabul edilebileceğinden bahsetmektedir. Basrî ayetin siyak ve sibakından anlaşılan şeyin tek bir kişinin değil, bir grubun özelliğinin belirtildiğini mükerreren belirtmektedir. Ayrıca ayet içerisinde geçen elfazu cemiler/çoğul sıgalar da bunu destekler niteliktedir.⁵²³

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır; “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ / Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin.”⁵²⁴ Basrî ayetten anlaşılan şeyin “Yahudi ve Hristiyanları siz de tasarruf eden imamlar/veliler edinmeyin.” demek olmadığını söyler. Ona göre o dönemde yaşayan hiçbir Müslüman bu ayeti bu şekilde anlamamıştır. Ayrıca yüce Allah kelamın devamında konuşmayı pekiştirecek şu ayetleri zikretmektedir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَافِرَ أَوْلِيَاءَ / Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin.”⁵²⁵ Çünkü yüce Allah şöyle demişti; “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَن يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ / Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost

⁵²² Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 177.

⁵²³ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 177.

⁵²⁴ el-Mâide 5/51.

⁵²⁵ el-Mâide 5/57.

edinirse şüphesiz o da onlardandır.”⁵²⁶ Basrî’ye göre tevelli etmek⁵²⁷ adavetin/düşmanlığın zıddıdır. Basrî bir örnek cümle kullanarak delillerini güçlendirmektedir. O, şu örneği verir: “أنا أتولى فلانا أو أحبه ولا اعداياه / Ben falancaya tevelli ediyorum ya da onu seviyorum ve ona düşmanlık beslemiyorum.” Basrî verilen örnekten anlaşılan şeyin “seni tasarruf sahibi kılmak istiyorum” anlamında olmadığını söyler.⁵²⁸

Basrî düşmanlığın zıttı olarak sevmeyi, dostluğu, arkadaşlığı, tevelli etmeyi ve velayeti işaret etmektedir. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ” / Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin.”⁵²⁹ ayeti de bu şekilde anlaşılmalıdır. Buradaki velayet, düşmanlığın zıddı olan velayettir. Yani sevgi, yardımlaşma, dostluk anlamında kullanılmıştır.⁵³⁰

Basrî Mâide Süresi 51. ayette yüce Allah’ın velayeti nefiy manasında kullandığını, ancak Mâide Süresi 55. ayette ise velayeti ispat etmekte olduğunu ifade eder. Konuya açıklık kazandırmak adına bir örnek vermektedir: Bir kişi kendi kölesine “لا توال السوقة انما أولياؤك العلماء أو الجند” / Çarşı ehlini veli edinme, senin velilerin âlimler ve askerlerdir.” dediği vakit bunu söyleyen kişi birinci kısımda nefyettiği şeyi ikinci kısımda âlimler ve askerler için emretmiş olur. Madem ki durum böyledir o zaman ayetlerin başında zikredilen velayet, dini velayet ve nusret olduğu gibi ayet sonunda zikredilen velayet de dini velayet ve nusret anlamındadır.⁵³¹

Basrî, Şiîlerin “Yüce Allah Mâide Süresi 51. ayet ile sadece tek bir kişiyi kast etmiştir; ancak Mâide Süresi 55. ayet ile yüce Allah sahâbeyi Yahudi ve Hristiyanların emri altına girilmesinden ve kendilerini yönetmelerinden nehyetmiştir.” iddiasına karşılık “Sizler bu tarz sözler ile bizleri muhacir ve ensarın

⁵²⁶ el-Mâide 5/51.

⁵²⁷ Devlet başkanlığı, dolayısıyla siyasi hâkimiyet konusunda kendileri gibi düşünenlerle dostluk içinde bulunma anlamında İmâmiyye Şiasınca benimsenen bir esas; teberrinin karşıtı. Bkz. Mustafa Öz, “Teberri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

⁵²⁸ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 177.

⁵²⁹ el-Mâide 5/51.

⁵³⁰ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 177.

⁵³¹ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 177.

yolundan uzaklaştırmaya mı çalışıyorsunuz?” şeklinde itiraz etmektedir. Devamında ise Basrî akıl sahibi herkesin اَمْنُوا الَّذِينَ ifadesinden tekil değil çoğulu anladığını vurgulamıştır. Bir kişinin (يا أيها الذين آمنوا أقبل) / *Ey iman edenler buraya dön.*) demesi ne ölçüde mantıklı olabilir ki? Akıl sahibi herkes “لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى / *Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin.*” ayetiyle İslam’dan önce yaptığınız gibi onları veli edinmeyin, dost edinmeyin, korumayın ve bunu devam ettirmeyin manasını anlar. Üstelik yüce Allah “وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ / *Sizden her kim ki onları veli edinirse*” ayetiyle düşmanlığın zıddı olan tevellîyi işaret etmiştir.⁵³²

Basrî’ye göre yüce Allah’ın kendini tâzim etmek için çoğul sığasıyla nazil ettiği ayetler buna delil olamaz. “نَحْنُ قَدَرْنَا” / *Dileseydik*⁵³³ gibi daha birçok ayette yüce Allah kendini yüceltmek için müfret sığa yerine cem-i sığa kullanmıştır. Bir çoğuldan müfret mananın alınması Kur’an’da bulunan tüm ayetler için yapılamamaktadır. Basrî, Şiîlerin ayete verdikleri anlamı muhtemel gördüğü gibi kendisinin de dahil olduğu Mu’tezilî ulemanın da ayete verdiği mananın muhtemel olduğunu söylemektedir. Ona göre iki muhtemel şey bir araya geldiğinde ortaya kesin bir netice çıkamayacağından muhtemeller delil olarak kabul edilemezler. Bu sebeple Şiîlerin Hz. Ali’nin imâmetine dair delil olarak sundukları Velayet ayetinin delil olamayacağını ifade etmektedir.⁵³⁴

Basrî, Şiî itikat içerisinde yer edinmiş bir kaideyi zikrederek Hz. Ali’nin birinci imam olmadığını açıklamaktadır O, “Şiîlerin çoğunluğuna göre bir imam hayattayken başka bir imamın tezahür edemeyeceğini” aktarmaktadır. Basrî Hz. Ali hakkında nazil olduğu varsayılan Mâide Süresi 50-55. ayetlerin henüz Hz. Peygamber hayatta olduğu için Hz. Ali hakkında indiği kabul edilse bile bu ayetlerin Şiî itikadına göre Hz. Ali’nin imam olmamasını gerektirdiğini söyler. Dolayısıyla bu ayetlere ümmet üzerinde tasarruf sahibi olma anlamı verilemez.

⁵³² Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 178.

⁵³³ el-Vâkıa 56/70.

⁵³⁴ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 178.

Ancak ayetin manası nusret ve yardımlaşma olarak kabul edilirse ayet Hz. Ali'yi de kapsar. Bundan dolayı Basrî, Mu'tezilî te'vilin Şîî te'vilden daha evla olduğunu söylemektedir.⁵³⁵

Basrî, Şîîlerin bir diğer uydurma rivayetini daha zikredip cevaplandırmaktadır. O, Şîîlerin Hz. Peygamber döneminde Hz. Ali'nin ondan haber almadan kadıları ve vâilileri tayin ettiği ayrıca orduyu tanzim ettiği görüşünde olduklarını ifade etmektedir. Basrî Şîîlerin bu iddialarına hiçbir dönemde böyle bir şey yaşanmadığını aktararak cevap vermektedir. Ayrıca Basrî her akıl sahibinin Hz. Peygamber'den izin almadan hiç kimsenin kadı atama, orduyu tanzim etme, vâilileri görevlendirme gibi herhangi bir şey yapma cüretinde bulunamayacağını bildiklerini söyler.⁵³⁶

Basrî'nin zikrettiği Velayet ayeti dışında Mübahele ayeti, Tathir Ayeti, Mevedde Ayeti ve Ulu'l Erham ayeti gibi kimi ayetleri de Şîîler Hz. Ali'nin birinci imam olduğu hususunda delil olarak kullanmışlardır.⁵³⁷

2.5.2.1.2. Menzile Hadisi

Ebü'l Hüseyin el-Basrî, Hz. Ali'nin birinci imam olarak atandığı hususunda Şîîlerin delillerini değerlendirdiği ayetlerden sonra konuyla ilgili hadislerden Menzile hadisine yer vermekte ve değerlendirmesini yapmaktadır.

Şîîlerin konuyla ilgili şöyle bir iddiası bulunmaktadır: Hz. Peygamber Tebük seferini gerçekleştireceği vakit Hz. Ali'yi kendi yerine vekil olarak Medine'de bırakarak açıkça kendisine nass yapmıştır.⁵³⁸ Hz. Ali Medine'de vâililik görevini yürütürken Hz. Peygamber Tebük Seferi dönüşü Hz. Ali'yi görevden azletmedi. Bundan dolayı Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hz. Ali'nin imam olması gerekmektedir. Ayrıca Şîîler bu rivayete dayanarak Hz. Ali'nin Medine dışında başka bir yerde vâililik yapmasında ve Medine'ye Hz. Ali dışında birinin vâililik

⁵³⁵ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 178.

⁵³⁶ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 178-179.

⁵³⁷ Bkz. Metin BOZAN, *İmamiyye Şîasının İmamet Tasavvuru* (ilâhiyât, 2007), 46-61. Baran, *İmâmet Nazariyesi Bağlamında Şîa'nın Sünnî Kaynaklardaki Referansları*, 19-52.

⁵³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. Nu'mân el-Abkarî el-Bağdâdî Müfid, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Hucecillâhi alâ'l-İbâd* (Beyrut: Muessesetu Âl-i Beyt'il İlmi li İhyâ-i el-Turas, 2008), 155.

yapması hakkında nefiy olduğunu söylemişlerdir.⁵³⁹ Yani Hz. Ali Medine dışında başka bir şehirde vâililik yapmamıştır ve Medine'ye de Hz. Ali dışında başka biri vâli olarak görevlendirilmemiştir.

Basrî, Şiîlerin bu iddiasına karşılık Hz. Peygamber'in Tebük Seferi sırasında Medine'ye Hz. Ali'yi halef olarak bırakmadığını söyleyerek Vâkıdî'den bir rivayet aktarmaktadır. Vâkıdî'ye göre Hz. Peygamber, Medine'ye kendisinden sonrası için bir kısım rivayetlere göre Abdullah b. Ümmü Mektûm, bir kısım rivayetlere göre Muhammed b. Mesleme, bir kısım rivayetlere göre de Siba' b. Urfuta'yı halef olarak bırakmıştır.⁵⁴⁰ Hz. Ali'yi ise sadece kendi ailesinin güvenliği ve ihtiyaçları için Medine'de bırakmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber Tebük Seferi dönüşünde Hz. Ali'yi Yemen zekatını toplamak üzere görevlendirmiştir. Tebük'ten sonra Veda Haccına giden Hz. Peygamber orada Hz. Ali ile karşılaşmıştır. Nitekim tüm tarihi rivayetler bunları aynen aktarmaktadır. Hz. Peygamber'in Medine'ye döndükten sonra Hz. Ali'yi başka bir iş için görevlendirmesi, onu ilk görevinden azlettiği anlamına gelir.⁵⁴¹

Basrî'ye göre bununla birlikte Hz. Peygamber Tebük Seferi dönüşü Hz. Ali'yi başka bir iş için görevlendirmemiş olsaydı bile o yine de bu görevinden azledilmişti. Çünkü bir şehrin halefi peygamber yokken geçerli olur. Peygamber dönüş yaptıktan sonra hilâfet hükmünü yitirir. Peygamberin ğaybeti sürdükçe hilâfet de uzar. Peygamberin ğaybeti bitip geri dönerse halifelik de nihayete erer. Basrî konuya dair bir örnek de zikretmektedir: Bir sultan Bağdat'ta ikamet ederken ve yönetim işini de kendisini yürütüyorken bir savaş için başka bir yere gittiğinde Bağdat'ta devlet işlerinin aksamaması için kendi yerine bir vekil tayin eder. Vekil, sultan gibi tüm işleri yerine getirir. Daha sonra sultan geri döndüğünde herkes anlar ki vekilin görevi otomatikman nihayete ermiştir.⁵⁴²

⁵³⁹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 179.

⁵⁴⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/8.

⁵⁴¹ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 179.

⁵⁴² Basrî Mu'tezile'nin Basra Ekolüne mensup olduğu halde Bağdat'ta eğitim görmüş ve Bağdat'ta ikamet etmiştir. Ayrıca Büveyhî Hanedanlığının başkenti ve hilâfet merkezi Bağdat olduğundan Basrî örneklerini Bağdat eksenli vermektedir. Delen vd., "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 179.

Basrî, Hz. Peygamber'in Tebük seferine giderken ailesine bakması için Hz. Ali'yi Medine'ye halef olarak bıraktığını aktarır. Bunun üzerine Medine'de kadınlar ve çocuklar ile birlikte kalan Hz. Ali bu durum karşısında kırılır ve Hz. Peygamber'e ulaşarak *"Beni kadın ve çocukların içinde mi bırakıyorsun?"* der. Hz. Peygamber onun gönlünü almak için; *أنت مني بمنزلة هارون من موسى إلا أنه لا نبي بعدي* / *Harun'un Musa'ya konumu neyse senin benim yanımdaki konumun da odur. Ancak benden sonra nebi yoktur.*"⁵⁴³ der. Basrî Şiîlerin bu hadisi iki açıdan delil olarak kullandıklarını söylemektedir.

Şiîlerin birinci deliline göre Menzile hadisinde konuşmanın akışı sanki şu şekildedir: "Benim ve senin durumun Harun ve Musa'nın durumu gibidir." Şiîlere göre madem hadis bunu ifade ediyor o vakit nübüvvet ve kan bağı hariç Harun için sabit olan tüm durumlar Ali için de gereklidir.⁵⁴⁴ Herkes biliyor ki Harun şayet Musa'dan sonra yaşamış olsaydı Musa'nın halefi olurdu. Ancak Harun Musa'dan önce vefat etti. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in vefatından sonra da Ali yaşadığı için onun Hz. Peygamber'in halifesi olması gerekir.⁵⁴⁵

Basrî, Şiîlerin "Harun Musa'dan sonra yaşamış olsaydı onun halifesi olurdu." cümlesini Hz. Ali'nin birinci imam olması gerektiğine dair delil getirdiklerini söyler. Musa Tur-i Sina'ya Rabbine münacatta bulunmak için gittiğinde Harun'u kendi yerine halife olarak bıraktı. Şiîlere göre "Musa'nın Harun'u azletmesi caiz değildir. Çünkü eğer Musa, Harun'u azletmiş olsaydı halk Musa'dan nefret edecekti. Peygamberlerin halkın kendisinden nefret edecek şeyleri yapması caiz değildir. Madem Harun azledilmemiş o vakit Musa öldüğünde Harun'un onun halifesi olması gerekirdi. Şayet Musa onu halife tayin etmiş olmasaydı bile yine Harun halife olurdu. Çünkü Harun dışında başka birinin imâmet işini yüklenmesi caiz değildir."⁵⁴⁶

⁵⁴³ Muslim, "Fedâilu's Sahabe", (No. 2404); Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sunen*, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî'l-'Arabiyye, ts.), 2/"İftitâhu'l Kitab", 11 (No. 121); Tirmizî, "Ebvâbu'l Dâvet", 79 (No. 3730).

⁵⁴⁴ Müfîd, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Huceccillâhi alâ'l-İbâd*, 157.

⁵⁴⁵ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 184.

⁵⁴⁶ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 184.

Basrî Şiîlerin iddialarına yer verdikten sonra Musa'nın Harun'u halef olarak tayin etmesi hakkında kendilerine şu anlamda bir cevap vermektedir: Ona göre Musa'nın gaybeti bittikten sonra Harun'un da halefligi nihayete erer. Çünkü bu aynen bir sultanın bir yere gittiğinde bir vezirini yerine halef olarak bırakması gibidir. Sultan geri döndüğünde herkes anlar ki vezirin halefligi sona ermiştir. Ayrıca Basrî, Şiîlerin iddiasının ikinci kısmı olan “Şayet Harun, Musa'dan sonra yaşamış olsaydı Harun'un halife olması gerekirdi” şeklindeki iddialarının söz konusu olamayacağını ifade etmektedir. Çünkü Basrî'ye göre bir peygamberin had cezalarını yerine getirmesi ve devlet yöneticilerinin yapması gereken tüm görevleri yapması gerekli değildir. Peygamberler şeriatı tembih eder, onun belirlediği başka biri de bunu tatbik eder, yani hadleri uygular ve imamın yapmaması gereken şeyleri yapar. Basrî mütevatir haberlere göre İsrailoğullarının hem peygamberleri hem de peygamberleri dışında kralları olduğunu aktarmaktadır.⁵⁴⁷ Bu peygamberler Allah'tan aldıkları şeriatı tembih eder, krallar ise bu şeriatı uygulardı.⁵⁴⁸ Dolayısıyla Basrî'ye göre Musa'dan sonra Harun yaşamış olsaydı onun imam olacağı sonucu çıkarılamaz.⁵⁴⁹

Ayrıca el- Basrî'ye göre peygamberlerin yüklendiği sorumlulukları imamlar da yüklenmiş olsaydı ve Musa'dan sonra Harun yaşayıp bu sorumluluğu yüklenseydi Harun Musa'nın halifesi olduğu için değil zaten peygamber olduğu için bu görevi yüklenirdi. Nitekim Hz. Peygamber “إلا أنه لا نبي بعده / *Ancak benden sonra nebi yoktur.*” sözüyle nübüvveti istisna etmiştir. Basrî'ye göre sebep ortadan kalkarsa sonuç da ortadan kalkar. Olası ihtimaller üzerinden kesin hükümler verilemez.⁵⁵⁰

Basrî'ye göre Hz. Ali nübüvvet konusunda Harun ile apayrıdır. Basrî kendi görüşü olan “Şayet Harun, Musa'dan sonra yaşamış olsaydı haleflikten ötürü değil

⁵⁴⁷ el-Bakara 2/246. Tâlût ve Câlût kıssası için bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 6/501-503.

⁵⁴⁸ Basrî'nin peygamberler hakkında zikrettiği bu kaide sadece İsrailoğulları için geçerlidir. Hz. Peygamber hakkında ise böyle bir kural söz konusu değildir. Çünkü Hz. Peygamber hem bir peygamber hem de bir devlet yöneticisi idi. Bkz. M. Hanefî Palabıyık, “Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti (Tarihî Arkaplan ve Tesrî Açısından)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Haziran 2002), 102-120.

⁵⁴⁹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 184.

⁵⁵⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 185.

nübüvvetten ötürü imamlık yapacaktı.” düşüncesini temellendirmek için bazı argümanlar ileri sürmektedir. Örneğin, Zeyd kendi kölesini çok sevdiği için kölesini bir işle görevlendirdi. Daha sonra Amr da kendi kölesine “أنت مني بمنزلة عبد زيد

من زيد إلا أنا لا أحبك محبة شديدة / Zeyd’in kölesi Zeyd için neyse sen de benim için osun.

Ancak ben seni Zeyd’in kölesini sevdiği kadar sevmiyorum.” dedi. Bundan bir işi yapma hususunda iki köle arasını ayırmak için bir istisna yapılmak istendiği anlaşılır. Yani her konuda eşitsiniz ancak sevilme hususunda eşit değilsiniz denilmek istenmektedir. Ayrıca Basrî’ye göre sebep ortadan kalkınca sonuç da ortadan kalkardı. Şiîlere göre ise sebep ortadan kalkınca sonuç ortadan kalkmaz. Basrî, Şiîlerden bu kaideyi ispatlamalarını beklemektedir.⁵⁵¹

Nitekim Basrî’ye göre Şiîler, “İki şey birbiri ile benzetildiğinde hükümlerin sebebi dikkate alınmaz.” deseler buna dair cevap şudur der: Bir insan kendi vekiline dese ki “ادفع إلى زيد ألف درهم من ثمن طعام بايعه واجعل عمرو بمنزلة” / Zeyd’e bize sattığı yiyecek parasından bin dirhem ver. Amr’ı da onun gibi yap.” Öyleyse vekilin yapması gereken şey Zeyd’in kendilerine sattığı yiyecek parasından bin dirhem Zeyd’e, Amr yiyecek satmadığı halde ona da bin dirhemi vermesidir. Dolayısıyla Amr yiyecek satmadığı halde vekilin aldığı emri uygulayarak Zeyd için yaptığı şeyin aynısını Amr için de yapmalıdır. Çünkü bir yiyeceğin satılmasından dolayı kazanılan paradan hak kazanılması vekil ile ilgili bir durum değil, emri veren kişiyle ilgilidir. Zeyd’e para verilmesinin sebebi belli iken Amr’a para verilmesinin bir sebebi yoktur. Vekil sebebe bakmadan emri uygulamalıdır. Zira kelamın akışı bunu gerektirir. Böylece sebebe bakılmadan benzetme yapılmıştır. Ancak rivayet edilen hadis bu şekilde değerlendirilemez. Çünkü sebep dikkate alınmış ve nübüvvet istisna edilmiştir.⁵⁵²

Şiîler, “Harun’un Musa’ya olan hilâfetinin sebebi nübüvvettir.” deyip Hz. Ali hakkındaki hadiste geçen منتزلة / menzile ifadesi hilâfete te’vil edilebilir demektedirler. Şiîlere göre “İstisna yapılarak sebep ortadan kaldırılmış olsa bile

⁵⁵¹ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 185.

⁵⁵² Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 185.

Hız. Peygamber'in bu lafız ile (منتزلة / menzile) muradı hilâfet olmalıdır.” demektedirler. Basrî Şiîlerin bu iddiasını da şöyle cevap vererek ret etmektedir: منتزلة / menzile ile hilâfetin kast edildiğı iddia edilemez. Çünkü منتزلة / menzile ifadesiyle “Hilâfet kast edilmiştir.” demek, “Hilâfet kast edilmemiştir.” demekten daha evla değildir. Nitekim sebebin ortadan kalkması sonucun da ortadan kalkmasını gerektirmektedir.⁵⁵³

Basrî verdiği örnekten de anlaşılacağı üzere aslında “sebebin ortadan kalkması ile sonuç ortadan kalkmaz” kanaatini taşımaktadır. Zira ona göre bir sonucun farklı sebepleri olabilir. Fakat söz konusu örnekte Harun'un Musa'ya halife olması nübüvvet ile sınırlandırıldığından halife olmasını tek bir sebebe bağlamıştır. Bu nedenle Basrî genel kanaatini değiştirerek “sebebin ortadan kalkması ile sonuç da ortadan kalkar” yargısına varmıştır.

Basrî'ye göre منتزلة / menzile ifadesiyle nübüvvet Hız. Ali'de düşünüle miyorsa Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Ali'nin de imam olması düşünülemez. Nitekim Musa'nın vefatından sonra her ne kadar Harun'da nübüvvet sebebi olsa da Harun imam olamadığı gibi Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Ali'nin de hemen imam olması beklenilemez.⁵⁵⁴

Şiîlerin Menzile hadisine dayandırarak kullandıkları ikinci delili Basrî şu şekilde özetlemektedir: Hız. Peygamber'in; “إلا أنه لا نبي بعدي / *Ancak benden sonra nebi yoktur.*” ifadesindeki بعد ifadesi Hız. Peygamber'in vefatını ifade eder. Bu aynen falancanın şöyle demesi gibidir: “ادفعوا إلي زيد من مالي الف درهم بعدي / *Benden sonra malımdan Zeyd'e bin dirhem ödeyin.*” Bu onun vefatından sonrasını ifade eder. Hız. Peygamber'in “إلا أنه لا نبي بعدي وفاتي / *Ancak benim vefatımdan sonra nebi yoktur.*” ifadesiyle “benim vefatımdan sonra nübüvvet yoktur” anlamı

⁵⁵³ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 185.

⁵⁵⁴ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 185-186.

kastedilmektedir. Hz. Peygamber bu ifadesiyle sadece nübüvveti istisna etmiştir, diğer tüm konuları istisna etmemiştir. Bundan dolayı diğer bütün menzileler Hz. Ali için geçerlidir. İstisna, müstesna minhu'ya mutabık olmalıdır. Harun'un menzileleri içerisinde Musa'ya halef olması da varsa Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali için de aynı menzilelerin olması gerekmektedir. Bu, ya Hz. Peygamber hayatta iken Hz. Ali buna hak kazanmış ve onun vefatından sonra başlamıştır ya da Hz. Peygamber'in vefatından sonra kazanılmış ve başlamıştır.⁵⁵⁵

Şiîler “İstisna, müstesna minhu'ya mutabık olmalıdır.” ifadesine şunu delil getirmişlerdir: Adamın biri şöyle dese: “ضربت غلماني إلا زيداً بالأمس / *Kölelerimi dövdüm ancak Zeyd'i dün dövdüm.*” Bu onun kölelerini hem dün hem de bugün dövdüğünü ifade eder. Ancak Zeydi dün dövmüşken bugün dövmemiştir. إلا / ancak edatından öncesi ve sonrası birbiri ile uyum içinde olmalıdır. Yani بالأمس / dün kelimesi hem müstesnaya hem de müstesna minhu'ya dönmelidir.⁵⁵⁶

Basrî, Şiîlerin sarf ve nahive dayalı açıklamalarından sonra Arapça gramerini esas olarak onların anlayacağı bir dille cevap vermektedir. Ona göre birinin بعدي sözü bazen onun vefatından sonrasını ifade eder, bazen de onun vefatı dışında bir sıfatı işaret eder. Birinci örnekte yani “إلا أنه لا نبي بعدني / *Ancak benden sonra nebi yoktur.*” ifadesinde بعدي sözüyle vefat kast edilmiştir. Durum ve vaziyet de vefat dışında başka bir şeye delalet etmemektedir. O vakit konuşmanın akışı, cari olan adete göre vefattan sonra şeklinde kabul edilmelidir. Vasiyet ve tedbir⁵⁵⁷ gibi ifadelerde de durum bu şekildedir. Bir kimse; “ني مالي ألف درهم بعدني / *Falanca için benden sonra benim malımdan bin dirhem vardır.*” dese burada بعدني ifadesiyle onun vefatından sonrası anlaşılır. Çünkü vasiyet yapmada cari olan adet kişinin

⁵⁵⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 186.

⁵⁵⁶ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 186.

⁵⁵⁷ Bir kimsenin, kölesini kendi ölümüne bağlı olarak âzat etmesi anlamında fıkıh terimi. Bkz. Fahrettin Atar, “Tedbir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

vefat etmesidir. Burada başka bir sıfat da zikredilmediğinden, söylenmeyen bir sıfat söylenmiş gibi kabul edilemez. Biri dese ki “عبدی حر بعدی / *Benden sonra kölem hürdür.*” Bu örnekte de عبدی ifadesinden vefat anlaşılmaktadır. Çünkü ölüm dışında başka bir sıfat zikredilmediğinden cari olan adet bunu gerektirmektedir.⁵⁵⁸

İkinci örneğe gelince yani عبدی ifadesinden önce bir insanın bir özelliği zikrediliyorsa ya da hükmen zikrediliyorsa عبدی ifadesiyle aslında o sıfatın kendisi kast edilmektedir. Örneğin, “أنا عبرت البحر أو سلكت طريق مكة وحدي, ولا يفعل ذلك بعدی أحد, / *Ben denizleri aştım ya da Mekke'ye doğru tek başıma yolculuk yaptım. Benden sonra hiç kimse bunu yapamaz.*” derse bunu söyleyen kişi hala diri olsa bile burada o denizleri aştıktan sonra hiç kimsenin denizleri aşamayacağı anlaşılır. Yani vefat ile ilgili bir durum söz konusu değildir. Ayrıca müstesna min'hu zikredilmemiş ama hükmen zikredilmiş gibidir. Nitekim biri konuşmaya şöyle başlasa ve dese ki “فلان مثلي إلا أنه لا يعبر البحر بعدی أحد, / *Falanca aynen benim gibidir, ancak benden sonra hiç kimse denizi aşamaz.*” Bu cümleden o denizi aştıktan sonra kimsenin denizi aşamayacağı anlaşılır. Bu kişi ister hayatta olsun ister ölmüş olsun değişen bir şey söz konusu değildir.⁵⁵⁹

Ancak birisi onun denizi aşmasından sonra denizi aşsa ve o kişi hayattaysa “إنه عبر البحر بعده, / *Zeyd'den sonra da denizi aşan biri oldu.*” denilir. Zeyd'in tek başına denizi aştığını öğrendikten sonra birinin daha denizi tek başına aştığını öğrendiğimizde şu soruyu sorarız: “Zeyd ondan önce mi yoksa sonra mı denizi aştı?” Bu açıklamalardan sonra ortaya çıkan sonuç, عبدی ifadesi sadece ölümle değil aynı zamanda hayatla yani yaşamla birlikte de kullanabilir. Yeter ki orada zikredilmiş ya da hükmen zikredilmiş bir sıfat bulunsun. Zeyd'e denilse ki “أدخل / *Amr'ı ya senden önce ya da senden sonra eve sok.*” Bu

⁵⁵⁸ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 186.

⁵⁵⁹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 187.

örnekte de yaşam manası kast edilmektedir. Hz. Peygamber'in şu sözünde “إلا أنه لا / *Ancak benden sonra nebi yoktur.*” نبى بعدى ifadesi sadece Hz. Peygambere has olan nübüvvet sıfatına te'vil edilmelidir. Yani نبى بعدى'den sonra وفاته değil نبوته te'vili yapılmalıdır.⁵⁶⁰

Basrî'ye göre Hz. Peygamber; “إلا أنه لا نبى بعدى / *Ancak benden sonra nebi yoktur.*” ifadesinde iki ihtimalden birini kast etmiş olabilir. Birinci ihtimale göre Hz. Ali'ye o anda nebi olmadığını söylemek istemiştir. İkinci ihtimale göre ise vefatından sonra Hz. Ali'nin nebi olamayacağını söylemek istemiştir. Fakat Hz. Ali ile durumunu benzettiği Harun ve Musa örneği ikinci ihtimali devre dışı bırakmaktadır. Zira Harun, Musa hayatta iken nebiydi onun vefatından sonra değil. Hz. Peygamber söz konusu ifade ile Hz. Ali'nin halihazırda nebi olmadığını ifade etmiştir. Şu hâlde Harun-Musa örneğiyle ihtimal dahilinde olmayan bir şeyin Hz. Peygamber'in istisna ile nefyettiğini söylemek zorlamadan öteye gitmemektedir.⁵⁶¹

Hz. Peygamber'in Tebük seferine giderken Hz. Ali'yi kendi ailesine halef olarak bırakmasına gelince Hz. Ali dedi ki “*Beni kadınlar ile birlikte bıraktın.*” Hz. Peygamber ise ona dedi ki “أما ترضى أن تكون مني بمنزلة هارون من موسى إلا أنه لا نبى بعدى / *Harun'un Musa'ya olan konumu gibi senin de bana öyle bir konumunun olmasını istemez misin? Ancak benden sonra peygamber yoktur.*”⁵⁶² Musa'nın Harun'a verdiği konum her ikisi de hayatta iken gerçekleşmişti. Musa Rabbine münacat etmek için Tur-î Sina'ya gittiğinde Harun'u kendi yerine halef olarak geçici bir süreliğine bırakmıştı. Basrî'ye göre Hz. Peygamber sanki şöyle demek istemişti: “Musa hayatta iken Harun için var olan şey ki o nübüvvettir ve o sende yoktur.” Bu şunu gerektirir: “Ben nebi olduktan sonra başka bir nebi yoktur.” Onların dediği

⁵⁶⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 187.

⁵⁶¹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 187.

⁵⁶² Basrî'nin rivayet ettiği Menzile hadisinin başında (أنت مني بمنزلة هارون من موسى) ifadesi bulunuyorken ikinci rivayet ettiği versiyonda ise (أما ترضى أن تكون مني بمنزلة هارون) ifadesi bulunmaktadır. Birinci versiyon Muslim'in *Sahih*'inde bulunmaktadır. Bkz. Muslim, “Fedâilu's Sahabe”, (No. 2404). Hadisin ikinci versiyon ise İmam Ahmed'in *Müsned*'inde geçmektedir. Bkz. Ahmet b. Hanbel, el-Müsned, 3/155 (No. 1600).

gibi istisna, müstesna min'hu'ya mutabık olmalıdır. Basrî, madem istisna ölümünden sonrası ile ilgili değil o vakit onların Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'ye verdikleri bütün menzileler hakkındaki iddialarının boşa çıktığını söylemektedir.⁵⁶³

Basrî, Şiîlerin iddialarını cevapladıktan sonra hadisten maksadın ne olduğu hususunda bir açıklama yapmaktadır. Ona göre hadisten maksat edilen şey, Hz. Peygamber'in rivayetinin kendisidir.⁵⁶⁴ Hz. Peygamber Tebuk seferine gittiğinde Hz. Ali'yi kendi ailesine halef olarak bırakmış ve münafıklar da "Hz. Peygamber Ali'den aciz olmuş ve ondan nefret etmiş" dediler. Bunun üzerine Hz. Ali kırılmış, Hz. Peygamber'in huzuruna varmıştır. Hz. Peygamber de onun kalbindeki sıkıntıları izole etmek için kendisini bir peygamberin bir peygambere olan konumuna benzeterek kendi nezdinde Hz. Ali'nin ne denli değerli bir insan olduğunu ifade etmek istemiştir. Bu hadisile Hz. Peygamber onun konumunun yüceliğine, kadrinin değerine işaret etmiştir. Ayrıca أما ترضى / *Razı olmaz mısın?* ifadesi Hz. Ali'nin kalbine düşen bir sıkıntıya işaret etmektedir. Bu ancak sebebin zikri ile bilinir. Bu sebep de Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in ehline halife olmasıdır. Bu halef olmayı sadece bunun ile sınırlandırmak gerekir. Bu haleflik meselesini genişletip bütün ümmete halef yapmak doğru değildir.⁵⁶⁵

Hz. Peygamber'den sonra hilâfet meselesine gelince Basrî'ye göre kelam, Hz. Ali'nin birinci halife olduğuna delalet etmemektedir. Hz. Peygamber kendisinden sonraki halifeyi bu sözler ile kast etmiş olamaz. Nitekim Hz. Peygamber bu sözü Hz. Ali ile baş başa iken söylemiştir. Ümmet içerisinde iken bu sözü söylememiştir. Yani ümmet içerisinde söylenmiş olsaydı o vakit bütün ümmete onun halife olduğunu duyurmuş olurdu. Ayrıca Hz. Ali'nin halife olabilmesi için bütün ümmetin bunu duymuş olması lazımdı. Basrî'ye göre gizli kapılar arkasında kimse kimseye halifelik takdim edemez. Etse bile bu iddia geçersiz olur. Her kim ki kendisinden sonra bir halef bırakmak isterse insanlardan büyük bir grubun karşısında bunu yapmalı ve yaymalıdır. Çünkü halef tayin etme farziyeti bir kişinin seçimi ile gerçekleşmemektedir. Bu ancak seçimi duyurmak ile gerçekleşir. O

⁵⁶³ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 187-188.

⁵⁶⁴ Buḥârî, "Fedâilu's Sahabe", 9 (No. 3503); Muslim, "Fedâilu's Sahabe", (No. 2404).

⁵⁶⁵ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 188.

zaman herkes yapılan nassı insanlara duyurmak için “Hz. Peygamber bana söylemiş, beni imam tayin etmiş.” vb. şeyler söyleyebilirdi.⁵⁶⁶

Hadisin sebab-i vürudu ile ilgili kimi versiyonlarda Hz. Peygamber sahabileri toplamış ve Hz. Ali’nin gönlünü almış iken Basrî’ye göre ise Hz. Peygamber sahabilerin huzurunda değil sadece Sa’d b. Ebû Vakkas’ın yanında⁵⁶⁷ söylemiştir.⁵⁶⁸

2.5.2.1.3. Gadîr-i Hum Hadisi

Gadîr-i Hum hadisi Vedâ haccı dönüşünde Gadîr-i Hum denilen yerde Hz. Peygamber’in açıkça Hz. Ali’ye nass yaptığına dair bir rivayettir. Rivayetlere göre Mekke ve Medine arasında Gadîr-i Hum denilen yerde⁵⁶⁹ Hz. Peygamber sahabileri toplamış ve “أَلَسْتُ أُولَىٰ بِكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ / *Ben sizin nefislerinizden daha evla değil miyim?*” diye sormuş. Sahabiler; “بلى / *Evet*” diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle demiştir: “مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيَّْ مَوْلَاهُ. اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ إِلَّاهِ وَعَادِ مَنْ خَذَلَهُ / *Ben her kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allah’ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol,*⁵⁷⁰ *onu yardımsız bırakanı sen de yardımsız bırak.*”⁵⁷¹

Şiîler bu hadisi⁵⁷² birkaç açıdan delil olarak kullanmışlardır. Basrî Şiîlerin delillerini sıralayıp bunlara cevaplar vermektedir.

Şiîlere göre birinci delil şudur: Mevla kelimesi sözlükte “amcaoğlu, azat edilen köle, azat eden efendi, yardımcı, arkadaş, daha evla olan” şeklinde altı anlamda kullanılmıştır. Şiîlere göre eğer Hz. Peygamber bu anlamlardan sadece birini kast etmiş olsaydı bunu mutlaka beyan ederdi. Eğer onu beyan etmemiş ise istisna olan (amcaoğlu) ve (azat edilen köle) hariç mevla kelimesinin bütün

⁵⁶⁶ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 188-189.

⁵⁶⁷ Muslim, “Fedâilu’s Sahabe”, (No. 2404).

⁵⁶⁸ Delen vd., “Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 188.

⁵⁶⁹ Ebû ‘Abdullâh Yâkût b. ‘Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Buldân* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1995), 2/111.

⁵⁷⁰ Basrî’nin aktardığı rivayete en yakın versiyonu için bkz. İbn Mâce, “İftitâhu’l Kitab”, 11 (No. 116).

⁵⁷¹ Hadise yapılan ek için bkz. Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/263 (No. 951).

⁵⁷² İlgili hadis Şiî kaynaklarda Basrî’nin rivayet ettiği gibi geçmektedir. Bkz. Müfid, *el-İrşâd fi Ma’rifeti Huvecillâhi alâ’l-İbâd*, 176.

kelimeler ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Çünkü müşterek isimler istisna olan anlamlar hariç bütün kelimeler ile ilişkilendirilebilirler.

Basrî Şîîlerin bu hadise dayalı birinci iddialarını şu şekilde cevaplandırmaktadır. Müşterek/sesteş kelimeler için birden fazla anlam olabilir. Ancak dilciler her kelime için müstakil bir anlam kabul etmişlerdir. Bir kelime yerine birçok anlamı kast edecek ifadeler kullanmamışlardır. Eğer böyle bir şey yapılmaya çalışılırsa dilcilerin kast etmediği bir anlam kabul edilmiş olabilir. Bundan dolayı bir kelimeyi birden fazla anlamla ilişkilendirmek caiz değildir.⁵⁷³

Basrî Kur'an'dan müşterek kelimelere bir örnek vererek meseleyi detaylandırmaktadır. Ona göre; القرء kelimesi Kur'an'da ya temizlik ya da hayız için kullanılmıştır. Her iki anlam için de aynı anda kullanılmamıştır. Bundan dolayı مولى / mevla kelimesi de bu altı anlamdan sadece bir tanesi için kullanılmıştır. Dilcilerin hiçbirisi مولى / mevla kelimesi altı anlamın tamamı kast ederek kullanılmıştır gibi bir iddiada bulunmamışlardır. Basrî, Şîîlerin “Hz. Peygamber bu manalardan hiçbirini açıkça beyan etmedi.” iddialarına karşı çıkmakta ve bunun delil olamayacağını savunmaktadır. Çünkü Şîîlerin kendi iddialarını ispat edebilmek için ya bir şahid-i hal ile ya da başka bir karine ile açıklama yapmaları gerektiği kanaatindedir.⁵⁷⁴

Basrî devamında مولى / mevla kelimesinin sözlükteki anlamlarının analizini yapmaktadır. Ona göre dilcilerin çoğu مولى / mevla kelimesini ilk anlamda kullanmamışlardır. Çünkü Araplarda مَفْعَل / mef'el kalıbı أَفْعَل / ef'el kalıbında kullanılmaz. Ayrıca yine dilcilere göre وَلِيّ / velî kelimesinin أَوْلَى / evlâ anlamında kullanılması caiz değildir. Çünkü كَرِيم / kerim kalıbı أَكْرَم / ekrem manasında kullanılmadığı gibi فَعِيل / fe'ilun kalıbı da أَفْعَل / ef'el manasında kullanılmaz. وَلِيّ /

⁵⁷³ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 180.

⁵⁷⁴ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 180.

veli kelimesinde bu caiz olmadığı gibi أولى / evla kelimesini de مولى / mevla anlamında kullanmak caiz değildir.⁵⁷⁵

Basrî Şiîlerin Gadîr-i Hum hadisine dayalı ikinci iddialarını şöyle özetlemektedir. Onlara göre مولى / mevla kelimesinin altı anlamı vardır. Ancak مولى / mevla kelimesi bu altı anlamdan أولى / evla kelimesiyle ilişkilendirilebilir. Çünkü المعتق / azat eden efendi المعتق / azat edilen köle üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. Böylece المعتق / azat eden efendi المعتق / azat edilen köleden daha evla olur. Ayrıca الناصر / yardım eden kişi kendisine ينصره / yardım edilen kişiden daha evladır. Aynı şekilde بنصر ابن العمه / amca oğluna/ amcaoğlu/Ali yardım etme hususunda ابن العم / Nebi'ye daha evladır. Böylece مولى / mevla kelimesiyle أولى / evlanın kast edildiği ispatlanmış olur.⁵⁷⁶

Basrî Şiîlerin morfolojik açıklamalarından sonra kendilerine Kur'an'dan bazı ayetleri delil getirerek cevap vermektedir: “مَأْوِيَّتُكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلِيَّتُكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ” / *Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş!*⁵⁷⁷ Basrî ayette geçen مولى / mevla kelimesinin أولى / evla anlamında kabul edilmesiyle hata yapıldığı kanaatindedir. Çünkü ayette مولى / mevla kelimesi أولى / evla anlamında değil varılan yer, mekân, konum vb. anlamlarında kullanılmıştır. Şayet مولى / mevla kelimesi أولى / evla anlamında kullanılmış olsa bile diğer bütün manalarında أولى / evla manası

⁵⁷⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 180.

⁵⁷⁶ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 180.

⁵⁷⁷ el-Hadîd 57/15.

taşıması gerekmez. Nitekim مولى / mevla kelimesi müşterek bir isimdir ve birçok şeyi ifade etmektedir. Ancak birçok şey kelimesi tek bir şeyi ifade etmemektedir.⁵⁷⁸

Ayrıca Basrî'ye göre مولى / mevla kelimesi أولى / evla anlamını ifade etmiş olsaydı الولي / velî kelimesinin de bütün manaları kullanıma açık olur ve الناصر / yardımcı anlamını da barındırmış olurdu. Çünkü الناصر / yardım etmek; المعتق / azat eden efendi, المعتق / azat edilen köle, ابن العم / amcaoğlu, أولى / evla ve الصاحب / arkadaş anlamları için sabit olurdu. Çünkü الصاحب / arkadaş kendisinden daha evla olan الصاحب / arkadaşına yardım eder ve her daim yanında bulunur. Basrî durumun kendisinin ifade ettiği gibi olması durumunda “من كنت مولاه فعلي مولاه” / *Ben kimin Mevlası isem Ali de onun Mevlasıdır.*” sözünün الناصر / yardımcı manasına te'vil edilebileceğini belirtmektedir.⁵⁷⁹

Basrî Şiîlerin yapabileceği bir itirazı kendisi zikredip yine kendisi cevaplamaktadır. Ona göre Şiîler; “Eğer مولى / mevla kelimesi الناصر / yardım manasını ifade ediyorsa babanın oğluna مولى / mevla olması gerekirdi.” şeklindeki muhtemel itirazlarına karşılık Basrî “Eğer مولى / mevla, أولى / evlayı ifade etseydi babanın oğluna مولى / mevla olması gerekirdi. Çünkü baba oğuldan daha أولى / evladır. Aynı şekilde eğer Gadîr-i Hum hadisi Hz. Ali'nin müminlerden daha أولى / evla olduğunu ifade etmiş olsaydı bu Müslümanlar üzerinde tasarruf sahibi olma yani imâmet anlamında olmayı ifade etmezdi. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ*” / *Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir. Aralarında*

⁵⁷⁸ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 180-181.

⁵⁷⁹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 181.

kan bağı bulunanlardan bazısı bazılarında daha evladır (yakındır).”⁵⁸⁰ Basrî ayeti zikrettikten sonra bazı imamların başka imamlar üzerinde daha evla olmadıklarını söylemektedir. Basrî ikinci bir ayet daha zikretmektedir; “إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ” / *Doğrusu insanların İbrâhim’e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur.*”⁵⁸¹ Basrî Hz. İbrahim’e ve Müslümanların tamamına tabi olmanın imamlar ile olmadığını söyler. Fakat Basrî, “Onlar yardım etme hususunda ve ona yönelme hususunda daha evladır” dedikten sonra yukarıdaki hadisin manasının da bu şekilde olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸²

Basrî, Şiîlerin Gadîr-i Hum hadisine dayalı üçüncü iddialarını şu şekilde aktarmaktadır: “Şiîlere göre Hz. Peygamber; “Ben size sizin nefislerinden daha evla değil miyim?” dedi ve akabinde “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır.” dedi. Şiîlere göre “Ben kimin mevlası isem” sözünden “Ben kimin nefsinden evla isem Ali de onun nefsinden daha evladır.” manası kast edilmiştir. Yani Şiîlere göre kendi nefislerinden daha evla olan kişi ancak insanlara imam olabilir. Devamında ise Şiîler daha önce dile getirdikleri *مولى* / mevla kelimesinin *أولى* / evla anlamında olduğunu yeniden vurgulamaktadırlar. Bununla birlikte Şiîler iddialarını güçlendirmek adına bir örnek vermektedirler. Buna göre “Adamın biri bir başkasına “أعرف عبدى زيداً أشهدك أن عبدى حر” / *Sen benim kölem Zeydi tanıyor musun? Seni şahit tutarım ki kölem hürdür*” deyince bu adamın birçok kölesi olsa da buradaki *عبدى* / abd ifadesinden *زيد* / Zeyd’in kastedildiği anlaşılmaktadır. Çünkü *عبدى* / abd sözü köleler arasında müşterek bir isimdir. Dolayısıyla *عبدى* / abd kelimesinin sözün başında zikredilen köleye izafe edilmesi gerekmektedir.

Basrî yapılan bu itirazları kabul etmemekte ve hadisin başında bulunan “Ben size sizin nefislerinizden daha evla değil miyim?” ekinin “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır.” rivayeti gibi yaygın bir şekilde aktarılmadığını ifade

⁵⁸⁰ el-Ahzâb 33/6.

⁵⁸¹ Âli İmrân 2/68.

⁵⁸² Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 181.

etmektedir. Ona göre söz konusu rivayetteki ekin sıhhati kabul edilse bile bu, sadece Hz. Ali'ye itaatin farz olduğunu pekiştirecektir. Şayet Hz. Peygamber, “*Ben size, sizin nefislerinizden daha evla değil miyim?*” deyip onlar da “Evet” dediğinde “Peygamber’i tevelli ettiğiniz gibi Ali’yi de tevelli edin” deseydi bu gayet yerinde bir konuşma olurdu. Bu durumda ilk cümleyle, ikinci cümlemin içeriğinin pekiştirilmesi kastedilmiş olacaktı. Buna benzer bir durum şu hadiste de görülmektedir: “إنما لكم مثل الوالد أعلمكم، فإذا ذهب أحدكم إلى الغائط، فلا يستقبل القبلة ولا يستدبرها”

أنا / *Ben sizin babanız gibiyim, size eğitim veririm. Biriniz hacetini giderdiğinde önünü ve arkasını kibleye dönmesin.*”⁵⁸³ Görüldüğü üzere ilk cümle ile ikinci cümledeki hükmün uygulanmasının gerekliliği pekiştirilmektedir.⁵⁸⁴

Şiîlerin; “أتعرف عبدي زيداً، أشهدك أنه حر” / *Sen benim kölem Zeyd’i tanıyor musun?*

Seni şahit tutarım ki kölem hürdür.” şeklindeki örneğine gelince Basrî bu sözün batıl bir söz olduğunu söylemektedir. Çünkü Hz. Peygamber’in sözüne benzettikleri bu söz fasih olmadığı için kelimada kullanılmaz. “أتعرف عبدي زيداً، أشهدك

“أنه حر” cümlesi fasih olmayan ifadelerle dolu olup kelimada kullanılıyor olsaydı, bu ancak kötü amaçlar için kullanılabilirdi ve delil getirmeye de el verişli olmazdı. Basrî’ye göre bu ancak hadisleri ters-yüz yapmak isteyenlerin kullandığı bir tekniktir. Eğer böyle bir kelam kullanımda olmuş olsaydı kişi her türlü hile ve desiseye başvuru yapabilirdi. Yani hakimler bu sözü duyduklarında bu kölenin hürriyetine hükmetmezlerdi. Eğer hakimler bu söz ile hüküm verselerdi bundan sonra yine bu söze benzeyen başka bir söz ile de hüküm verebilirlerdi.⁵⁸⁵

Basrî’ye göre “أتعرف عبدي زيداً، أشهدك أنه حر” / *Seni şahit tutarım ki kölem hürdür* ifadesiyle Zeyd

kast edilmemiş olsaydı “أتعرف عبدي زيداً” / *Sen benim kölem Zeyd’i tanıyor musun*

ifadesi anlamsız olurdu. Böyle bir kullanım olmaz, olsa bile bir fayda sağlanmaz.

⁵⁸³ İlgili rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak en yakın versiyon için bkz. Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, 1/314 (No. 505); Süyûtî, *Câmi’u’l-Ehâdîs*, 3/155 (No.1957).

⁵⁸⁴ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 182.

⁵⁸⁵ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 182.

Ancak Hz. Peygamber'in "أَلَسْتُ أَوَّلَىٰ بِكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ / Ben sizin nefislerinizden size daha evla değil miyim?" sözü böyle değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in "مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ / Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır." ifadesinden evla manası alınmaz ise önceki cümlede geçen fayda geçersiz olmaz. Çünkü giriş cümlesinin faydası takrirdir yani ikrarı kast etmek içindir.⁵⁸⁶

Şiîler Gadîr-i Hum hadisine dayalı dördüncü iddialarını yine bir örnek üzerine inşa etmişlerdir. Buna göre "عَبْدِي زَيْدٌ فَعَبْدِي حَرٌّ / Zeyd kölemdir ve kölem hürdür." diyen birinin sözünü delil olarak kullanmışlardır. Şiîlere göre "عَبْدِي حَرٌّ / Kölem hürdür." ifadesi Zeyd'e te'vil edilebilir. Basrî bu örneğin bir önceki örnekten daha girift ve kapalı bir örnek olduğunu ifade ederek önceki örnek delil olarak kabul edilmediği gibi bunun da delil olarak kabul edilemeyeceğini söyler. Çünkü Basrî'ye göre şayet böyle bir kullanım olsa bile ikinci ifadenin yani "عَبْدِي حَرٌّ / Kölem hürdür." ifadesinin tekit amacıyla kullanıldığı söylenir. Bir şeyin tekit olabilmesi için kendisinden önce zikredilen bir şeyi pekiştirmesi gerekir. Kendinden önce zikredilen herhangi bir şey mevcut değilse tekit olarak değerlendirilemez. Bundan dolayı ikinci cümledeki köle ifadesi birinci cümledeki Zeyd ifadesinin tekididir.

Basrî Şiîlere şöyle bir soru sorar: "Siz Şiîler hadisin ortasındaki cümleyi ilk cümleyle irtibatlandırıyorsunuz da sonraki cümle ile neden irtibatlandırmıyorsunuz?"⁵⁸⁷ Daha sonra Gadîr-i Hum hadisinin üçüncü kısmını zikreder: "اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ وَانصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَاخْذَلْ مَنْ خَذَلَهُ / Allah'ım, ona dost

⁵⁸⁶ Delen vd., "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 182.

⁵⁸⁷ Gadîr-i Hum hadisi üç cümleden oluşmaktadır.

1. أَلَسْتُ أَوَّلَىٰ بِكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ / Ben sizin nefislerinizden size daha evla değil miyim?"

2. مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ / Ben kimin mevlası isem Ali'de onun mevlasıdır."

3. اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ وَانصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَاخْذَلْ مَنْ خَذَلَهُ. ona düşman olana sen de düşman ol, onu yardımsız bırakırsan sende yardımsız bırak."

Ancak Basrî'nin aktardığı gibi her üç kısmında mevcut olduğu tek bir hadis kaynağına rastlanılmamıştır. Basrî farklı rivayetleri sentezleyerek (Evla-Mevla-Vala) çıkarımında bulunmaktadır. Bkz. İbn Mâce, "İftitâhu'l Kitâb", 11 (No.116); Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/271 (No. 965).

olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol, onu yardımsız bırakanı sen de yardımsız bırak.”⁵⁸⁸ Basrî’ye göre Hz. Peygamber’in “*من كنت مولاه فعليّ مولاه* / *Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır.*” ifadesinden maksat yardım etmek ve sevmektir. Yardım etmek ve sevmek düşmanlığın zıddıdır. Bunun için “*وال من* / *ona dost olana sen de dost ol*” ifadesinin karşısına “*عاد من عاداه* / *ona düşman olana sen de düşman ol*” ifadesi getirilmiştir.⁵⁸⁹

Basrî Şiîlerin Gadîr-i Hum hadisiyle ilgili üç cümle içerisinde ikinci cümle içerisinde geçen *مولى* / *mevla* kelimesini birinci cümle içerisinde geçen *أولى* / *evla* kelimesiyle ilişkilendirdiklerini söylemektedir. Akabinde de hadisin toplamda üç cümleden oluştuğunu ve ikinci cümle içerisinde geçen *مولى* / *mevla* kelimesinin üçüncü cümle içerisinde geçen *ولا* / *vala* kelimesiyle ilişkilendirilmesinin daha doğru olduğunu aktarmaktadır. Basrî konu ile ilgili açıklamalarını şöyle devam ettirmektedir: “Her kim ki müşterek bir kelime kullanıyor ve sonra o kelimenin muhtemel manalarından birini zikrediyorsa bu durumda o kişinin sözün başında kast ettiği şey sözün sonunda söylediği şeydir.” Basrî iki adet örnek zikrederek meseleye açıklık kazandırmaktadır. Adamın biri başka birine dese ki “*صلّ عند الشفق* / *Şafak vakti namaz kıl.*” ve akabinde de şöyle derse: “*اللهم ارحم من يصلي عند الحمرة* / *Ey Allah’ım, kırmızı şafak esnasında merhamet et.*” Böylece şafak vaktiyle kızılığın kast edildiği anlaşılır. Bu aynen Hz. Peygamber’in boşanmış kadına şöyle demesi gibidir: “*اللهم ارحم من اعتد من النساء بالحيض* / *Kur’larla iddeti bekle.*” Sonra “*اللهم ارحم من اعتد من النساء بالحيض* / *Ey Allah’ım hayızla iddetini tamamlayan kadına merhamet et.*” Hz. Peygamber’in bu ifadesiyle *kur* kelimesiyle hayzın kast edildiği anlaşılmış olur.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/271 (No. 965).

⁵⁸⁹ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 182.

⁵⁹⁰ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 183.

اللهمَّ والِ مَنْ والاهِ وعادِ مَنْ “ Basrî Şiîlerin ihtimaller dahilinde Hz. Peygamber’in; “*اللهمَّ والِ مَنْ والاهِ وعادِ مَنْ* / *Allah’ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol.*” sözü ile hak imama yardım edene yardım edilmeli, düşmanlık edene de düşmanlık edilmeli şeklinde bir itirazda bulunabileceğini ifade etmektedir. Basrî bu ihtimal itiraza karşılık eğer Şiîlerin dediği gibi bir rivayet kullanılmış olsaydı kimsenin bir itirazı olmayacağını belirtmektedir. Yani Hz. Peygamber bu sözünden evvel “عليَّ إمامكم” / *Ali sizin imamınızdır.*” şeklinde bir cümle söyleseydi o vakit ümmet içerisinde kimsenin bir itirazı olmazdı. Ayrıca böyle bir ifade de müşterek bir lafız da yoktur. Ancak Hz. Peygamber bu tarz bir ifade kullanmamıştır. Bu sadece Şiîlerin bir iddiasıdır. Hadisin bu şekil bir versiyonu da varid olmamıştır.⁵⁹¹

Basrî Şiîlerden taraf Hz. Peygamber’in bu hadisten maksadının ne olduğu şeklinde bir soru sorulduğunda kendilerine hadisin maksat olan şeyin hadisin sonunda zikredilen adavetin/düşmanlığın karşılığı olan müvalatın/sevginin ve yardımlaşmanın olduğu şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Çünkü (مولاه) ifadesi gelecekte değil şu an ki durumdan haber vermektedir. Hz. Ali henüz ümmet üzerinde tasarruf hakkına sahip değildi. Hz. Ali onların velisi onlar da Hz. Ali’nin velisiydiler. Yani birbirlerinin destekçisi ve yardımcısıydılar.⁵⁹²

Basrî verdiği bu cevaptan sonra Şiîlerin “وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ” / *Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velisidirler.*⁵⁹³ ayetini zikredip “O vakit herkes birbirinin velisiyse Hz. Ali hakkında bunu söylemenin ne faydası vardır ki?” şeklindeki itirazlarına karşılık onların bu hadisi imâmet bağlamında yorumlamalarında elbette bir faydanın hasıl olmayacağını belirtir. Ancak Basrî’ye göre bu hadis ile Hz. Ali’yi tahsis etmek yani özel olarak zikretmek ona önem verildiğine ve onun yüceltildiğine dair bir delildir. Nitekim yüce Allah Cibril ve Mikâil’e şu ayet ile tahsiste bulunmuştur: “مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ

⁵⁹¹ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 183.

⁵⁹² Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 183.

⁵⁹³ et-Tevbe 9/71.

اللّٰهُ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ / Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mikâil'e düşman ise bilsin ki Allah da inkârcıların düşmanıdır.”⁵⁹⁴ Görüldüğü üzere yüce Allah melekler ifadesinden sonra Cibril ve Mikâil'i zikrederek onları tahsis etmiştir/yüceltmıştır.⁵⁹⁵

Basrî art niyetli insanların Hz. Ali'nin Tevbe Süresi 71. ayetin içerisine giremeyeceği yönünde bir iddiada bulunabileceklerini belirtmektedir. Basrî bu iddiaya karşılık Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Gadîr-i Hum hadisi içerisinde açıkça zikrettikten sonra hiç kimsenin “Hz. Ali bu ayetin kapsamında değildir.” diye bir iddiada bulunamayacağını vurgulamaktadır. Umum ifadelerde bu iddia söylenebilir ancak husus ifadelerde bu söylenemez. Basrî, Mekke'nin fethedildiği yılda yeni Müslüman olmuş kişilerin kalplerinde Hz. Ali'ye dair oluşabilecek kin ve nefreti gidermek ve Hz. Ali'ye dair muhabbet ve sevgiyi pekiştirmek için Hz. Peygamber'in bu hadisi zikretmiş olabileceğini ifade etmektedir. Nitekim Hz. Ali Allah yolunda cihat ederken Bedir, Uhud ve Hendek gibi savaşlarda bazı Müslümanların akrabaları ve aile fertleri henüz müşrik iken onları öldürmüştü. Bunun üzerine Vedâ haccı dönüşünde Gadîr-i Hum denilen yerde Hz. Peygamber Müslümanlara sanki “Ey Müslüman olanlar! Kim beni mevlası kabul ediyor ve benim kendilerine veli olduğuma inanıyorsa bana inandıkları gibi Ali'ye de inansınlar.” diyordu. Basrî devamında bir teşbihte bulunmakta ve bir imama tabi olan düşmanlarının henüz kendisine tabi olunmadan önce imamın dostları tarafından akrabalarının öldürülmesi üzerine imam dostlarını korumak adına kendisine yeni tabi olan kişilere şöyle diyebilir; “Madem siz beni seviyor ve beni veli kabul ediyorsunuz falancayı de sevin. Çünkü o kişi bana yardım etmek için sizin akrabalarınızı öldürmüştü. Onu sevmeyen bana yaptığı düşmanlıktan vazgeçmemiş gibidir.” demektedir.⁵⁹⁶

2.5.2.1.4. Ziyafet Hadisi

Ebü'l Hüseyin el-Basrî'ye göre Şiîler içerisinde sadece İmâmîler Hz. Peygamber'in nass-ı celî ile nass yaptığını iddia etmişlerdir. İmâmîler kendilerinin

⁵⁹⁴ el-Bakara 2/98.

⁵⁹⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 183.

⁵⁹⁶ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 183-184.

geniş bir yelpazeye sahip olduklarını, farklı farklı memleketlerde ikamet ettiklerini ve farklı mezheplere tabi olduklarını iddia etmektedirler. Nitekim onlara göre bütün İmâmîler Hz. Peygamber'in kendisinden sonrası için Hz. Ali'yi halife olarak tayin ettiğini aktarmaktadırlar. Ayrıca Hz. Peygamber bunu ashabına yaymış ve sahabiler de bunu öğrenmişlerdir. Öyle ki Hz. Peygamber Sahabilere Hz. Ali'nin çadırına girerken kendisine selam verilmesini emretmişti. Şiîlere göre "İmâmîler'in bir kısmının rivayeti, haberi mütevatir hale getirirken ya da sahih hale getirirken İmâmîler'in tamamının rivayet ettiği şey elbette ki mütevatir olmaktadır. Hz. Peygamber'e atılmış bir yalan haber olsaydı ve bu haberin ortaya çıktığı zaman bilinseydi yalancılar da bilinirdi. Madem ki haberin ortaya çıkış vakti bilinmiyor o halde bu rivayet sahihtir."⁵⁹⁷

Şiîlerden bir grup Ashâbü'l Hadis'in de bu rivayeti kabul ettiğini söylemektedirler. Onlara göre örneğin Taberî *Târihu't-Taberî* adlı eserinde يوم الدار / Ziyafet hadisini zikretmiş ve şunları aktarmıştır: Hz. Peygamber Mekke'de özellikle Abdulmuttalip oğullarını topladı ve dedi ki: “أَيْكُمْ يَبِيعُنِي وَيُؤَازِرُنِي عَلَى هَذَا الْأَمْرِ / Hanginiz bana biat eder, beni destekler ve bana yardım ederse benim kardeşim ve benden sonra halifem O olur.”⁵⁹⁸ Diğer bir rivayette ise “أَيْكُمْ يَبِيعُنِي وَيُؤَازِرُنِي عَلَى هَذَا الْأَمْرِ / Ailemin halefi O olur.”⁵⁹⁹ Bunun üzerine Hz. Peygamber'e aralarından sadece Ali biat etti. Akabinde Abdülmuttalip oğulları Hz. Peygamber'in evinden hızlıca çıkarken Ebû Talib'e, “قَدْ أَمَرْتُ أَنْ تُطِيعَ ابْنَكَ / Sana oğluna biat etmeni emrediyor.”⁶⁰⁰ diyorlardı. Şiîler Taberî'nin bu rivayetini aktardıktan sonra muhalif biri kendi mezhebine uygun olmayan bir şeyi rivayet ediyorsa bunun o hadisin

⁵⁹⁷ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 189.

⁵⁹⁸ Hadisin en yakın versiyonu için bkz. Süyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdis*, 31/154, No:33984; Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 13/114, No:36371. Olay, siyer ve tarih kitaplarında daha ayrıntılı anlatılmaktadır. Bkz. Halebî, *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, 1/406; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şîlatu Târih et-Taberî*, 2/321; İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, 1/661; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/102.

⁵⁹⁹ Rivayetin bu kısmını sadece Basrî aktarmaktadır. Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 190.

⁶⁰⁰ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şîlatu Târih et-Taberî*, 2/321; İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, 1/661; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/102.

sahih olmasından ve onların kendi heva ve heveslerine tabi olmamasından kaynaklandığını söylemektedirler.⁶⁰¹

Basrî, risaletin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in kendi yakın akrabalarını vahye muhatap kılmak adına kendi evinde düzenlediği bir akşam yemeği organizasyonunda yaşanan bir rivayete dayanarak Şiîlerin, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Hz. Ali'yi imâmete tayin ettiğini söylemektedir.⁶⁰² Öyle ki Şiîler kendi iddialarını güçlendirmek için Taberî'den bir rivayet aktarmakta ve Taberî'nin Hz. Ali'nin birinci imam olduğuna dair bir hadis aktardığını iddia etmektedirler. Ancak Basrî Şiîlerin iddialarının bir kritiğini yapmakta ve kronolojik olay örgüsüne göre mevzuya açıklık kazandırmaktadır.

Basrî, İmâmîler'in büyük bir grup olduklarına dair iddialarından maksat eğer Büveyhîler dönemi İmâmîler'i kast ediliyorsa bunun doğru olduğunu kabul etmektedir. Ancak çokluktan kasıt başlangıç dönemi İmâmîler'i ise bu yanlıştır. Ayrıca bir haberin mütevatir haber olabilmesi için kimi zamanlarda değil tüm zamanlarda mütevatirlik seviyesine ulaşmış olması gerekmektedir. Basrî iddianın tutarsızlığına dikkat çekmek için Hristiyanlar'dan bir örnek vermektedir. O şöyle demektedir: “Günümüzde Hristiyanlar, İmâmîler'den çok daha fazladırlar. Hristiyanlar'ın da bazı iddia ettikleri şeyler vardır ve bizler onları kabul etmemekteyiz. Çünkü onlar da ilk zamanlarda yani başlangıç dönemlerinde sayıca çok azdılar. Bir haberin mütevatir haber olabilmesi için haberi rivayet edenlerin hem başta hem ortada hem de sonda sayıca çok olmaları gerekmekte ve yalan üzere ittifak etmemelidirler.” Basrî bu açıklamalarının ardından Şiîlere buna dair ellerinde bir delilin olup olmadığını sorgulamaktadır.⁶⁰³

Basrî, İmâmîler'in başlangıç dönemlerinde de çok oldukları yönünde yapılabilecek bir itiraza karşılık Hristiyanlar içerisinde “İsa çarmıha gerilmiştir.” diyenlerin de çok olduklarını aktararak batıl iddiaya sahip olan herkesin böyle diyebileceğini söylemektedir. Ona göre bir iddia ortaya atılarak bir şey

⁶⁰¹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 189-190.

⁶⁰² Müfîd, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Huceillâhi alâ'l-İbâd*, 49-50.

⁶⁰³ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 190.

ispatlanmaya çalışılmaz. Bir haberin mütevatir olabilmesi için her dönemde mütevatirliğin şartlarını taşıması gerekmektedir.⁶⁰⁴

Mütevatir haber zorunlu olarak kişide bir kanaat oluştururken söz konusu nassa dair kanaat İmâmîler'den başkasında oluşmamıştır. Hatta bir diğer Şîî mezhep olan Zeydîler bile ilk imamlar olarak Hz. Ali, Hasan ve Hüseyini kabul etmelerine rağmen nass-ı celiyi ret edip sadece nass-ı hafiyi kabul etmektedirler.⁶⁰⁵

Basrî'ye göre İmâmîler'in kendi mütevatir râvileri dururken Taberî'ye başvuru yapmaları demek kendi râvilerine güvenmediklerinin alametidir. Basrî; Taberî'den aktarılan hadisi kabul etmekte ancak imâmete dair sadece bir hadisin olmadığı, birçok hadisin olduğunu, özellikle Sakîfe günü yaşananların daha evvelinden aktarıldığını anlatmaktadır. Basrî, Şîîlerin “Bu hadis uydurma olsaydı ne zaman uydurulduğu ve kimin uydurduğu bilinirdi.” iddialarını da batıl olarak değerlendirmektedir. Zira rivayet edilen fıkıh, adâlet, teşbih, hayır-şer ve imâmet ile ilgili bütün (uydurma) ve ahad hadisler hepsinin ne zaman söylendiği ve kim tarafından söylendiği net olarak bilinmemektedir. Bundan dolayı Basrî, sırf söyleyeni ve zamanı belli olmadığı için yüce Allah hakkında rivayet edilen haberlerin sahih kabul edilip edilmeyeceği şeklinde bir soruyu Şîîlere yöneltmektedir.⁶⁰⁶

Ayrıca Basrî, söyleyeni ve zamanı belli olmayan rivayetlere işaret ederek recef vezninde yazılan bazı Arapça şiirlerin insanlar arasında yayıldıklarını ancak söyleyeninin kim olduğunun bilinmediğine dikkat çekmektedir. Öyle ki üzerinden asırlar geçen bu şiirlerin veya haberlerin ilk söyleyeninin kim olduğunu kimse bilememektedir. Bununla birlikte eğer haber yalan ise yalancı kişi bu haberi şahitlerin huzurunda söylemediği için kimse bu haberin yalancı biri tarafından uydurulduğunu veya ilk yalan söyleyen kişinin kim olduğunu bilememektedir. Basrî'ye göre uydurma haber insanlar arasında birer birer yayılır. Sonra insanlar bunu kendi aralarında gündemde tutarak çevreye yayar. Akabinde bunun üzerinden uzun yıllar geçtiği vakit herkes bu haberin kim tarafından söylendiğini unuttur ve

⁶⁰⁴ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 190.

⁶⁰⁵ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 163.

⁶⁰⁶ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 190.

halk arasında gittikçe daha da yaygınlık kazanır. Bundan dolayı Basrî, ilk söyleyeni belli olmayan haberlerin sahih değil uydurma olabileceğinin altını çizmektedir.⁶⁰⁷

Basrî Şîîlerin “Bu hadisi Ashâbü’l Hadis rivayet etmiştir.” sözünü şöyle değerlendirmektedir. Ona göre Ashâbü’l Hadis’in bir hadis rivayet etmesi, hadisi haber-i vahitten çıkarmaz ve onu sahih de kılmaz. Ashâbü’l Hadis hem kendi taraftarlarının hem de Mu’tezilî ve Şîî taraftarların da rivayetlerini aktarmaktadır. Bundan dolayı Ashâbü’l Hadis cerh ve ta’dile önem vermekte, râvi kritiğini gerçekleştirmektedir. Ashâbü’l Hadis, râvileri “Bu râvi yalancı, bu râvi sika, bu râvi Şîî, bu râvi Mu’tezilî, bu râvi Hâricî” gibi nitelendirmelere tabi tutmuşlardır. Bundan dolayı bütün rivayetleri zikretmişler ve rivayetler hakkında cerh yapmışlardır.⁶⁰⁸

Ashâbü’l Hadis, Ziyafet hadisinin de değerlendirmesini gerçekleştirmiş ve bu hadisin zayıf bir hadis olduğuna hükmetmiştir. Ashâbü’l Hadise göre hadisin râvileri Ebû Meryem Abdulğaffar b. Kasım, Minhâl ve Amr’dır.⁶⁰⁹ Vâkıdî de Ziyafet hadisini zikretmiş ancak hadisin sonuna bir ekleme yapmamıştır.⁶¹⁰ İbni İshak ise muazereyi (kim bana destek olacak) kısmını zikretmemiştir.⁶¹¹

Ayrıca Basrî’ye göre Hz. Peygamber hadisi zikrettikten sonra orada hazır bulunan herkes “Evet biz senin yardımcın ve destekçin olacağız.” deseydi Hz. Peygamberden sonra kimin halife olacağı muamma olurdu. Eğer Şîîler “Sırayla halife olurlardı.” şeklinde bir cevap vermiş olsalardı, Basrî’ye göre Hz. Peygamber belki de عَیَّ ifadesiyle Hz. Osman’dan sonra Hz. Ali’nin halife olabileceğini ifade etmek istemiştir. Yani “benden hemen sonra” değil “benden sonra” halife olur demek istemiştir. Belki de Hz. Peygamber “benden sonra” ifadesiyle siyâsî işleri

⁶⁰⁷ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 190.

⁶⁰⁸ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 191.

⁶⁰⁹ أَيْكُمْ يِيَا عَنِي وَيُؤَازِرُنِي عَلَى هَذَا الْأَمْرِ يَكُنْ أَخِي وَخَلِيفَتِي مِنْ بَعْدِي / *Hanginiz bana biat eder, beni destekler ve bana yardım ederse benim kardeşim ve benden sonra halifem O olur.*” Hadisin Senedinde zikredilen râvi zincirine hadis kaynaklarında rastlanılmamıştır.

⁶¹⁰ Vâkıdî’nin günümüze ulaşan eserleri arasında böyle bir bilgiye ulaşılammıştır.

⁶¹¹ İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu’s-Siyer ve’l-Meğâzi)*, 146.

değil sadece dini işlerde “cenaze, taziye vb. işlerde” Hz. Ali’nin kendisinin vekili olabileceğini kast etmiştir.⁶¹²

2.5.2.1.5. Hz. Peygamber’in Halef Tayininin Zorunluluğu

Şiîlerin Hz. Ali’nin imâmetine dair dile getirdikleri bir diğer delil ise şudur: “Hz. Peygamber Medine’den çıkıp bir yere gittiği vakit mutlaka yerine birini tayin ederdi. Nasıl olur da dünyadan göç ettikten sonra kendi yerine birini halef tayin etmez? Halbuki Hz. Peygamber şehirler ve köyler de dahil olmak üzere her yere halef tayin etmekteydi.”

Basrî Şiîlerin bu iddiasına şu anlamda cevap vermektedir. Ona göre devlet başkanı hayatta iken devlet işlerine bakmak ona aittir. Uzak şehirleri ya devlet başkanı yönetir ya da bu şehirlere kendisi tarafından bir yönetici ataması yapılır. Başkan öldüğünde devlet işleri onun elinden çıkar. Böylece vefat etmiş başkan, uzak şehirler için kimseyi tayin etmek durumunda kalmaz. Hz. Peygamber, Tebük Seferi sırasında Hz. Ali’den başkasını ailesine halef tayin etseydi, onun vefatından sonra sahâbenin Hz. Ali’yi halife seçmemesi mümkündü. Nitekim daha önce de geçtiği üzere Hz. Ali, Hz. Abbas’a şöyle demişti: “*Ben bunu (imâmet işini) Hz. Peygamber’e sorarsam ve Hz. Peygamber bizi bu işten men ederse insanlar bunu ebediyen bize vermez.*”⁶¹³ demişti. Öte yandan Hz. Peygamber kendi ailesinden birini halef tayin etseydi münafıklar ve kafirler rahatsız olur ve derlerdi ki: “Bu işi kendi ailesi için istiyor. Onun amacı sadece dünyadır.”⁶¹⁴

Basrî, Nasr b. Müzâhim’in (ö. 212/827) *Kitâbü’l-Cemel* adlı eserinde⁶¹⁵ bir hadis rivayet ettiğini aktarır. Sahabiler Hz. Peygamber’e dediler ki: “يا رسول الله / *Ya Resulullah bize bir halifeyi halef olarak bırak. Senin halef olarak bıraktığın kişi de bize bir halef bıraksın. Biz de onlara tabi olâlim ta ki seninle buluşuncaya dek. Ve*

⁶¹² Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 191.

⁶¹³ Buḥârî, “Kitâbu’l İsti’zân”, 29 (No. 5911).

⁶¹⁴ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 189.

⁶¹⁵ Nasr b. Müzâhim’in *Kitâbü’l-Cemel* adlı eseri günümüze ulaşmadığından ve ilgili hadis, hadis külliyatlarında ve diğer tarih kaynaklarında da bulunamadığından kritiği yapılamamıştır. Nasr b. Müzâhim’in *Kitâbü’l-Cemel* adlı eseri için bkz. Mustafa Zeki Terzi, “Nasr b. Müzâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

biz bu yol üzere kalalım.” Hz. Peygamber dedi ki: “ أما إني سأخبركم بما يمنعني أن أستخلف عليكم من لا يحكم بما أنزل الله، فيجب حقه عليكم كحقي وطاعته كطاعتي، فإذا لقيتموني كانت لكم الحجة عليّ / Dikkat edin. Size halef bırakma hususunda beni alıkoyan şey hakkında size haber vereceğim. Allah’ın indirdikleri ile hükmetmeyen birini halef tayin etmekten çekinirim. Benim hakkım size vacip olduğu gibi onun hakkı da size vaciptir. Bana yapılan itaat gibi ona da itaat etmek gerekir. Eğer böyle bir şey yaparsam siz kıyamet günü benimle buluştuğunuzda sizin benim aleyhimde deliliniz olur.”⁶¹⁶

Görüleceği üzere Hz. Peygamber kendinden sonrası için bir halife bırakma hususunda bazı endişeler yaşamakta ve halef bırakmamaktadır. Eğer Hz. Peygamber açıkça bir halef bıraksaydı ve bu halife daha sonra kötü şeyler yapsaydı Ahirette ümmet Hz. Peygamber’i itham edecek ve kendilerinin bazı şeylerden sorumlu olmadıklarını söyleyeceklerdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber bir halef tayin etmemiş ve ümmeti seçim yapmak üzere özgür bırakmıştır.⁶¹⁷

2.5.2.2. Hz. Ali’nin İmâmetine Dair Şii İddialara Cevaplar

Ebü’l Hüseyin el-Basrî Şîîlerin Hz. Ali’nin imâmeti hakkında rivayet ettikleri nassları zikredip kendilerine gerekli cevapları verdikten sonra bu nasslar hakkında genel bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre Şîîlerin delil olarak kabul ettikleri bu hadisler ancak Hz. Ali’nin konumunun ve makamının büyüklüğüne, kadrinin yüceliğine, menzilesinin değerine ve rütbesinin ulviliğine delalet etmektedir. Bu rivayetlerden çok daha fazlası da mevcuttur. Şîîler Hz. Ali hakkında birkaç hadis zikretmişler, ancak Basrî Hz. Ali’nin makamının yüceliğine dair zikredilmeyen daha birçok hadisin olduğunu söylemektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Hayber’in fethi sırasında şöyle buyurmuştu: “ لأعطين الراية رجلاً كَرَّاراً غير فَرَّارٍ، يحب الله ورسوله، ويحبه الله / Ben bu sancağı öyle birine vereceğim ki O, dönüp kaçmayan, saldıran, Allah ve Resul’ünü seven, Allah ve Resul’ünün de kendisini sevdiği biridir. Allah orayı onun eliyle feth etmeyi nasip edinceye kadar O

⁶¹⁶ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 189.

⁶¹⁷ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 189.

عليّ مع الحق والحق“⁶¹⁸ Ayrıca Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “عليّ مع عليّ / *Ali hak ile birlikte, Hak da Ali ile birlikte.*”⁶¹⁹ Basrî, Şâ'bî'nin şunu aktardığını söylemektedir: “Mescidin bütün kapıları kapatıldı Ali'nin kapısı hariç.”⁶²⁰ Ayrıca Hz. Peygamber dedi ki: “اللهم ابعث بأحب خلقك يأكل معي من هذا الطائر“⁶²¹ *Ya Rabbi bana en sevimli kulunu gönder ki o benimle birlikte bu kuşu yesin.*” ve Ali geldi, o kuşu Hz. Peygamber ile birlikte yedi.⁶²¹ Basrî, devamında Medine'ye hicret edildikten sonra Hz. Peygamber'in sahabeler arasında kardeşliği tesis ettiğini ve Hz. Ali'yi de kendisiyle kardeş yaptığını aktarmaktadır.⁶²² Basrî Hz. Ali'nin faziletine dair son bir hadis daha zikretmektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “الحسن والحسين سيدا شباب أهل الجنة وأبوهما خير منهما“⁶²³ *Cennet ehlinin efendileri Hasan ve Hüseyin'dir. Babaları ise onlardan daha hayırlıdır.*”⁶²³ Basrî

⁶¹⁸ Basrî'nin rivayet ettiği hadis, hadis kaynaklarında aynen bulunmamaktadır. Hadis Buhârî ve Muslim'de “لأعطين الراية غدا رجلا يفتح على يديه، يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله“⁶¹⁸ *Ben bu sancağı öyle birine vereceğim ki Allah fethi onun eliyle kolaylaşmış kılacaktır. O Allah'ı ve Rasûlünü sever, Allah ve Rasûlü de onu sever.*” şeklinde geçmektedir. Buhârî, “Kitâbu'l Meğâzi”, 36 (No. 3973); Muslim, “Fedâilu's Sahabe”, (No. 2406). Yazarın ifade ettiği tarza en yakın rivayet Muttakî el-Hindî'nin *Kenzü'l-Ummâl* adlı eserinde şekilde geçmektedir: “لأعطين الراية رجلا يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله كرارا غير“⁶¹⁹ *Ben bu sancağı öyle birine vereceğim ki O, Allah ve Resul'ünü sever, Allah ve Resul'ünün de kendisini sevdiği biri olup dönüp kaçmayan ve saldıran biridir. Allah fethi onun eliyle kolaylaştıracaktır.*” Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 13/123 (No. 363939).

⁶¹⁹ Basrî'nin rivayet ettiği hadis, hadis kaynaklarında aynen bulunmamaktadır. Buna en yakın rivayet Ebû Ya'â'î'nin (ö. 307/919) *Müsned*'inde geçen rivayettir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber Hz. Ali'ye işaret ederek; “الحق مع ذا، الحق مع ذا“⁶²⁰ *Hak bununladır, hak bununladır.*” Bkz. Ebû Ya'â'î Ahmed b. 'Alî b. el-Müsenâ b. Yahyâ b. İsa b. Hilâl et-Temîmî El-Mevsîlî, *Müsnedü Ebî Ya'â'î*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, ts.), 13/2/318 (No. 1052). Bunun ile birlikte Heysemî'de *Mecma'u'z-Zevâid* adlı eserinde bu hadise yakın bir hadis zikretmektedir. Bkz. Ebu'l-Hasan Nûreddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, thk. Hüsameddîn el-Ğudsî (Kahire: Mektebetu'l-Ğudsî, 1414/1994), 7/235 (No. 12031). Ayrıca Hatîp el-Bâğdâdî ve İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) tarih kitaplarında bu hadisin aynı versiyonunu bulunmaktadır. Bkz. Hatîb el-Bâğdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/470; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/449.

⁶²⁰ İlgili hadis, hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Hadisi sadece Basrî, Şâ'bî'nin rivayet ettiğini söylemektedir. Bkz. Delen vd., “Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 191.

⁶²¹ İlgili hadise en yakın versiyonu Tirmizî rivayet etmiştir. Bkz. Tirmizî, “Ebvâbu'l Menâkib”, 69 (No. 3721). Tâir Hadisi için bkz. Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, 63-63; Baran, *İmâmet Nazariyesi Bağlamında Şia'nın Sünnî Kaynaklardaki Referansları*, 66-67.

⁶²² “أنت أخي في الدنيا والآخرة“⁶²² *Sen benim hem dünyada hem ahirette kardeşimsin.*” Tirmizî, “Ebvâbu'l Menâkib”, 69 (No. 3720). Muâhat Hadisi için bkz. Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, 67; Baran, *İmâmet Nazariyesi Bağlamında Şia'nın Sünnî Kaynaklardaki Referansları*, 68.

⁶²³ İbn Mâce, “el-İman ve'l Fedâilu's Sahabe”, 11 (No. 118).

Hız. Ali hakkında kendisinin zikretmediği daha bir çok hadisın⁶²⁴ bulunduğunu da aktarmaktadır.⁶²⁵

Basrî'nin usulcü kimliği ön planda olmakla birlikte hadisçi kimliği zayıftır. Hadislerin senet tahkiki yapılmasına rağmen bunlara değinmemiştir. Hakkında mevzu ya da zayıf olduğu söylenilen hadisleri dahi zikretmekte bir beis görmemiştir. Ancak rivayet edilen hadisler araştırıldığında birçoğunun zayıf olduğu görölmektedir.

Basrî fazilete dair hadislerin imâmete delil olamayacağını anlatmaya çalışmakta ve sadece Hız. Ali hakkında değil, diğer birçok sahâbi hakkında da fazilet hususunda hadisler zikredildiğine işaret etmektedir. Özellikle Hız. Ebû Bekir'in ve Hız. Ömer'in faziletine dair hadislere değinerek bu hadislerin imâmet için delil olmadığını, yani nassın olamayacağını ve nassın geçersiz olduğunu vurgulamaktadır.

Basrî, Hız. Ebû Bekir'in ve Hız. Ömer ile ilgili şu hadisleri zikretmektedir: “سيدا كهول أهل الجنة ما- خلا النبيين والمرسلين” / *Nebiler ve Mürsel'inler hariç Ebû Bekir ve Ömer cennet ehlinin seyyitleridir.*”⁶²⁶

Hız. Peygamber şöyle buyurdu: “إن أهل الدرجات ليرون أهل عليين كما ترون الكوكب” / *Cennet ehli illiyyîn ehlini aynen sizin ufukta parıldayan yıldızı gördüğünüz gibi görürler. Ebû Bekir ve Ömer de illiyyîndendir ve en çok nimet verilenlerdendir.*”⁶²⁷

Hız. Peygamber kendi ölümünden bahsetti, yani ölümünü kast etti. Akabinde Ebû Bekir ağladı. İnsanlar da onun ağlamasına hayret ettiler. Bunun üzerine Hız. Peygamber dedi ki: “دعوا لي صاحبي فما أعلم أحدًا أعظم برًّا في الصحبة منه، سدوا كل خوخة في المسجد”

⁶²⁴ Sakaleyn hadisi, Sancak hadisi, Kırtas hadisi vd. için bkz. Baran, *İmâmet Nazariyesi Bağlamında Şîa'nın Sünnî Kaynaklardaki Referansları*, 54-76; Bozan, *İmamîyye Şîasının İmâmet Tasavvuru*, 81.

⁶²⁵ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmâmet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 191.

⁶²⁶ Tirmizî, “Ebvâbu'l Menâkib”, 35 (No. 3664); İbn Mâce, “el-İman ve'l Fedâilu's Sahabe”, 11 (No. 100).

⁶²⁷ Tirmizî, “Ebvâbu'l Menâkib”, 33 (No. 3658); Temîmî El-Mevşîlî, *Müsnedü Ebî Ya 'lâ*, 2/473 (No. 1299).

إلا خوخة أبي بكر / Arkadaşımı rahat bırakın. Arkadaşlık hususunda onda bana daha iyi olanı bilmiyorum. Mescitteki kapıları kapatın Ebû Bekir'in kapısı hariç.”⁶²⁸

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “ما أحد أمنّ عليّ بصحبته وماله من أبي بكر / Hiç kimseye Ebû Bekir'den daha fazla minnettar değilim. Çünkü o malıyla ve canıyla bana yardım etti.”⁶²⁹

Yine Hz. Peygamber Ebû Bekir için buyurdu ki “أما ترى أن تكون صاحبي على الحوض / Havz-ı Kevser başında benimle birlikte olmak istemez misin?”⁶³⁰ ve dedi ki “لو كنت متخذاً خليلاً لا تَخَذْتُ أباً بكر خليلًا ولكن أخي و صاحبي / Eğer ben birisini dost edinmiş olsaydım Ebû Bekir'i kendime halil edinecektim, fakat o benim kardeşim ve arkadaşımıdır. Ancak benim tek halilim Allah azze ve celledir.”⁶³¹

Hz. Peygamber Ebû Bekir hakkında şöyle demişti: “سَيْفُكَ وَارْجِعْ إِلَى مَكَانِكَ / Kılıcını kınına koy ve yerine geç. Hayatınla bize fayda ver.”⁶³² Hz. Peygamber Bedir savaşı esnasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile istişare etmiş ve onları, Cibril ve Mikâil'e benzetmiş ve “ضرب الله الحق على لسان عمر وقلبه / Allah hakkı Ömer'in dili ve kalbi ile söyledi.” demiştir.⁶³³ Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “اقتدوا / Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e tabi olun.”⁶³⁴ Hz.

⁶²⁸ Basrî, Şâ'bî'den rivayetle “Mescidin bütün kapıları kapatıldı Ali'nin kapısı hariç.” şeklinde bir rivayet zikretti. Ancak bu rivayet Basrî dışında başka bir kaynakta bulunamamıştır. Daha sonra Hz. Ebû Bekir'in faziletine dair “Mescitteki kapıları kapatın Ebû Bekir'in kapısı hariç.” hadisini zikretti. Hadisler sıhhat derecesi açısından değerlendirildiğinde Ebû Bekir ile ilgili olan hadisin sahih olduğu, Hz. Ali ile ilgili olan hadisin ise kaynaklarda bulunmadığı görülecektir. Rivayet edilen hadis metnine en yakın hadis için bkz. Buḥârî, “Fedâilu's Sahabe”, 74 (No. 3691); Muslim, “Fedâilu's Sahabe”, (No. 2382).

⁶²⁹ İlgili hadise, hadis kaynaklarında rastlanılamamıştır. En yakın versiyonu için bkz. Buḥârî, “Fedâilu's Sahabe”, 3 (No. 3454); Muslim, “Fedâilu's Sahabe”, (No. 2382).

⁶³⁰ Rivayet edilen hadis metnine en yakın hadis için bkz. Tirmizî, “Ebvâbu'l Menâkib”, 39 (No. 3670).

⁶³¹ En yakın rivayet için bkz. Mâlik, “Fedâilu Ashâb”, 945; Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/252 (No. 2432).

⁶³² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/257.

⁶³³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb Arnavut-Muhammed Kâmil karh Belefî (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, ts.), 7/“Kitâbu'l Ferâiz”, 18 (No. 2961); Tirmizî, “Ebvâbu'l Menâkib”, 48 (No. 3682).

⁶³⁴ Tirmizî, “Ebvâbu'l Menâkib”, 35 (No. 3662).

Peygamber şöyle buyurdu; “أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم / Benim sahabilerim yıldızlar gibidir. Hangisine tabi olursanız hidayet bulursunuz.”⁶³⁵

Basrî devamında Hz. Ali'nin dili ile Hz. Ebû Bekir'in faziletine dair kimi rivayetleri zikretmektedir. Hz. Ali dedi ki: “Ben Hz. Ebû Bekir'den rivayetle Hz. Peygamber'den bir hadis işittiğimde Allah'ın bana fayda vereceği miktarda faydalanıyordum. Ancak başkasından bir hadis işittiğimde kendisine yemin içirirdim. Ebû Bekir bana her ne vakit Hz. Peygamber'den rivayette bulunduyorsa o doğru söylüyordu.”⁶³⁶ Yine Hz. Ebû Bekir, Riddet ehli ile savaşmaya giderken Hz. Ali, Uhud gününü ona hatırlatarak dedi ki “Hz. Peygamber'in sana dediği şeyi yine sana söylüyorum. Yerine geç ve hayatınla bize fayda ver.”⁶³⁷ Ayrıca Hz. Ali minber üzerindeyken şöyle demişti: “Bu ümmetin en hayırlıları Hz. Peygamberden sonra Ebû Bekir ve Ömer'dir. Ondan sonra kimin daha hayırlı olduğunu ancak Allah bilir.”⁶³⁸ Hz. Ali Hz. Ömer'i işaret ederek şöyle dedi: “Üzeri örtülü bu adamla birlikte Allah'ın huzuruna gitmekten bana daha sevimli gelen bir şey yoktur.”⁶³⁹

Görüleceği üzere Basrî, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında fazilete dair birçok hadis zikretmiş akabinde de Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki sözlerine yer vererek bu ifadelerle kimsenin imâmetinin ispatlanamayacağını gözler önüne sermiştir.

Basrî zikrettiği bütün rivayetlere dayanarak, sahabilerin hepsini veli olarak kabul ettiğini ifade etmektedir. Basrî rivayetlerde seçicilik yapmadıklarını yani rivayetlerin bir kısmını benimseyip bir kısmını benimsememezlik yapmadıklarını

⁶³⁵ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zehîrî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1415/1994), 2/898 (No. 1684).

⁶³⁶ Ebû Bekir 'Abdullah b. Zubeyr el-Hümejdî, *Musnedu'l-Hümejdî*, thk. Ḥasan Selîm Esed ed-Dârânî (Şam: Dâru's-Sekâ, 1996), 1/149.

⁶³⁷ Süyûtî, *Câmi'u'l-Eḥâdîs*, 25/25 (No. 27572); Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 5/658 (No. 14158).

⁶³⁸ Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî Aḥmed b. Ḥanbel, *Fedâilu's-Şahâbe*, thk. Vaṣiyyullâh Muḥammed 'Abbâs (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1404/1983), 1/149; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 30/358.

⁶³⁹ İbn Sa'd, *eṭ-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 3/370.

vurgulamaktadır. Zira ona göre bunların tamamı aynı bağlamda ve aynı kanallarla varit olmuştur.⁶⁴⁰

Basrî'ye göre ideolojik mezhebi okumalar gerçekleştiren, hadisleri eleştiren, kalbi hastalıkları bulunan kişiler sahabilerin faziletine dair zikredilen hadislerin bir kısmını kabul edip bir kısmını inkâr edebilirler. Bunun üzerine Basrî imâmete dair Şiîlerin son bir iddiasına daha yer vermekte ve cevap vermektedir. Şiîler; “Sizin hadisleriniz sadece size hastır, ancak bizim hadislerimiz hem bizim hem sizin arasında ortaktır. Bu kabule daha şayandır.” demektedirler. Basrî ise bu durumun aslında kendi lehlerine, Şiîlerin ise aleyhlerinde olduğunu söylemektedir. Çünkü Ashabul Hadis yani hadisle iştiğal edenler hem lehlerinde hem de aleyhlerinde olan hadisleri hem kabul ediyor hem de ret ediyorlardı. Bu, onların rivayetleri heva ve heveslerine tabi olmadan aktardıklarını göstermektedir. Kim sadece kendi mezhebine uygun rivayetler aktarıyorsa o kendi heva ve hevesine göre rivayette bulunuyor demektir. Basrî bir örnek vererek muhataplarının aklî çıkarımlarda bulunmalarını hedeflemektedir. Buna göre kimi önde gelenlerin (reislerin) gerçekleştirdiği bir tartışma meclisinde meclise katılanlardan biri “Bizim ashabımız her seferinde muhaliflere karşı münazarada galip geliyor.” demektedir. Başka biri ise şöyle diyor: “Kimi zaman biz, kimi zaman da onlar münazarada haklı çıktı.” Bu durumda insanlar ikinci kişinin sözüne daha fazla güven duymaktadırlar. Çünkü ikinci kişinin sözü kabule daha şayandır.⁶⁴¹

Basrî, son olarak Hz. Ali'den aktarılan rivayetleri de değerlendirmektedir. Ona göre Hz. Ali'nin hutbelerinde sahâbeyi hem övdüğüne hem de zem ettiğine dair rivayetlerin eleştirisi yapıldığında Hz. Ali'nin gerçek hutbelerinde onun sahâbeyi öven hutbelerinin çok daha fazla olduğu görülür. Basrî Hz. Ali'nin sahâbeyi zem eden hutbelerinin aslı astarı olmadığını birkaç açıdan değerlendirmektedir.

İlk olarak Şiîler Hz. Ali'nin kendi zamanında⁶⁴² bile imâmetini ortaya koyma hususunda takiiye yaptığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre Ali

⁶⁴⁰ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 192.

⁶⁴¹ Delen vd., “Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 193.

⁶⁴² Hz. Osman'ın vefat ettiği dönem kast edilmektedir.

tarafklarlarının çoğu o zaman diliminde Ebû Bekir ve Ömer'e tabi idiler. Bundan dolayı Hz. Ali imâmetini izhar etme durumunda çekimser davranmış ve takiyye yapmıştır. Basrî, Şiîlerin bir yandan Hz. Ali'nin imâmetini izhar etmesi konusunda korkup takiyye yaptığını söylerken bir yandan da büyük toplantılarda ve halka açıkça okunan hutbelerde Hz. Ali'nin takiyye yapmayarak açıkça sahâbeyi zem ettiğini söylemektedirler. Şiîler bir taraftan Hz. Ali'nin takiye yaptığını söylerken bir yandan da Cemel Vak'asında Hz. Ali'nin bir hutbesinde açıkça Hz. Peygamber'in kendisine nass yaptığını söylemişlerdir. Böylece Basrî ortada iki farklı durumu zikrederek var olan çelişkiye dikkat çekmiştir.⁶⁴³

İkincisi olarak Basrî'nin aktardığı bir rivayete göre Muaviye, Hz. Ali'ye yazdığı bir mektubunda Ebû Bekir ve Ömer'i kıskandığını söylemektedir. Buna karşılık Hz. Ali *"Bu senin şerr-i nefsinde olan bir şeydir."* diye cevap vermiştir. Cemel Vakiasında Hz. Ali'nin taraftarlarının içerisinde Muhammed b. Ebû Bekir⁶⁴⁴ de bulunuyordu. Öyle ki Muaviye ordusuyla karşı karşıya geldiklerinde Ali taraftarları *"Tayyibin oğlu Tayyip, Muhammed bin Ebû Bekir de bizimle beraberdir."* diye slogan atıyorlardı. Basrî, Hz. Ali'nin sahabilere karşı çok hürmetkar olduğunu söylemekle beraber onun minberden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i zem ettiğini iddia etmenin ciddi bir tutarsızlık olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴⁵

Üçüncü olarak Basrî, Hâricîler'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e karşı büyük bir sevgi beslediklerini aktarmaktadır. Nitekim Hâricîler günah işleyen herkesi kafir olarak nitelendirmektedirler. Ayrıca Hâricîler, Tahkîm olayına kadar Hz. Ali taraftarlarının içerisindeydiler. Basrî'ye göre eğer Hz. Ali sahâbeyi zem edecek bir ifade kullanmış olsaydı Hâricîler bunu mutlaka rivayet ederlerdi. Ancak Hâricîler'den bugüne kadar Hz. Ali'nin sahâbeyi zem ettiğine dair tek bir rivayet ulaşmamıştır. Nitekim Tahkîm olayından sonra eğer Hz. Ali bu iddia edilen şeyleri yapmış olsaydı Hâricîler bu duruma kayıtsız kalmayacaklardı. Tarih boyunca Hâricîler'den bu hususta hiçbir rivayet aktarılmamıştır. Ayrıca Basrî, eğer Hz. Ali sahâbeyi zem edecek ifadeleri gizlice kullanmış ise bu hususta kimsede bir bilgi hasıl olmayacağı kanaatindedir. Basrî bu zem edici rivayetlerin dayanağı olarak

⁶⁴³ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 193.

⁶⁴⁴ Hz. Ebû Bekir'in oğludur.

⁶⁴⁵ Delen vd., "Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", 193.

Emevî Hanedanlığını göstermektedir. Ona göre Emevîler yani Ümeyyeoğulları insanlar Hz. Ali'den nefret etsinler diye bu rivayetleri uydurmuşlardır.⁶⁴⁶

⁶⁴⁶ Delen vd., “Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 193.

SONUÇ

Abbasîler'in yıkılmasından sonra halifeliği kontrolleri altına alan Büveyhîler, Şîî bir devlet olarak Sünnî hilâfete merkezlik yapmaları nedeniyle tarih sahnesinde dikkate değer bir yere sahiptirler. Büveyhîler döneminde yaşanan siyasî ve sosyal gelişmeler, mezhebî ve itikadî meseleler, iç ve dış savaşlar, ilmî ve fikrî tartışmalar dönemin birçok âlim ve mütefekkirinin zihin dünyasını meşgul etmiştir. Şîî bir devlet bünyesinde Şîa'ya reddiye niteliğinde imâmet konusunu ele alan Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin de gündemini bu konular meşgul etmiş ve bu alanda eserler vermesine sebep olmuştur.

Ebü'l Hüseyin el-Basrî, çok önemli bir usul-i fıkıh hocası olmakla birlikte aynı zamanda yaşadığı dönemde çok önemli bir kelam âlimidir. Çok çalkantılı bir dönem olan Büveyhîler dönemi içerisinde yaşayan Basrî özgün düşünce yapısıyla, ilmî birikim ve kültürüyle, yetiştirdiği öğrencileriyle, kaleme aldığı eserleriyle çağının en önemli âlimlerinden biri olmuştur.

Şîîlerin hakimiyet sürdüğü Büveyhîler döneminde Şîa'nın imâmet doktrini şekillenmeye başlamış iken Mu'tezilî ulemeden olan Basrî de Şîîlere reddiye niteliğinde Mu'tezilî imâmet düşüncesini ortaya koymuştur. Nitekim Basrî'nin *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse* adlı eserini Şeyh Saduk ve Şerif Murtaza'ya reddiye niteliğinde kaleme aldığını rivayet eden düşünürler bulunmaktadır.

Basrî'nin imâmet düşüncesi ele alınırken onun yer yer İmamîler ile aynı yolu tuttuğu, kimi zamanlar ise Zeydîler ile aynı bakış açısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak iddiaların temellendirilmesi veya sorulan sorulara verilen cevaplar hususunda ise İmamîler ve Zeydîler ile ayrı düşmektedir. Çünkü Şîîler genelde nassa dayalı bir metot izlerken Basrî aklî çıkarımlarda bulunmaktadır.

Basrî kimi yerlerde meşayihimiz ifadesini kullanarak aslında Mu'tezilî ulemayı kast etmiştir. Tam olarak hangi Mu'tezilî düşünürleri kast ettiği bilinmemekle birlikte genelde Ebû Ali el-Cübba'î ve Ebû Haşim el-Cübba'î'den alıntılar yapmaktadır. Ancak Basrî kendi hocası olan Kâdî Abdülcebbâr'ın hiçbir yerde açıkça ismini zikretmemiş ve Kâdî Abdülcebbâr'ın imâmet düşüncesine yer vermemiştir. Lakin Basrî ile Kâdî Abdülcebbâr'ın imâmet düşünceleri kıyaslandığına birtakım benzerlikler tespit edilmekle beraber Kâdî Abdülcebbâr'ın imâmet düşüncesini daha geniş bir yelpazede ele aldığı, Basrî'nin ise imâmeti daha

çok Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali arasında değerlendirdiği görülmüştür. Bunun sebebi araştırılınca Basrî'nin eserini Şiîlere reddiye niteliğinde kaleme alması nedeniyle kâmil bir imâmet düşüncesi ortaya koymayıp sadece belli başlı meselelere değindiği anlaşılmıştır. Nitekim eserinin son kısmında, imâmet ile ilgili değinmediği diğer hususlara da *Kitabu Tasaffuh* aslı eserinde değineceğine işaret etmiştir.⁶⁴⁷ Ancak bu eserin bir kısmı günümüze ulaşsa da imâmet ile ilgili kısımları günümüze ulaşmamıştır.

Basrî ilk dört halifeden bahsederken sadece Hz. Ali için “Emir’ül Mü’minin” ifadesini kullanmaktadır. Diğer üç İslam halifesi için herhangi bir unvan ve sıfat kullanmamaktadır. Sadece Hz. Ali için “Emir’ül Mü’minin” ifadesini kullanması, Basrî'nin Büveyhî baskılarından çekindiği ya da Şiîlerin etkisinde kaldığı şeklinde yorumlanabilir.

Basrî çok iyi bir dilci, mantıkçı, fıkıhçı ve kelamcıdır; ancak rivayet ettiği hadislerden de anlaşılacağı üzere iyi bir muhaddis değildir. Zayıf ve mevzu hadislere yer vermesi, onun hadis alanında zayıf olduğunu göstermektedir.

Şiîlerin Hz. Ali'nin faziletine dayalı bir takım zayıf hadislere dayanarak imâmet nazariyelerini temellendirmeye çalıştıkları bilinmektedir. Şiîlerin imâmete dair referans olarak kullana geldikleri bu hadislerin Basrî tarafından da senet ve metin tenkidi yapılmadan aktarıldığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk imamın kim olduğu hususunda ihtilaf yaşanmamış ancak ileriki zamanlarda Şîa'nın imâmet düşüncesi tezahür ederken tarihî rivayetler yeniden okunmuş ve bazı iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialara cevap veren Basrî, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra açıkça bir nasta bulunmadığına, Kur'ân ve Sünnet'te imâmete dair zahir bir ayet ve hadisin olmadığına ve sahabilerin seçim yaparak imamı tayin ettiklerine değinmiştir. Ayrıca Basrî, Şiîlerin zorlama yorumlarına, Mu'tezilî gelenek çizgisine bağlı kalıp aklî çıkarımlarda bulunarak cevaplar vermiştir.

⁶⁴⁷ Delen vd., “Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”, 194.

Şîîlerin iddialarından da anlaşılacağı üzere Şîîler imâmeti nübüvvet ile kıyaslamaktadırlar. Ancak Basrî Şîîlere cevap verirken imâmeti nübüvvet ile değil emirlik/sultanlık ile kıyaslamaktadır.

Basrî, Mu'tezile mezhebine ve bu mezhebin usulüne bağlı olmakla birlikte mezhep içerisinde yeni bir çıkır açmayı dilemiştir. Öyle ki Basrî'nin verdiği örnekler incelendiğinde “Zeyd ve Amr” eksenli örneklerin bolca verilmesi okuyucuyu sürekli mantık çerçevesinde düşündürmekte ve Mu'tezilî çizgiye doğru yönlendirmektedir. Bundan dolayı, Mu'tezilî düşünce ile felsefeyi harmanlayarak geleneksel Mu'tezile anlayışına yeni bir açılım getirmiştir. Böylece Behşemiyye ekolünden ayrılarak Hüseyniyye ekolünün kurucusu olmuştur.

Nitekim Basrî'nin Mu'tezile içerisinde yeni bir bakış açısı oluşturması, kendi görüşlerini ifade ederken hocası Kadı Abdülcebbar'dan hiç bahsetmemesi ve kendinden sonraki nesil için ufuk açıcı bilgiler sunması onun ne denli etkili bir kelimci olduğunu gözler önüne sermektedir. Basrî'nin öğrencisi İbnü'l Melâhimî de hocasının etkisinde kalmış ve kendinden sonraki nesiller için öncü bir isim olmuştur.

KAYNAKÇA

Acara, Yusuf. “Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (Haziran 2013), 131-171.

Agah Çubukçu, İbrahim. “Hicri 5./Miladi 11. Yüzyılda İslâm’da Siyasî ve Dinî Durum”. *AÜİFD* 13/1 (1965), 30-44.

Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fedâilu’ş-Şahâbe*. thk. Vaşiyyullâh Muhammed ‘Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1404/1983.

Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. 50 Cilt. Müessesetü Risale, 1. Baskı., 2001.

Akgündüz, Ahmet. “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/326-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Akoğlu, Muharrem. “Büveyhîlerin Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine”. *Bilimname* 17 (2009), 123-138.

Akyol, Edip. “Büveyhîler’in Bağdat Hâkimiyeti”. *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 121-130.

Arslan, Mustafa. *Sözleşme Kültürü ve İlk Müslüman Toplum*. Pınar Yayınları, 2016.

Atar, Fahrettin. “Tedbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Aydın, Fuat. “Verrâk, Ebû İsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/59-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Aydınlı, Osman. *Mutezile’de İmamet ve Siyaset*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Aydınlı, Osman. *Mu’tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.

Ayyâşî, Muhammed b. Med’ud. *Tefsîru’l Ayyâşî*. Kum: Müessesetü’l Bi’s, 1. askı., 1421.

Bağdâdî, Abdulkâhir Tâhir b. Muhammed. *Usûlu'd Dîn*. İstanbul: Matba'âtü Devle, 1. Baskı., 1928.

Baran, İlhan. *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünni Faaliyetler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.

Baran, İlhan. *İmâmet Nazariyesi Bağlamında Şîa'nın Sünnî Kaynaklardaki Referansları*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Beşer, Faruk. *Kadının Çalışması Sosyal Güvenliği ve İslâm*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995.

Beyhaķî, Ebû Bekr Aħmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. *Delâ'ilü'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Şâhibi's-Şerî'a*. thk. 'Abdu'lmu'tî Kâl'acî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1408/1988.

Beyhaķî, Ebû Bekr Aħmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. 'Abdullâh et-Turkî. 22 Cilt. b.y.: Merkezu Hicr, 1432/2011.

Bozan, Metin. *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*. Ankara: İlâhiyât, 2007.

Buħârî, Ebû 'Abdullâh Muħammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buħârî el-. *Şaħîhu'l-Buħârî*. thk. Muştafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.

Cennet, Mehmet Zülfi. *Şîi Tefsir Geleneğinde Siyasi-İdeolojik Kur'an Okumaları*. ed. Abdullah Temizkan - Emrullah Ülgen. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 1. Baskı., 2022.

Cennet, Mehmet Zülfi. *Şîi/Usulî Geleneğin Kur'an Yorumu (Şerif Murtaza Örneği)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.

Delen, İbrahim Halil vd. "Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/1 (2021), 111-201.

DİYKB, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. *Kadınların İş hayatında ve Yönetimde Yer Almaları*. Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, Ekim 2002.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Zâhir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/85-87. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Duman, Ali - Ayran, Şükrü. “Ebu’l Hüseyin el Basrî’nin el Mu’temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 10/20 (2017), 97-120.

Durmuş, İsmail. “Hasr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ebû Ya‘la el-Ferrâ’, Muhammed b. el-Huseyn İbnu’l-Ferra’. *el-Âhkâmu’s-Sultâniyye*. Beyrut: y.y., 1421/2000.

Ebû’l-Hüseyin el-Başrî, Muhammed b. ‘Alî b. Tayyib. *el-Mu’temed fî uşûli’l-fîkh*. thk. Halîl Muhyî’d-dîn el-Meys. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1983.

Eissa, Mohamed Ahmed Abdelrahman. “Abû al-Husayn al-Başrî’s Use of Reason in ‘İlm al-Kalâm and Uşûl al-Fîqh”. *Al-Shajarah Uluslararası İslam Düşüncesi ve Medeniyeti Enstitüsü Dergisi*, 1-47.

Ekber, Nâşî el-. *Mesâilu’l İmâme ve Muktetafât mine’l Kitâbi’l Evsât fî’l Makâlat (Usûlu’n Nihâl)*. ed. Josef van Ess. Beyrut: Francis Stanier, 1971.

Emin, Ahmet. *Fecru’l İslam*. Beyrut: Dâru’l Kutubi’l İlmiyye, 2009.

Erdem, Gazi. “İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytül-Hikme”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 16/42 (2013), 57-77.

Erkoç, Murat. “Büveyhiler Devleti’nin Kuruluşu ve Bağdat’a Hâkim Olma Süreci (933-945)”. *Külliye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2020), 214-231.

Erkoç, Murat. “İlk Dönem Arap Toplumunda Mevali Anlayışı”. *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 25 (2020), 170-183.

Erünsal, İsmail E. “Kütüphane”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/11-32. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Ezdî es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. ‘Amr el-. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şu‘ayb Arnavut-Muhammed Kâmil karh Belelî. b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, ts.

Fayda, Mustafa. “Ridde (Ridde Olayları)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/91-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Fayda, Mustafa. “Vâkıdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/471-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şiası*. Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008.

Gecekuşu, Nisa. *Kadı Abdulcebbar'ın İmamet Anlayışı*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Güner, Ahmet. “Büveyhîler Devrinde Bağdat'ta Kerbelâ /Aşure Gadîr-i Hum ve Benzeri Şii Uygulamalar”. *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Tarih Bilimleri) 1*. ed. Alim Yıldız. 325-339. Sivas: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010.

Hâkim, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. ‘Abdullâh en-Nisâbûrî el-. *el-Mustedrek âle's-Şaḥiḥayn*. thk. Muṣṭafâ ‘Abdulḳâdir ‘Aṭâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Halebî, Ebû'l-Ferec ‘Alî b. İbrâhîm b. Aḥmed Nûreddîn b. Burhâneddîn el-. *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1427.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyân Yayınları, 2004.

Hamidullah, Muhammed. “Mu'tezile Fıkıh Usûlü ve el-Basrî'nin ‘el-Mu'temed' Adlı Eseri”. çev. Ömer Aslan. *Bilimname* 4 (Ocak 2004), 81-105.

Ḥaṭîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. ‘Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîḥu Bağdâd*. thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.

Heysemî, Ebu'l-Ḥasan Nûruddîn ‘Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-. *Keşfu'l-Estâr 'an Zevâidi'l-Bezzâr*. thk. Ḥabîburrahmân el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1399/1979.

Heysemî, Ebu'l-Ḥasan Nûruddîn ‘Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-. *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. thk. Ḥusâmeddîn el-Ḳudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Ḳudsî, 1414/1994.

Hilâli, Süleym b. Kays el-. *Kitâbu Süleym b. Kays*. thk. Muhammed Bakır el-Ensâri. Kum: Matba'atü'l Hâdi, 1920.

Humeydî, Ebû Bekr 'Abdullah b. Zubeyr el-. *Musnedu'l-Humeydî*. thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânî. Şam: Dâru's-Sekâ, 1996.

İbn Haldun, Abdurrahman b. *Tarihu İbn Haldun Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asarahum min Zevî's-Sultani'l-Ekber*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muḥammed b. Muḥammed b. Haldûn. *Dîvânü'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Târîhî'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'Âşarahum min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*. thk. Halîl Şehâde. Beyrut: y.y., 1408/1988.

İbn Hallikân, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî. *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*. thk. İhsân 'Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1391/1971-1415/1994.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muḥammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Âḥbâru'l-Hulefâ'*. thk. 'Azîz Bey v.dğr. 2 Cilt. Beyrut: el-Kutubu's-Sekâfiyye, 1417/1996.

İbn Hişâm, Ebû Muḥammed 'Abdûlmelik b. Hişâm el-Himyârî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Tâhâ 'Abdurra'ûf Sa'd. 2 Cilt. b.y.: Şirketu't-Tıbbâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Muttaḥide, ts.

İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî. *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: y.y., 1398/1978.

İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. thk. Şervet 'Ukkâşe. b.y.: y.y., 1413/1992.

İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Yezîd. *Sunen*. thk. Muḥammed Fu'âd 'Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübi'l-'Arabiyye, ts.

İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.

İbn Miskeveyh, Ahmed b. Muhammed. *Tecâribü'l-ümem*. Kahire: Daru Kitabi'l-İslâmiyye, ts.

İbn Nâşıruddîn ed-Dimeşkî, Muḥammed b. ‘Abdullâh el-Ḳaysî eş-Şâfi‘î. *Selvetu’l-Ke‘ib bi Vefâti’l-Ḥabîb*. thk. Şâlih Yûsuf Ma‘tûk - Hâşim Şâlih. BAE: y.y., ts.

İbn Sa‘d, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Sa‘d b. Menî‘. *eṭ-Ṭabaḳâtu’l-Kubrâ*. thk. İḥsân ‘Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968.

İbn ‘Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muḥammed. *Câmi‘u Beyâni’l-‘İlm ve Faḍlih*. thk. Ebû’l-‘Eşbâl ez-Zehîrî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 1415/1994.

İbn ‘Asâkir, Ebû’l-Ḳâsım ‘Alî b. el-Ḥasen. *Târîhu Dimeşk*. thk. ‘Amr b. Ğurâme el-‘Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru’l-Fikr, 1415/1995.

İbni Kesir, Ebu’l Feda İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve’n-nihâye*. 21 Cilt. Riyad: Dâru’l Hicr, 2003.

İbnu’l-Eḡîr, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Ebî’l-Kerem Muḥammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi’t-Târîh*. thk. ‘Umar ‘Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1417/1997.

İbnu’l-Meḡâzilî, Ebu’l-Ḥasan ‘Alî b. Muḥammed b. Muḥammed b. eṭ-Tayyib el-Vâsiṭî. *Menâḳibu ‘Alî*. thk. Ebû ‘Abdurrahman Turkî b. ‘Abdullâh el-Vâdi‘î. Sana: y.y., 1424/2003.

İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Baḡdâdî. *el-Muntaẓam fi Târîhi’l-Mulûk ve’l-‘Umem*. thk. Muḥammed ‘Abdulḳâdir ‘Aṭâ - Muştafâ ‘Abdulḳâdir ‘Aṭâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1412/1992.

İbnü’l-Melâhimî, Rükneddîn Mahmûd b. Muhammed el-Harezmi. *Kitâbü’l-Fâik fi Usûli’d-Dîn*. ed. Wilferd Madelung - Martin McDermott. Tahran: Iranian Institute of Philosophy - Institûte of Islamic Studies, 2007.

İcî, Andurrahman b. Ahmed el-. *el-Mevakif fi ilmi’l Kelam*. Beyrut: Âlemu’l Kutub, ts.

‘İlâl, Halid Kebir. *es-Sahâbetü’l Mu’tezilûne li’l Fitnetil Kubrâ*. Cezayir: Dâru’l Belâğ, 1. Baskı., 2003.

İlhan, Avni. “Aslah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İlhan, Avni. “Ebû Hâşim el-Cübbâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/146-147. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kâdî ‘Abdulcebbâr, Ebû’l-Hasen ‘Abdulcebbâr b. Aḥmed el-Hemedânî. *Teşbîtu Delâ’ili’n-Nubuvve*. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Muṣṭafâ, ts.

Karadağ, Bekir. “İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/2 (Mayıs 2018), 690-707.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı., 2014.

Kutlu, Sönmez. “Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 168-210.

Kutluer, İlhan. “İbnü’r-Râvendî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/179-184. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Maksut, Çetin. “Mu’tezile’nin Adalet Anlayışı ve Sosyo-Politik Nedenleri”. *EKEV Akademi Dergisi* 57 (Güz 2013), 395-420.

Mâlik, İmâm. *Muvaṭṭa’u Mâlik bi-rivâyeti Muḥammed b. el-Ḥasan eş-Şeybânî*. thk. ‘Abdulvehhâb ‘Abdullatîf. b.y.: Mektebetü’l-‘İlmiyye, 2. Basım, ts.

Mâverdî, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muḥammed el-Başrî el-. *el-Aḥkâmu’s-Sulṭâniyye*. Kahire: y.y., ts.

Meclisi, Muhammed Bâkır el-. *Bihârü’l Envâr*. 43 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi’t Tûrâsi’l Arabî, 1983.

Merçil, Erdoğan. “Büveyhîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Mneymneh, Hassan. *Büveyhîler Devleti Tarihi*. çev. Tarık Akarsu. İstanbul: Selenge Yayınları, 1. Baskı., 2021.

Muḥibbuddîn eṭ-Ṭaberî, Aḥmed b. ‘Abdullâh. *er-Riyâdu’n-Naḍra fî Menâkıbi’l-‘Aşra*. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, ts.

Murtazâ, Şerîf el-. *el-Emâlî Murtaza Gururü'l-Fevâid ve Dürerü'l-Kalâid*. Darûl İhya, 1438.

Muslim, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Şahîhu Muslim*. 8 Cilt. Türkiye: Dâru't-Tıbbâ'atî'l-Âmire, 1333.

Muttaķî el-Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Hisâmi'd-Dîn b. Kâğî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfü'rî el-. *Kenzu'l-'Ummâl*. thk. Bekrî Hayyânî. b.y.: y.y., 1401/1981.

Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. Nu'mân el-Abkarî el-Bağdâdî. *el-İrşâd fî Ma'rifeti Hucecillâhi alâ'l-İbâd*. Beyrut: Muessesetu Âl-i Beyt'il İlmi li İhyâ-i el-Turas, 2. Baskı., 2008.

Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Horâsânî en-. *es-Sunenul'l-kubrâ*. thk. Hasan 'Abdumun'im eş-Şelebî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2001.

Neşvân el-Himyerî, Neşvân b. Sa'id el-Yemenî. *el-Hûru'l-İyn*. thk. Kemâl Muştafâ. Kahire: y.y., 1948.

Onat, Hasan. "Şii İmamet Nazariyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1-2 (Haziran 1992), 89-110.

Önder, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Kardeşlik (Muahat) Uygulamaları ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (2014), 231-243.

Öz, Mustafa. "Takıyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Öz, Mustafa. "Teberrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Öz, Mustafa - İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özdemir, Mehmet Nadir. "Emevîler Döneminde 'Mevâlî'". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 189-210.

Özerol, Mehmet Fatih. "Behşemiyye ile Hüseyiniyye Ekolleri Arasındaki Görüş Ayrılıkları". *Kilitbahir* 16 (Mart 2020), 121-143.

Palabıyık, M. Hanefi. “Hz. Peygamber’in Devlet Kurma Faaliyeti (Tarihî Arkaplan ve Tesrî Açısından)”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Haziran 2002), 93-120.

Radî, Şerîf er-. *Nehcü’l-Belâga*. ed. Suphi es-Salîh. Beyrut: Daru’l Kîtâbî-l Lübnânî, 4. Baskı., 2004.

Rayyıs, M. Ziyauddin. *İslam’da Siyasi Düşünce Tarihi*. çev. İbrahim Sarmış. İstanbul: Nehir Yayınları, 1995.

Râzî, Ebû ‘Abdillâh Faḥrüddîn Muḥammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtîhu’l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşi’l-‘Arabî, 1420.

Râzî, Fahreddin er-. *Er-Riyazu’l-Munika fi Arai Ehli’l-İlm*. Kayrevan: Kulliyatü’l-Âdab ve ‘Ulûmu’l İnsâniyye, 2004.

Sadîki, Muhammed Yasin Mazhar. *el-Hecemâtu’l Muğrîdetu a’lâ Târîhi’l İslâm*. çev. Semir Abdulhamit İbrahim. Daru Sahveti, 1. Baskı., 1988.

Samadı, S. B. “Abbâsî Hâkimiyeti Döneminde Bağdat’ın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler”. çev. Ahmet Turan Yüksel. *İstem Dergisi* 12 (2008), 241-249.

Sıbt İbnul-Cevzî, Ebû’l-Muẓaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir’âtu’z-Zamân fi Tevârîhi’l-A’yân*. thk. Muḥammed Berekât vdğr. 23 Cilt. Dımaşk: y.y., 1434/2013.

Sinanoğlu, Mustafa. “Teklif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Süreyya Sırma, İhsan. *Müslümanların Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥuḍayrî es-. *Câmi’u’l-Eḥâdiş*. 13 Cilt. b.y.: y.y., ts.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥuḍayrî es-. *Târîhu’l-Ḥulefâ*. thk. Ḥamdî ed-Demirdâş. b.y.: y.y., 1425/2004.

Şehristânî, Ebu’l-Feth Muḥammed b. ‘Abdu’l-Kerîm eş-Şehristânî eş-. *el-Milel ve’n-Nihâl*. 3 Cilt. b.y.: Muessesetu’l-Ḥalebî, ts.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh. *el-İ'tikâdât*. Kum: el-Mü'temerü'l-Alemî li elfiyet-i Şeyh Müfit, 1413.

Şulul, Cevher. "İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/20 (Aralık 2008), 57-69.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Taberânî*. thk. Ḥamdî b. 'Abdumecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-. *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şîlatu Târîh et-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâş, 1387/1967.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-. *Şerhu'l Mekâsid*. Pakistan: Dâru'l Me'ârifî'n Nu'mâniyye, 1981.

Temel, Ahmet - Yazıcı, Ayşe Nur. "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî". *İslam Düşünce Atlası*. ed. İbrahim Halil Üçer. İstanbul: İLEM İlmi Etütler Derneği, 2017. <https://islamdusunceatlası.org/ebul-huseyin-el-basri/55>

Temîmî El-Mevşîlî, Ebû Ya'lâ Aḥmed b. 'Alî b. el-Müşennâ b. Yaḥyâ b. İsâ b. Hilâl et-. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selim Esed. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâş, ts.

Terzi, Mustafa Zeki. "Nasr b. Müzâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/415. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Tirmizî, Muhammed b. 'İsâ b. Şevre b. Mûsa b.ed-Ḍaḥḥâk et-. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Aḥmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fu'âd 'Abdûlbâkî-İbrâhîm Utve 'Avd. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Maṭbaati Muṣṭafa el-Bâbî el-Ḥalebî, 2. Basım, ts.

Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan. *el-İktisâd fî mâ Yeteallaku bi'l İ'tikâd*. Kum: Matbâatü'l Hiyâm, 1400.

Ünverdi, Veysi. *Mu'tezile ve İmamet*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.

Vâkıdî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî el-. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1409/1989.

Yâkût el-Hamevî, Ebû ‘Abdullâh Yâkût b. ‘Abdullâh er-Rûmî. *Mu‘cemu’l-Buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1995.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Delil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/136-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler (Siyasî Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yiğit, İsmail. “Emevîler (Siyasî Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yiğit, İsmail. “Mevâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/424-426. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Zehabî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Oṣmân ez-. *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’*. thk. Su‘ayb el-Arnâvut. 25 Cilt. b.y.: Mu’essesetu’r-Risâle, 1405/1985.

Zehabî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Oṣmân ez-. *Târîḫü’l-İslâm ve Vefâyâtü’l-Meşâhîri’l-A‘lâm*. thk. ‘Umar ‘Abdusselâm et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1413/1993.

Zencânî, İbrahim Mûsevî. *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsna Aşeriyye*. Beyrut: Müessestü’l-A’lemi li’l-Matbuat, 1973.

‘Omer b. Şebbe, Ebû Zeyd ‘Omer b. Şebbe en-Numeyrî. *Târîḫü’l-Medîne*. thk. Fehîm Muḥammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde: y.y., 1399.

EK-1

Sayfa No.	Yanlış Yazım	Doğru Yazım	Açıklamalar
142	من	ما	“ما”-i mavsule
148	عاميًا	عالمًا	
149	بأن نظر	بالنظر	
149	فيما	فما	
150	إذا	و	
163	يَبْقَى	بِنَفْيٍ	
168	حين	حتى	
171	إلى مخالفة	مَنْ خَالَفَ	
172	وما	فيما	
175	تَخْتَلِفُ	تَخْتَصُّ	
176	وشاهد	بشاهد	Harfi cer
177	البعضاء	البغضاء	
180	تحكى	لا تأتى	
180	بالمعنى أولى بهم	بمعنى أولى بكم	Zamirler ve “el” Takısı
182	لِأَنَّ	لَا أَنَّ	
188	أليس	ليس	İstifham Edatı 172

EK-2

Sayfa	Eksik İfade	Doğru İfade	Tamamlayan Ek
150	ينحلّ لم	ينحلّ وإذا رُجع لم	وإذا رُجع
179	في رسول الله	في زَمَنِ رسول الله	زمن
179	حدّاً يوليّ	حدّاً أو يوليّ	أو